

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

В.С. РИБАЛКО

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

КИЇВ–2011

УДК 2(075.8)
ББК 86.2я73
Р 49

Рецензенти:

Кусок Л.М., кандидат історичних наук, професор

Сахарчук І.М., кандидат історичних наук, доцент

Рекомендовано вченою радою Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (протокол № 5 від 31 травня 2011 р.)

Рибалко В.С.

Р 49 Релігієзнавство : навч. посібник. – К. : НАКККіМ, 2011. – 112 с.

У посібнику з наукових позицій висвітлюється історія виникнення різних релігійних вірувань, розкрито особливості ранніх політеїстичних вірувань, національних, світових релігій, неорелігій та їхня роль у духовному розвитку людства. Розглянуто проблему свободи совісті в Україні.

Для студентів НАКККіМ, а також усіх, кого цікавить феномен релігії, вияви її буття за різних часів і в різних народів.

УДК 2(075.8)
ББК 86.2я73

- © Рибалко В.С, 2011
- © Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2011

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема 1. Релігієзнавство як сфера гуманітарного знання.....	6
Тема 2. Основні форми первісних вірувань.....	12
Тема 3. Релігія держав стародавнього світу.....	19
Тема 4. Національні релігії народів світу	31
Тема 5. Буддизм – світова релігія	44
Тема 6. Іслам: історія та сучасність.....	49
Тема 7. Християнство – одна з найпоширеніших світових релігій..	57
Тема 8. Основні напрями християнства	67
Тема 9. Неорелігійні рухи та вчення	77
Тема 10. Релігія та церква в історії України	86
Тема 11. Конституційні гарантії та правове регулювання свободи совісті в Україні.....	96
Література	105

ПЕРЕДМОВА

Релігієзнавство – галузь гуманітарних знань, спрямована на досягнення сутності, закономірностей походження й функціонування релігії на різних етапах розвитку культури (суспільства, соціальної групи, особи). У центрі дослідницьких інтересів релігієзнавства є людина як суб'єкт пізнання та дії. Тому релігія в релігієзнавстві виступає як доказ невіддільності людини від світу. Ось чому релігієзнавство базується на тому, що релігія не заперечує, а стверджує в людині людське.

Курс „Релігієзнавство” покликаний підвищити рівень гуманітарної освіченості, моральної вихованості людини, особливо молодого, через розкриття історії та сутності релігії, її місця в системі духовної культури, в житті суспільства.

Релігія (від лат. religio – побожність) є однією зі стародавніх форм суспільної свідомості у відображенні навколишнього світу. Вона притаманна всім історичним епохам і з'являлась тоді, коли людина не могла пояснити незрозумілі явища природи, події, власні можливості.

Релігія існує від початку існування людства. Вона постає з самого життя, в ній відображається світосприйняття людини, яка веде боротьбу за самозбереження. Це – форма духовного життя, в яку людство протягом тисячоліть вкладало найбільш глибокі результати свого інтелектуального досвіду.

Кожній освіченій людині потрібні знання з історії і теорії релігії, тому що:

- більшість сучасного населення земної кулі – понад 85% – віруючі. Для них релігія – це не просто світогляд, а конкретна моральна програма, “наука життя”, сфера почуттів та роздумів;

- релігія тісно пов'язана з правом і потребує знань конституційно-правових принципів свободи совісті, забезпечення державою гарантій рівноправності громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії;

- людяність, гуманізм є моральною основою життя суспільства. Гуманізм передбачає знання сучасних вірувань, національних традицій, звичаїв, толерантність до інакомислячих, взаєморозуміння;

- жодна галузь науки, яка відірвана від духовності, моральності, не в змозі забезпечити повноцінний розвиток особистості, людства, прогрес світової цивілізації.

Релігійні вірування, яких сьогодні на Землі більше 2000, – це продукт суспільного розвитку. Важко знайти в духовному житті фактор, який би відігравав вагомішу роль, аніж релігія.

Тема 1. Релігієзнавство як сфера гуманітарного знання

План

1. *Предмет, методи і принципи релігієзнавства.*
2. *Структура релігієзнавства.*
3. *Функції та роль релігії у житті суспільства.*

1.2. Предмет, методи і принципи релігієзнавства

Релігію нерідко називають вірою. *Віра* – це стан душі людини, яка допомагає їй переборювати життєві труднощі, знаходити сили для подолання життєвих негараздів. Людина багатогранна, вона не може існувати без віри, її внутрішній світ обов'язково пов'язаний з певною вірою: у Бога, Долю, Добро, Спасіння. Віра – це елемент людської свідомості. У грузинів є своєрідна традиція. Під час свята, коли люди сидять за столом, проголошуються різні тости: за здоров'я, щастя, благоденствіє, останній тост – “За все святе” – проголошує найстарший член товариства. Святе не можна позичити, його можна тільки вистраждати.

Релігія охоплює сукупність моральних норм і правил, виконання яких вказує шлях до спасіння. Релігія – це форма духовного життя.

Предметом релігієзнавства як галузі гуманітарних знань є сутність, об'єктивні закономірності походження та функціонування релігій на різних етапах розвитку культури – культури суспільства, соціальної групи, особи.

У релігієзнавстві виділяють два великих розділи: теоретичний (має філософську, соціологічну та психологічну складові) та історичний (вивчає історію виникнення та еволюцію релігій, вірувань у їх взаємозв'язках, утворення нових і новітніх релігійних культів).

Поряд із релігієзнавством існує *богослов'я*, яке вивчає ті ж самі проблеми, але стоїть на позиціях утвердження системи релігійних догматів, обґрунтування “абсолютних істин”, що доводять надчасову, надпросторову природу Бога. Богослови кожної конфесії надають пріоритет лише своєму напрямку, заперечуючи інші.

Релігієзнавство та богослов'я є протилежними, незважаючи на те, що предмет дослідження – один. Це зумовлено різними підходами до системи духовних і культурних цінностей, які не можна ототожнювати. Релігієзнавство розглядає релігію з наукової позиції як одну

з форм духовного освоєння й відображення світу, як світогляд, як за-сіб мотивації поведінки людей. Богословська релігійна думка намагається спрямувати суспільний процес на сприйняття та реалізацію релігійних істин, викладених у канонічних книгах – Біблії, Корані, Трипітаці, Торі та ін.

Релігієзнавча наука в сучасних умовах суттєво відрізняється від атеїзму (від грец. *αθεός* – безбожність), тому що вивчає релігійні явища як складний комплекс соціально-історичних, філософських і психологічних проблем.

Треба пам'ятати, що войовничий атеїзм як і релігійний фанатизм завдають великої моральної шкоди суспільству.

Будь-яка сфера наукового знання передбачає наявність прийомів, шляхів, способів вирішення певних пізнавальних проблем, тобто методів. У дослідженні релігій використовують різноманітні методи, зокрема – діалектичний, феноменологічний, герменевтичний.

Діалектичний метод передбачає дослідження процесів і явищ релігії в динаміці їх становлення й розвитку, у їхньому зв'язку між собою та з процесами в інших сферах суспільної свідомості (філософії, політиці, моралі, мистецтві).

Феноменологічний метод дає змогу проникнути до “чистої суб'єктивності” індивіда, простежити мотиви, уявлення, ідеї, мету віруючих.

Герменевтичний метод дає змогу з наукових позицій зрозуміти суть творів отців церкви, сакральні (священні) тексти, сприяє виявленню сутнісних ознак, властивостей релігійних явищ тощо.

Релігієзнавство має три базові **принципи пізнання релігії**:

- *принцип об'єктивності* – дослідження релігійного феномена таким, яким він є сам по собі, без будь-яких суб'єктивних інтерпретацій;
- *принцип історизму* – розгляд об'єктів пошуку в розвитку та змінах;
- *принцип толерантності* – передбачає діалог релігійного та нерелігійного світоглядів і пов'язаний з проблемою свободи совісті, ненасильством у справах віри. Згідно з цим принципом релігія аналізується як загальнолюдське явище.

Відомі раніше вислови (“релігія – опіум народу”, “релігія – вид духовного гноблення”, “церкви – органи буржуазної демократії” та ін.) зневажають релігійні почуття віруючих і є недоречними в демократичному суспільстві.

Важливими інструментами на шляху вивчення різноманітного світу релігії є також загальнонаукові методи: порівняльно-історичний, типологічний, структурно-функціональний, системний та ін.

1.3. Структура релігієзнавства

Релігієзнавство, як наука, охоплює комплекс наукових дисциплін: філософію релігії, історію релігії, феноменологію релігії, географію релігії та ін. Базовим розділом релігієзнавства є філософія релігії.

Філософія релігії – це філософське тлумачення релігії у філософських поняттях, категоріях і концепціях, які дають змогу теоретично осягнути релігійний феномен (явище, за яким приховується певна закономірність). Фундатором філософії релігії є голландський філософ Бенедикт Спіноза (1632–1677), у працях якого феномен релігії вперше постає як філософська проблема. Найбільшого розвитку філософія релігії набуває в працях німецьких філософів Іммануїла Канта (1724–1804) і Фрідріха Гегеля (1770–1831).

Починаючи з Нового часу, у філософії релігії окреслюються два напрями її подальшого розвитку: філософське дослідження релігії та філософська теологія. Філософське релігієзнавство вивчає релігійне ставлення до дійсності, передусім до Божої реальності. Філософська теологія (богослов'я) апелює до осмислення основного об'єкта релігії – реальності Бога.

Історія релігії розглядає плинний у часі релігійний феномен у всій його різноманітності, відтворює історичні форми різних релігій, накопичує й зберігає інформацію про релігії, що існували або існують.

Перші праці з історії релігії з'являються у XVIII ст. Значний внесок у розвиток історії релігії зробили англійські вчені Вільям Робертсон-Сміт (1846–1894), Джеймс-Джордж Фрезер (1854–1941), австрієць Вільгельм Шмідт (1868–1954) та ін.

Історія релігії, з одного боку, аналізує релігію як певну замкнену систему, а з другого – вивчає соціально-історичний та історико-культурний контексти її утворення та функціонування. Дослідження ведуться в межах загальної історії релігії, історії певних конфесій, країнознавчої історії релігії.

Соціологія релігії вивчає суспільні основи релігії, її місце, функції та роль у суспільній системі, вплив на інші елементи цієї системи та специфіку зворотного впливу на релігію певного суспільства. Як

наука починає формуватися із середини ХІХ ст. Її засновники – німецький соціолог Макс Вебер (1864–1920), французький соціолог Еміль Дюркгейм (1858–1917), німецький філософ Георг Зіммель (1858–1918). Саме вони виробили методологічні засади й теоретичні принципи, якими користується сучасна соціологія релігії.

Психологія релігії досліджує психологічні закономірності виникнення, розвитку й функціонування релігійного феномена на індивідуальному, груповому й суспільному рівнях, його вплив на нерелігійні сфери життя конкретних індивідів, соціальних груп, суспільства, вивчає емоційний вимір релігії – релігійні настрої, мотиви, почуття, навчання й виховання, спілкування віруючих. Почала формуватися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Суттєвий внесок у становлення психології релігії зробили німецький психолог Вільгельм Вундт (1832–1920), французький соціолог Гюстав Леон (1841–1931), американський психолог Вільям Джеймс (1842–1910).

Феноменологія релігії досліджує розуміння конкретною людиною сенсу релігійного прояву на основі її інтуїції, особистих відчуттів і бачень. Набуває розвитку тільки в ХХ ст. Засновником її вважається голландський теолог Герард ван дер Леув (1890–1950), який опублікував праці “Вступ до феноменології релігії” (1925) і “Феноменологія релігії” (1933). Значний внесок у розроблення феноменології релігії зробили німецький теолог Рудольф Отто (1869–1937), французький філософ Мірча Еліаде (1907–1986) та ін.

Географія релігії вивчає роль природного фактора в появі та поширенні релігії в різних країнах і регіонах земної кулі, досліджує просторово-часові закономірності взаємодії релігійного феномена із зовнішнім середовищем. На виникнення релігій, їхній зміст впливають особливості клімату, рослинного та тваринного світів, наявність чи відсутність річок, морів, специфіка ґрунту тощо. Географія релігії прагне дати релігійну карту сучасного світу, спрогнозувати перспективи її зміни, розкрити зв’язок певних релігій з конкретними географічними регіонами, взаємозв’язок етнічного та конфесійного в релігійній мобільності.

1.4. Функції релігії та її роль у житті суспільства

Релігія є витвором людського суспільства, особливою формою пізнання ним себе самого й навколишнього світу. Вона має декілька

функцій: світоглядну, ілюзорно-компенсаторну, комунікативну, регулятивну, інтегруючу, культурологічну, легітимаційну.

Світоглядна функція полягає у створенні власної картини світу, соціально-гносеологічних схем вдосконалення суспільного життя, визначенні місця й ролі людини в системі природи та суспільства. Релігійний світогляд дає тому, хто вірує надію на досягнення “світлого майбутнього”, на позбавлення від страждань, нещастя, самотності, морального падіння.

Головною соціальною функцією релігії є **ілюзорно-компенсаційна функція**. Релігія для віруючого – насамперед компенсація (нехай навіть ілюзорна) усіх тягот його земного буття: у свідомості релігійної людини вимальовуються картини райського буття, ідеального світу, де панують рівність і свобода.

Комунікативна функція забезпечує спілкування між віруючими в процесі обміну інформацією, взаємодією, в сімейно-побутових стосунках. Релігійна свідомість передбачає два плани спілкування віруючих: між собою і з Богом, святими, а також із душами померлих.

Регулятивна функція полягає в тому, що за допомогою певних ідей, цінностей, настанов, традицій здійснюється управління діяльністю, свідомістю, поведінкою окремих людей, груп, громад. Велике значення має система норм (релігійне право, мораль), зразків (прикладу для наслідування), контролю за реалізацією настанов.

Інтегруюча функція, з одного боку, об’єднує, а з другого – роз’єднує індивідів: допомагає об’єднатися людям з близькими віруваннями, моральними установками. Але якщо між конфесіями виявляються несумісні тенденції та суперечності, тоді релігія виконує дезінтегруючу функцію.

Культурологічна функція. Релігія є складовою культури, сприяє розвитку певних її сфер (писемність, книгодрук, мистецтво) збереженню та розвитку цінностей релігійної культури, передає накопичену спадщину від покоління до покоління. Монастирі в Європі протягом тривалого часу були майже єдиними культурними центрами.

Легітимаційна (обмежувально-узаконююча) функція – здатність релігії виховувати у віруючих шанобливе ставлення до певних суспільних норм поведінки як до продукту Божого промислу, а не суспільного розвитку.

Жодна суспільна система не здатна існувати, якщо не забезпечено певного обмеження дій її членів, не визначено межі їхньої діяль-

ності. Для стабільного існування суспільної системи необхідне дотримання певних узаконених правил і наслідування певних зразків. У релігії ці правила мають обов'язковий і невідворотний характер.

Релігія – це не просто особисті почуття, позбавлені здатності впливати на суспільство, це – його коріння та об'єднавча сила. Релігія – це ключ до історії. Не можна зрозуміти культурні надбання суспільства, не осягнувши релігійних вірувань. Релігія стоїть біля витоків мистецтва, моралі, філософії. Якщо сучасній цивілізації вдалося відкрити свою життєстійкість, вижити – вона мусить покінчити зневажливо ставитись до свого духовного коріння.

Основні поняття

Атеїзм, віра, богослов'я, Біблія, Коран, Трипітака, Тора, теологія, толерантність, релігія, феноменологія.

Питання для самоконтролю

1. Що таке “релігія” і що вона являє собою в системі культури?
2. Який зв'язок є між релігією і вірою?
3. Назвіть методи й принципи релігієзнавства.
4. Охарактеризуйте основні функції релігії в суспільстві.
5. У чому полягають особливості методологічних принципів релігієзнавства?
6. Яке значення має вивчення релігієзнавства для вашої професійної орієнтації?

Література: 7, 98, 125, 128, 133, 152, 161

Тема 2. Основні форми первісних вірувань

План

1. *Фетишизм і тотемізм як ранні форми релігійних вірувань.*
2. *Типологія первісної магії.*
3. *Анімізм і шаманство.*

2.1. Фетишизм і тотемізм як ранні форми релігійних вірувань

Пізнання феномену релігії неможливе без осмислення відомостей про первісні форми вірувань, їхній розвиток і трансформацію в більш складні релігійні системи. Важливим є питання: коли і як виникла релігія? Богослови стверджують, що релігія має надприродне, божественне походження, існує споконвічно і що розвиток суспільства зобов'язаний релігії. Сучасною наукою доведено, що перші релігійні уявлення склалися у верхньому палеоліті приблизно 40 тис. років тому. Згідно з твердженням австрійського етнографа Вільгельма Шмідта (1868–1954), усі релігії закорінені в так званому первісному монотеїзмі, якому були властиві уявлення про єдиного бога, втілені у фетишизмі й тотемізмі.

Фетишизм – форма найдавніших вірувань, згідно з якими предмети неживої природи (каміння, кістки, пір'я тощо), а згодом і виготовлені людиною речі, наділялися здатністю зцілювати, запобігати хворобам, охороняти від ворогів, допомагати на полюванні тощо. Такі речі називають іще амулетами, талісманами. Фетишам не поклонялися, але їх шанобливо берегли. У фетишизмі в зародковій формі з'являється ідея Бога. Первісна людина ще не відділяла себе від природи, вірила, що в ній є таємничі сили, від яких залежать її життя, повсякденні справи, і що на ці сили можна впливати. Фетишу приписували здатність впливати на життя людини, допомагати чи шкодити. Тому первісні люди прагнули “укласти договір” з таким фетишем, приносили йому дарунки (зародження релігійного культу). З фетишизмом пов'язали поклоніння священним деревам (звідси – звичай прикрашати новорічну ялинку).

У сучасних релігіях фетишизм зберігся у вигляді поклоніння священним предметам (хрести, ікони, мощі), а як самостійний залишок – у вигляді віри в талісмани й амулети. Талісман, з погляду віруючих людей, приносить щастя, а амулет оберігає від нещастя. Су-

часними фетишами є, наприклад, ладанки, підкови, кулони, слоники, іграшки тощо.

Тотемізм також є формою первісних вірувань. Це – віра в надприродний зв'язок з певним видом тварин чи рослин, який відіграє важливу роль у житті роду, племені. Кровноспоріднені зв'язки, які панували в первісному суспільстві, були подумки перенесені на зовнішній світ, відбиваючи фантастичне уявлення про спорідненість між людьми та тваринами. „Тотем” у перекладі з мови індіців Північної Америки означає “його рід”. Люди вірили, що вони є братами та сестрами тварин, походять від одного предка (тотема), що тотемні тварини турбуються про своїх родичів – людей. Звідси виникла система всіляких табу (заборон) на полювання на тотемну тварину. На основі тотемізму пізніше виникає культ тварин. Приміром, у стародавньому Єгипті бик, сокіл, крокодил, кішка вважалися священними, їм приносилися жертви, в їхню честь будували храми.

Інколи тотема-тварину могли й забити, або колективно засмажити м'ясо, з'їсти його і в такий спосіб отримати від нього бажані властивості (легкість, силу, сміливість тощо). Згідно з Іпатіївським літописом (1425 р.) наші пращури вірували й поклонялися рослинам. Вони вшановували гаї, ліси, забороняючи полювати на них, ловити птахів, рубати дерева тощо. Для слов'ян природа була живою. Вони вірили, що дерева й трави говорять між собою, з птахами й людьми. Предметом особливого вшанування був дуб, який вважали житлом таємничих сил, духів, вірували, що по цьому дереву померлі потрапляють у небесне царство. Звідси й походить фразеологізм “дати дуба”, “врізати дуба”.

Тотемізм є елементом усіх сучасних релігій. Особливо відчутний його вплив в індуїзмі, де багатьох тварин, найчастіше – корову, вшановують як священних. Сліди тотемізму простежуються й у християнстві. Святий дух православні зображують у вигляді голуба, а Ісуса Христа часто називають “ангелом” (янголом). В обряді ритуального з'їдання тотема втілене християнське причащення, під час якого споживання віруючими хліба й вина символізує споживання тіла і крові Бога.

2.2. Типологія первісної магії

Магія (чаклунство) – найбільш древній спосіб первісних релігійних вірувань. Це система обрядів, ритуалів, за допомогою яких можна нібито впливати на людей, тварин, явища природи, примушуючи їх підкорятися волі людини.

Найпростіший спосіб передачі магичної сили – це безпосереднє зіткнення джерела чи носія цієї сили з об'єктом, на який спрямовано магичну дію. Носієм магичної сили може бути амулет або талісман чи сам чаклун або шаман. Характер такого спілкування різний – використання амулетів, талісманів, прийняття магичного зілля та ін. Цей тип магичних дій називають контактною магією.

Більш складним є магичний акт, спрямований на об'єкт чи суб'єкт, що знаходиться на відстані. Цей тип зветься ініціальною магією. У ній реально виконується лише початок бажаної дії, закінчення ж її та появу очікуваного результату надано магичній силі.

Інші два типи магичних ритуалів відзначаються тим, що в них дію магичної сили спрямовано не безпосередньо на об'єкт, а на його замітник, а вже через нього – на об'єкт. Такими замітниками можуть бути: шматок одягу людини, її волосся, слід ноги та ін.

Замінником об'єкта магичних зусиль може бути також його подоба або зображення. Наприклад, мисливці деяких північноамериканських індіанських племен ще в ХІХ столітті перед початком полювання на бізонів використовували ритуальний танець, зображуючи поведінку бізонів. Вони вважали, що це допоможе їм заманити бізонів до стійбищ і забезпечити вдале полювання. Названі типи магичних ритуалів мають спільну рису: їхня мета – перенести магичну силу на об'єкт. Всі вони виявляють агресивний характер. На відміну від названих, інші типи магії мають іншу мету: запобігти, відігнати, захиститися від злих ритуалів. Їм притаманний оборонний, захисний характер, тому їх називають “профілактичними”. Це, насамперед, звичай носити амулети та обереги, ритуальне закриття частини тіла, очисні обряди (обкурювання, піст, вживання зілля та ін.).

Магія поділяється (за метою, яка ставиться перед чаклунством) на такі основні види: *виробничу, лікувальну, шкідливу, любовну, військову* тощо. Найпоширенішою була магія виробництва, яка мала різні різновиди: мисливська, рибальська, будівельна, землеробна, скотарська тощо. Розглянемо деякі з типів докладніше.

Шкідлива магія полягає в тому, що за допомогою спеціальних дій якимось людям надприродним чином заподіюється шкода. Наприклад, у австралійців був ритуал – варанда. Бажаючи помститися жінці, що втекла, чоловік накреслював на ґрунті її схематичне зображення й починав колотити його списом, упевнений в тому, що подібні удари отримує й утікачка.

Військова магія мала на меті забезпечити перемогу в майбутній військовій сутичці. Для цього виконувалися войовничі танці, які, з одного боку, повинні були забезпечити успіх військової операції, з іншого – створити безпеку для воїнів свого племені. Поволі військові ритуали втрачають магічний характер, перетворюючись у традицію демонстрації військової могутності – паради, масові святкові процесії та ін. (особливо це притаманно тоталітарним режимам).

Любовна магія має подвійну спрямованість, її мета – привабити людину, викликати в неї кохання або ж, навпаки, таке почуття знищити.

Лікувальна магія (знахарство) має великий лікувальний діапазон. Провести межу між народною медициною та магічними лікувальними діями дуже важко. Вони носять суб'єктивний характер.

Виробнича магія – магічні обряди, що мають відношення до будь-якої господарської діяльності, де значну роль відіграє випадок, вдалий збіг обставин, об'єктивні причини (відсутність дощу). Приміром, у аграрній діяльності кожна фаза землеробської праці дублюється магічними ритуалами, в яких головну роль відіграє жінка. Це пов'язано з ототожненням здатності жінки до народження дітей та продуктивними силами природи. В Уганді ще й досі подекуди вважається, що безплідна жінка робить неродючими поля й сади чоловіка.

Магічні дії виконували чаклуни, шамани, які, як особливий прошарок, користувалися особливою повагою. Згодом їх позиції були потіснені жерцями й священнослужителями, а ще пізніше їх піддавали гонінням. У середні віки чаклунство було поширене у формі білої (за допомогою небесних сил) магії. Окремі елементи їх використовують і тепер. Магія дійшла до наших днів як елемент сучасної релігії (віра в надприродну силу обрядів), а також у самостійній формі (ворожіння на картах, заговори, читання молитов тощо).

2.3. Анімізм і шаманство

Одним із перших з'явилося вірування первісних людей у духів, які виникали з роздумів про природу, сон, хворобу, смерть, потойбічне життя. Такі вірування називають анімізмом.

Анімізм (від лат. *anima* – душа) – це віра в існування у матеріальних об'єктів і процесів надприродних двійників. Починається анімізм з приписування якостей двійників матеріальним об'єктам: людському тілу, тваринам, рослинам, знаряддям праці тощо.

У слов'ян для визначення уявних двійників застосовувалися два терміни: менш могутніх називали “душами”, більш могутніх – “духами”. Можна сказати, що анімізм є вірою в існування душ і духів. Прикладом анімізму можуть бути деякі релігійні уявлення ескімосів Гренландії (XIX ст.). На їхню думку, надприродні двійники були у кожної людини, дерева, струмка, звіра тощо. Уночі, вважали вони, людські душі залишають свої тіла й відправляються відвідувати друзів, танцювати, полювати. Коли вмирала людини, їй у могилу клали знаряддя та предмети праці. Вважалося, що двійники цих речей служитимуть двійникам людських тіл у “країні мертвих”. У багатьох народів головними двійниками, яких найбільше поважали первісні анімісти, були душі померлих родичів. Тому в літературі первісний анімізм часто називають *культу предків*. У первісному анімізмі двійники уявлялися як інше тіло, невидиме й невідчутне. У багатьох народів побутувала думка, що за певних обставин двійника можна побачити, почути, відчутити: уві сні – як відображення, у воді – як тінь. На цій стадії розвитку релігії не існувало уявлення про безтілесну душу. Двійники мислились як інша плоть, що має всі речові характеристики: форму, об'єм, вагу, колір, запах. Наприклад, гренландці вважали, що душі людей мають такі форми, як і їх тіла.

Оскільки люди уві сні “бачили” й душі померлих, виникло уявлення про безсмертя двійників, яке переросло в уявлення про потойбічне життя. Вважалося, що країна мертвих розташована не на небі, а десь на землі чи під землею. Життя душ уявлялось звичайним продовженням реального життя. Приміром, за уявленням індіців, душа мисливця в країні мертвих ганяється за душами лося й бобра. В окремих народів існувало уявлення про переселення душ у нові тіла.

У сучасних релігіях анімістичний елемент посідає значне місце. Уявлення про Бога, диявола, ангелів, безсмертні душі – все це є

ускладненим анімізмом. Самостійно анімізм живе у вірі в привиди й спиритизмі (віра у можливість спілкування з душею померлого).

Шаманство як форма релігії, яка є породженням віри в існування злих духів, прагнення до спілкування з ними за допомогою посередників, виникла 6 тис. років тому. У цей час основними видами виробничої діяльності людей стало скотарство й землеробство. Виконували цю працю чоловіки, оскільки вони володіли мисливським знаряддям. На зміну матріархату прийшов патріархат. За патріархату з'явився додатковий виробничий продукт. Це означає, що люди почали виробляти більше, ніж було потрібно. У колективі виникла можливість утримувати тих, хто не займався продуктивною працею. Необхідність утримувати людей, які нічого не виробляють, і керівна роль чоловіка в суспільстві були втілені в шаманстві.

Шаманство (евенк. шаман – знахар) – первісна форма релігії, що ґрунтується на вірі в можливість спілкування служителів культу (шамана) з духами.

Передусім шаманські обряди стосувалися лікування від хвороб, забезпечення успіху у виробничій діяльності. Ще в ХІХ столітті якути вважали, що людину може вилікувати тільки шаман. До процедури лікування входили заклинання, пісні, танці, звернення до духів. Якщо після такого “лікування” людина перемагала хворобу, слава приписувалася шаману, а якщо помирала, винним оголошувався злий дух, що вкрав душу хворого. Шаман “лікував” за плату.

Перша риса шаманізму – поява професійних служителів культу. Вперше в історії релігії виникла група людей, які отримували засоби для існування за рахунок відправлення релігійних обрядів. В особі шаманів з'явилося духовенство, церкви ще не було. Шамани не мали власної організації. Вони діяли в межах родоплемінної організації, підкоряючись ватажкам роду й племені.

Друга риса – виділення в ролі головних об'єктів релігійного поклоніння так званих шаманських духів. За уявленнями давніх людей, ці духи служили шаманові, виконували його волю, допомагали пізнавати таємниці, билися зі злими духами.

Третя риса – керівна роль чоловіка в релігії. Серед професійних служителів культу були й жінки, але з розпадом родового ладу їх стало все менше.

Четверта риса – використання несамовитого стану як засобів виконання релігійних обрядів. У багатьох народів шамани входили в екстаз

і доводили себе до нервових нападів, що призводило до психічних захворювань. Часто саме душевнохворі ставали шаманами через свою незвичайність і обмежену здатність до суспільно корисної праці.

П'ята риса – використання оманливих дій як засобів виконання релігійних обрядів. Релігія виникла без будь-якого обману. І лише на стадії шаманства до несвідомого одурманення додався свідомий обман, який став водночас і засобом відправлення релігійних обрядів, і однією з додаткових причин збереження релігійності.

У народів Азії, Австралії та Америки, які й досі живуть в умовах, де зберігаються залишки первісного суспільства, шаманство існує до нашого часу. У всіх сучасних релігіях є залишки шаманства. Це й професійна каста служителів культу і уявлення про те, що священики перебувають в особливих стосунках зі “світом духів”, і те, що головні представники надприродного світу – чоловічої статі.

Сьогодні не можна стверджувати, що шаманство як форма релігійної діяльності добігає кінця. Шаманство знаходить місце в складному сучасному світі, інтерес суспільства до нього зростає. Досить часто можна зустріти практикуючих шаманів в Азії. В американському суспільстві зростає інтерес до індіанських шаманів. У народів Росії, що в минулому знали шаманство, інтерес до нього також зріс, особливо після розпаду Радянського Союзу.

Основні поняття

Анімізм, амулет, душа, магія, ритуал, табу, талісман, тотем, тотемізм, фетишизм, шаманство, язичництво,

Питання для самоконтролю

1. Коли і як виникла релігія?
2. Що таке фетишизм і тотемізм? Які є підстави вважати їх найдавнішими формами релігійних вірувань?
3. Що таке магія? Дайте характеристику й типологію магічних вірувань.
4. Чому анімізм вважається зародком релігії?
5. Яка роль шаманізму відведена в первісному суспільстві?

Література: 88, 92, 104, 116, 121, 153

Тема 3. Релігія держав стародавнього світу

План

1. Релігії Стародавнього Єгипту.
2. Релігія народів Давнього Дворіччя.
3. Давньогрецька релігія.
4. Релігії Стародавнього Риму.

3.1. Релігія Стародавнього Єгипту

Стародавня єгипетська держава сформувалася біля III тис. до н.е. в долині р. Ніл. Це був довготривалий процес, який поступово об'єднав 40 невеликих територіальних утворень – номів під владою єдиного царя – фараона. Так виникла Стародавня єгипетська держава, яка й проіснувала до 332 р. до н.е. і нараховувала 30 династій фараонів, коли була завойована О.Македонським (356 – 323 рр. до н.е.).

Релігія давніх єгиптян була *політеїстичною*, що було закономірним наслідком злиття вірувань населення різних номів і налічувала до тисячі богів і богинь. Водночас у ній зберігалися й первісні релігійні форми: фетишизм, тотемізм, культ предків, магія, землеробський культ. Кожне поселення мало своє особисте божество. Особливо обожнювали єгиптяни р. Ніл, вода якої вважалась священною. Звідси пішов ритуал обливань та очищень, які мусли виконувати всі, навіть жерці й фараони. Із тотемних вірувань поширеним був культ тварин, яких єгиптяни дуже шанували. До найбільш авторитетних тварин, що обожнювалися, відносилися корова Ісіда, бик Апіс, баран Хнум, крокодил Себек, кішка Баст, шакал Анубіс, сокіл Гор. Своїх богів вони зображували у вигляді тварин, а фараона – у вигляді лева з головою людини. Зображували богів й у вигляді людини з головою тварин. Особливим був ритуал поховання священних тварин: у живіт крокодилів зашивали папіруси зі священними текстами, мумії биків клали у саркофаги. У храмах їм ставили золоті статуї.

Як і всі землеробські народи, єгиптяни обожнювали сили природи, від яких залежав урожай. До давньоєгипетського пантеону належали бог сонця Ра, бог вітру Шу, богиня вологи Тефнут, бог землі Геб, богиня неба Нут. Вважалось, що боги створили людей, аби ті служили їм. Саме це стало поштовхом для формування відповідної культової системи: будівництва храмів, утримання великої кількості

призначених для жертвопринесення тварин, встановлення статуй. Єгиптяни вважали, що жертвопринесення є основною формою спілкування людей з богами. До давньоєгипетського пантеону належали й місцеві герої, а також фараони, яких, обожнюючи, вважали боголюдьми. Ім'я фараона було священним, його повеління сприймалися як веління божі. Релігія давніх єгиптян була тісно пов'язана з магією, її трьома головними принципами: подібності, зміни цілого його частиною, вірою в чудодійну силу слова. З допомогою магії єгипетські жерці намагалися вирішити земні проблеми, забезпечити померлому вічне життя у потойбічному світі, встановити контакти з богами й духами. Єгипетські маги вважалися могутніми чаклунами. Своїх богів єгиптяни наділяли усім, що було притаманне людям: психікою, здатністю старіти, хворобами, смертю. Вони першими розробили вчення про безсмертя душі людини, вважаючи, що, коли помирає тіло, душа переходить в іншу істоту, яка народжується тієї миті.

Важливу роль відігравало уявлення давніх єгиптян про потойбічний світ, який вважалось, існує під землею. Особливого значення надавали вони збереженню тіла після смерті, вдаючись до муміфікації, спорудження гробниць. Єгиптяни померлого сприймали як реально існуючого, здатного допомагати своїм родичам на землі. Вони намагалися встановити з ним контакт через листи. На їхню думку, земний та потойбічний світи перебували у взаємозв'язку та взаємодії. Фараон на вони вважали сином бога Сонця та символом добробуту й розквіту країни, носієм найвищої божественної сили. Він виконував найважливіші ритуали.

Централізація держави сприяла посиленню влади жерців. Як особлива соціальна група, жрецьтво сконцентрувало у своїх руках велику владу й було досить впливовим. Воно брало участь у керівництві державою, приводило до влади одні фараонські династії й скидало інші. Жерці зробили значний внесок у накопичення астрономічних, математичних і медичних знань. За цих часів будувалися величні храми, зводилися статуї богів, розроблялися складні й урочисті релігійні церемонії, пишні ритуали. На потреби культу, ритуалу та релігійних свят витрачалося багато коштів, у них брало участь багато людей. Храм єгиптяни вважали домівкою бога. Тому він нагадував світ, близький богові. Стеля храму мала вигляд усіяного зорями неба, на стінах було зображено пишні дерева та кущі або віруючих, які несуть у дар богові плоди своєї праці. Для фараонів споруджувалися гранді-

озні гробниці – піраміди. Найвідомішою серед них є піраміда фараона Хеопса. Вона займає площу понад 5 га і сягає висоти 16,5 м. Її складено з 2300 тис. відшліфованих кам'яних брил, вагою 2,5 т кожна. Настінні розписи високого художнього рівня реалістично зображували земне буття померлого.

Релігійне життя в Єгипті не завжди було спокійним: час від часу відбувалися релігійні перевороти. Один із них пов'язаний з діяльністю фараона-реформатора Аменхотепа IV (XIV ст. до н.е.), який прийняв ім'я Ехнатона. Він зрікся віри своїх предків, установив культ сонячного диска – Атона та його сина Ехнатона.

Реформи Ехнатона мали значний вплив на єгипетську культуру. Саме тоді вперше у давньоєгипетському мистецтві з'являються зображені в побуті світські постаті царя й цариці, пейзажні композиції, вишукані барельєфи, багато творів світської літератури, 125 глава “Книги мертвих” з її ідеєю морального загробного суду, який відбувався в присутності бога Ра і судив небіжчика, який клявся, що не порушував божі заповіді. Ідея загробного суду, заснованого на моральних принципах, – одна з найважливіших рис давньоєгипетської релігії. Релігія Давнього Єгипту вплинула на античний світ. У греко-римському світі був поширений культ богині-матері страждальців Ісиди. Ідеї давньоєгипетської релігії увійшли до Біблії: уявлення про Бога, існування потойбічного життя тощо. До біблійних текстів увійшло також багато моральних повчань.

3.2. Релігія народів Давнього Дворіччя

Одночасно з давньоєгипетською державою в кінці IV – III тисячоліттях до н.е. на території між Тигром і Єфратом сформувалася цивілізація народів Дворіччя. Вони знали різні царства, різні династії й столиці, що розквітали й занепадали. Тривалий час державні утворення були тут політично нестабільними, періодично змінювали одне одного (Шумер, Аккад, Вавилонія, Ассирія). Це визначало й зміну культових систем: одні боги та присвячені їм храми поступалися місцем більш визнаним на певний час. Тому, в шумеро-аккадський період релігійні уявлення мали політеїстичний характер. Кожне місто мало свого бога-покровителя. Водночас визнавалися загальнодержавні боги: бог неба – Ану, бог землі – Енліль, бог сонця – Іту, бог місяця – Наїна. Набуває поширення в цей час культ богині-матері. Вона – Мамо, Мамі, Нінмах, Нінту – “велика цариця”, “цариця богів”, сила зем-

лі, мудрість. Кожному божеству відводилося відповідне місце для поклоніння. Вважалося, що своїх богів мають повітря, суша, море, підземний світ, вогонь, господарювання, землеробські роботи. Дослідники нараховують до 3000 імен богів, серед яких є певна ієрархія. Слідів тотемізму в шумерській релігійності практично немає. Шумерійці земні справи пояснювали впливом небесних світил, а з допомогою знання про них і їх вплив на світ можна вгадувати долі людей. Віщування шумерійських жерців започаткували астрологію та астрономію. Регулярну зміну пір року з почерговим оживанням та засищенням природи народи Давнього Дворіччя сприймали як тісний зв'язок між життям і смертю, вмиранням і воскресінням. Цю закономірність природи уособлювали безсмертні боги. Шумерійці вважали, що весь світ поділено на три царства. Ану владарює небесним світом, Енліль – земним, Еа – водним. Ці боги утворюють панівну над світом тріаду, а управління зодіаком вони доручили трьом головним світилам: Сонцю, Місяцю й Венері. Шумерійці мали розвинуту міфологію, яка порушувала актуальні питання створення й буття світу, місця людини в ньому. Міфологію Дворіччя становлять сюжети про створення Землі та її мешканців, про подвиги Гильгамеша, розповіді про великий потоп для покарання за гріхи жителів міста Сурупак, Утнапиштим будує ковчег, навантажує його всіляким добром, приводить тварин і з родиною замикається в ньому. Жителям Сурупака свою дивну поведінку він пояснював тим, що бог грому Бел гнівається на нього, і тому він мусить жити у бога океану Еа.

Шість днів і шість ночей тривав потоп. Усі люди загинули, на сьомий день настав спокій. Тоді, відкривши люк ковчега, Утнапиштим випускає спочатку голуба, потім ластівку. Однак вони повертаються, бо їм ніде сісти. Посланий після них ворон не повертається, тоді цар і всі мешканці ковчега виходять назовні. На вершині гори, де перед цим зупинився ковчег, Утнапиштим вчиняє жертвоприношення. Бел, побачивши, що одна родина врятувалася й покаялась у своїх гріхах, благословляє Утнапиштима та його дружину, даруючи їм безсмертя. Фрагменти шумерських оповідань нагадують біблійну легенду про Ноя.

У месопотамській релігії зародилося уявлення про гріховність людини, яка час від часу страждає за свої гріхи. Тому молитви, жертвоприношення богам вважалися спокутою гріхів. Особливе місце у народів Дворіччя відведено проблемі долі, життя й смерті людини.

Дух померлого, за їх уявленням, потрапляв у підземний світ. Його називали “країною, звідки нема вороття”. Але ще жахливіше було залишитися не похованим. Не можна завдати ворогу жорстокішого страждання, ніж відмовити йому в похованні або сплюндрувати його могилу, бо ніколи не знайде спокою той, хто не знайшов його в могилі. Долі людей після смерті неоднакові: щасливий той, хто славетно загинув у бою і був з честю похований; добре померлому, спадкоємці якого піклуються про небіжчика.

Значну роль відігравали вірування про злих духів. Це духи Аннунаки та Ігігі – уособлення хвороб і нещастя. Для боротьби з ними жерці складали безліч заклинань. Для захисту від злих духів широко використовували амулети, обереги, практикували й різноманітні магичні обряди. Обряди були лікувальні, застережні, злочинні та військові. Лікувальну магію застосовували разом з народною медициною. У Вавилоні й Ассирії здавна розвивалося мистецтво передбачення, що являло собою спілкування людини з божеством. Вважалося, що боги часто підказували людині розвиток подій в майбутньому, а вона повинна була звертатися до них через жерців, молитви й жертвоприношення. Велика увага приділялась снам, особливо сновидінням про святих.

Жерців вважали посередниками між богами й людьми, оскільки вони володіли певними знаннями. Певні функції перебирали на себе й жриці, оскільки вони були пов’язані з культом богині кохання Іштар. Жерці викладали в храмових школах арифметику, геометрію, право та правознавство. Авторитет жерців був великий, перед ними схилявся навіть цар.

Центром релігійного життя був храм. Вавилонські храми здебільшого нагадували східчасті вежі, що й породило біблійну легенду про спорудження Вавилонської вежі. Кожен храм присвячувався конкретному богу. Навколо нього концентрувалися різноманітні жрецькі братства. Жрець, живучи на території храму, харчувався пожертвуваннями, водночас мав право на власне майно. Храм як помешкання богів був відтворенням небесного світу. На його стінах зображували головне божество храму та інших богів. У храми приносили дари, там виконували обряди жертвоприношення. Тут також вирішувалися важливі питання економічного життя – збирання податків, зберігання товарів. Нерідко там вершилося судочинство, владновувалися суперечки між державою та населенням.

Однак не всі аспекти життя були зумовлені релігійними уявленнями. Наприклад, текст законів царя Хаммурапі переконують, що на норми права вони не впливали. У цілому, релігійна система народів Дворіччя не була тотальною, не монополізувала духовне життя. Вона залишала простір для поглядів, вчинків і дій, не пов'язаних з релігією, і значно вплинула на культуру багатьох народів. З вавилонсько-асирійських релігійних уявлень багато чого запозичили наступні релігії.

3.3. Давньогрецька релігія

Давню Грецію справедливо називають колыскою європейської цивілізації. Її розквіт припадає на V – IV ст. до н.е., коли саме тут сформувалося багато галузей сучасної науки й культури. Територія Стародавньої Греції охоплювала південь Балканського півострова, острови Єгипетського моря й західне узбережжя Малої Азії. Ще у VIII ст. до н.е. тут утвердився полісний лад, виникли міста-держави з розвинутими товарно-грошовими відносинами. З усіх полісів найрозвинутішими були Афіньська й Спартанська держави. Суспільне життя в полісах було демократичним і організованим, у них формувалися правові відносини, які були спрямовані на реалізацію ідеалу справедливості.

Інакше розвивалася Спарта, розташована у південній частині Пелопонесу, на якій працювали раби, що обробляли землю. Торгівлею та ремеслом займалися вільні люди, а аристократи Спарти займалися лише військовою справою. Спартанське релігійне життя нічим не відрізнялося від афінського.

Для релігії Стародавньої Греції характерним є політеїзм з широко розвинутою міфологією та олімпійською ієрархією богів. Вони не були творцями світу, а захопили його під час боротьби з титанами. Давні греки розглядали світ як велику родову общину, управління якою здійснювали верховні боги, що мешкали на горі Олімп. Усі вони були втіленням найвищих чеснот. Крім них, були численні другорядні божества лісів, річок, гір, багато народних героїв.

Олімпійські боги були тотожні людям, наділені людськими якостями: їдять, п'ють, сваряться, миряться, народжуються. Відмінність їх від людей полягає в тому, що вони безсмертні, могутні, здатні звершити те, що не під силу людині.

Пантеон давньогрецьких класичних богів очолював Зевс. В результаті боротьби з титанами, Зевс став головним, верховним богом. Здобувши Олімп, Зевс сформував власне оточення. До нього входили:

богиня перемоги Ніка, богиня права й справедливості Феміда, символ вічної юності – Геба, Аполлон – бог сонця і музики, Афродіта – богиня краси і кохання, Афінa – богині мудрості. Крім них, до родини Зевса входили його брати: Посейдон – бог моря і Аїд – бог підземного царства.

Ієрархія олімпійців доповнювалася богами, які не перебувають на Олімпі. Це покровитель ковалів – Гефест, богиня землеробства – Деметра, бог виноробства – Діоніс, бог пастухів – Пан тощо. Давньогрецька міфологія являє собою одне з найяскравіших феноменів світової цивілізації. Важливе місце в давньогрецькій міфології займають боги-герої – Прометей і Геракл. Перший є двоюрідним братом Зевса, за волею якого він створив людей із землі й води. Оскільки під час творіння люди вийшли беззахисними і менш пристосованими до життя, ніж тварини, Прометей дав людям знання, навчив користуватися вогнем, використовувати ремесла, за що Зевс покарав його, прикувавши ланцюгом до скель Кавказу. Подвиги Геракла відомі як перемоги смертної людини над природою.

Міфологія давніх греків відображає їх уявлення про потойбічний світ, долю людини після смерті. Вони вважали, що душа після смерті перебуває в підземному царстві – володінні бога Аїда, вхід до якого охороняв багатоголовий пес Кербер. Ідея безсмертя людської душі втілена в міфі про співця Орфея, який прагнув повернути померлу дружину Евридику до життя. Орфей спустився в підземне царство й грою на Кіфарі та співом зачарував Кербера і дружину Аїда Персефону. Орфею було дозволено забрати Евридику із собою, але, ведучи її, він не мав права озиратися назад. Однак, Орфей озирнувся і втратив Евридику. Та він здобув знання про душу й розповів людям, що душа є началом добра, а тіло – темницею душі. Після звільнення душі з мертвого тіла вона продовжує існувати, перевтілившись з одного тіла в інше. Якщо тіло не поховане, душа не може потрапити до Аїду і переселяється в тіло тварини чи поневіряється по світу. Тому вони старалися відразу ховати померлих. Цікава міфологія стародавніх греків про утворення світу. Згідно з їхнім світоглядом, творцем усього був бог Хронос: він із хаосу й ефіру створив срібне яйце, з якого вийшов бог Діоніс. Діоніс породив Ніч, Землю й Небо. Земля й Небо породили Океан, богів Крона і Рея. Син Крона Зевс домогся влади над усіма богами і людьми, поглинув Діоніса, увібравши його силу. Але богиня Персефона народила від Зевса нового бога вина й радості – теж Діо-

ніса. Так боги народжуються, переходять один в іншого і поновлюють божественний пантеон.

У міфах давні греки втілювали свої уявлення про світ, що розвивається, змінюється за певними законами.

Своїх богів стародавні греки ушановували в храмах. Їм приносили в жертву тварин, супроводжуючи церемонію молитовними зверненнями до них. Ці релігійні ритуали здійснювали жерці. Жерцями були вищі державні особи, а також особи, обрані на певний термін.

Особливий елемент давньогрецького релігійного культу – храми. Вони вважалися пристановищем богів, відтворених у скульптурах. Споруджували їх у місцях традиційного поклоніння богам – на гірських вершинах, біля священних дерев і джерел, у священних гаях і дібровах. Храми споряджали усім, що вважалось необхідним для бога. Грецькі храми стимулювали розвиток архітектури та скульптури, які стали провідними у давньогрецькому мистецтві й надовго окреслили тенденції розвитку мистецтва Європи загалом. Для давніх греків храм був не тільки культовою, а й важливою громадською спорудою. Тут зберігалися державні та приватні гроші, коштовності, твори мистецтва, документи, архіви. У храмах проводили народні зібрання, оголошували рішення царів.

Релігія в стародавній Греції була під опікою держави. Нагляд за священним майном здійснювали архонти (вищі службові особи, які обирались на певний строк). Вони керували релігійними процесіями, жертвопринесеннями, спортивними змаганнями, які тісно були пов'язані з релігією. Головні серед них – олімпійські. Перші олімпійські ігри було влаштовано 776 р. до н.е. на честь Зевса. Вони прославляли фізичну досконалість людини, заохочували гармонію фізичного й духовного розвитку, який потрібен був аристократії для утвердження власної соціальної значущості.

Суперництво Афін і Спарти 431–404 рр. до н.е. призвели до військових сутичок, переворотів і деспотії. З IV ст. до н.е. серед грецьких держав відбувалося піднесення Македонії, яка стала панувати в Греції. 334 року до н.е. Олександр Македонський розпочав свій похід в Азію, сформувавши могутню імперію, яка розпалася після його смерті 323 р. до н.е. Під час створення великої імперії, Олександр Македонський не протидіяв культурі, релігії завойованих країн, брав участь у їх культурах, дбав про обожнення своєї особи. І все ж походи Олександра Македонського дали могутній поштовх зближенню куль-

тур, релігій античного світу й Близького Сходу. Після його смерті настає епоха еллінізму – період релігійної терпимості. Культ східних божеств поширювалися в Греції, а грецькі боги знаходили притулок у Малій Азії, Східному Середземномор'ї, Єгипті, Дворіччі. Більшій пошани стали надавати богами Осірісу, Діонісу, Аттису, богині Тіхе (Доля), що свідчило про нерівноправність у суспільстві. В елліністичну епоху релігія давніх греків поступово витісняється різними релігійно-містичними течіями й філософськими вченнями, а з появою християнства остаточно відкидається. Але, інтерес до неї і в науковому, і в пізнавальному сенсі не слабшає й досі й викликає великий інтерес серед людей різного віку та професій.

3.4. Релігія Стародавнього Риму

Давньоримська релігія має свої особливості і специфіку, які залежали від політичних та історичних чинників. Її історія охоплює три етапи:

1. Давньоримська релігія, яка завершилася в VI ст. до н.е. розпадом релігійних общин.
2. Класична римська релігія періоду республіканського Риму – V – I ст. до н.е.
3. Релігія Римської імперії (I – IV ст. н.е.).

Давньоримська релігія

Відомостей про давньоримську релігію збереглося небагато. Відомо, що заснування Риму 753 р. до н.е. поклато початок зародженню цивілізації на Апеннінському півострові. Суспільство Давнього Риму складалося з трьох племен – латинян, сабіян і етрусків. Кожне плем'я мало спільну землю, свої божества й обряди. Їхня релігія мала елементи тотемізму, фетишизму, магії та анімізму. Поклонялися римляни різним силам природи, вірячи, що все довкола них має своїх покровителів. Значне місце посідав культ лісу, трав, дерев. Вірили в добрих духів, які оберігали їхню сім'ю, дім, родичів, домашніх тварин. Особливо вшановували римляни капітолійську вовчицю, яка, за легендами, вигодувала своїм молоком засновників Риму – Рема і Ромула, вшановували також дерева смоківниці, під якими вовчиця годувала засновників міста, священний дуб на Капітолії тощо.

Спершу було мало розвинутих уявлень про богів. З часом їх образи ставали більш конкретними. Римляни поклонялися Юпітеру – богові неба, Юноні – богині материнства, Марсу – богові війни, Мі-

нерві – покровительниці мирної праці та ремесел. Особлива заслуга у формуванні давньоримської релігії належить цареві Нумі Помпілію. Як згадує давньоримський історик Тіт Лівій (59 р. до н.е. – 17 н.е.) у своїй “Історії Риму”, що Нума Помпілій, здобувши владу, вирішив запровадити в місті порядки згідно з правом і законами. Їх авторитет мав забезпечуватися страхом перед богами. Цар запровадив посаду верховного жерця бога Юпітера, оскільки йому доводилося часто вирушати в походи, а залишати місто без верховного жерця (він теж був верховним жерцем) не можна було. Він увів посаду *понтифіка* – члена найвищої колегії жерців, який мав наглядати за жертвопринесеннями. Заборонив зображати статуї богів у вигляді людей або тварин. Також заборонив приносити кровні жертви богам. Отже Нума Помпілій започаткував процес упорядкування релігійного культу, що для давньоримської релігії мало виняткове значення.

Релігійна свідомість давніх римлян була дуже раціональною. Вони ретельно дотримувалися всіх обрядових норм. Вважалося, що найменше порушення їх могло розсердити богів. Усіма релігійними обрядами відали жерці, які користувалися значним впливом у суспільстві.

Класична римська релігія періоду республіканського Риму

В історії Давнього Риму цей період характеризувався піднесенням могутності держави. Республіканський Рим був аристократичною демократичною республікою. Формування Римської республіки відбувалося в постійних війнах, внаслідок яких було завойовано Італію, Сицилію, території Середземномор'я, більшість земель Європи, Малу Азію, Сирію. Суспільство країни було поділено на стани: 1) багаті громадяни, які служили в кінноті й були основою римського війська; 2) міський і сільський плебес (дрібні й середні землевласники); 3) раби, кількість яких збільшувалася за рахунок поневоленого населення. Такий стан вплинув на релігійне життя. Республіканський Рим успадкував давню релігію царської епохи, але вона не могла встояти перед впливом грецької культури. Вже в III ст. до н.е. в римську релігію прийшли грецькі боги Деметра, Меркурій, Діоніс, Кора, Нептун, Аполлон, Марс. Запозичення грецьких богів і створення на їх основі римських міфів, забезпечили Риму достойне місце серед тодішніх великих держав.

Римський пантеон був відкритий і для богів інших народів, що на думку римлян, мало зміцнювати авторитет їхньої держави. До початку нової ери Рим був світовою державою. Римляни зверхньо ста-

вилися до культур підкорених народів, вважаючи їх варварськими, але зовсім зневажати її не могли. Релігія в цей час стала вкрай політизованою – вона була зброєю в боротьбі за владу. Для римлян було не так важливе духовне злиття з божеством, як обожнювання правителя, який, прийшовши до влади, привласнював і верховенство в релігійній сфері.

У середині II ст. до н.е. політична ситуація в державі загострилася. Повстання рабів і протести населення провінцій примусили владу впровадити військовий режим. На зміну республіканському ладу приходив імператорський. Домагаючись посилення своєї влади, Юлій Цезар встановив свою причетність до богів. Він заявив, що його рід сходиться по матері до царів, а по батькові – до безсмертних богів, що було відвертим використанням релігії для досягнення політичних цілей. Використовуючи політеїзм, легше було утвердити культ диктатора. Тому в Римській імперії процес розвитку релігії до монотеїзму був пригальмований.

Релігія Римської імперії

Історія Римської імперії розпочинається з 27 р. до н.е. Після вбивства в 44 р. до н.е. Юлія Цезаря, владу в Римі узурпував Октавіан (63–14 рр. до н.е.). У 27 р. до н.е. він до свого імені додав „Август”, що означає „звеличений богом”, „рівний богам”. Він установив диктатуру однієї особи в країні, одночасно намагався відродити давньоримську релігію, вірив у сни й прикмети. Август неприховано піклувався про культ своєї особи, внісши поправки в римський юліанський календар. Місяцю секстилію дав своє ім’я („август”), а місяцю квінтілію – ім’я Юліїв (“июль”). Свій культ він поширював і у підлеглих країнах. На його честь будували в різних містах храми.

Давньоримська релігія безвідмовно обслуговувала інтереси влади. Обожнення імператора було головним у ній, а імператорська влада поширювалася на всі релігійні справи. Релігія привчала римлян до дисципліни й покори.

Імператорська влада, намагаючись зберегти політеїстичну релігію, де їй відводилося чільне місце, протистояла впливові східних культів. Але природний процес релігійного взаємовпливу зупинити вже було неможливо. Тим більше, що східні культу приваблювали своєю емоційністю, надією на спасіння в потойбічному світі, ідеєю справедливості.

Серед східних культів, що проникали в Римську імперію, була і нова релігія, якій належало велике майбутнє – християнство. Велику роль у його поширенні й утвердженні відігравав апостол Павло. Але цей процес був складний. Християнство то дозволяли, то забороняли, піддаючи його прихильників гонінням. Тим часом згасав вплив давньоримської релігії. У 313 р. імператор Костянтин видав указ про офіційну рівність християнства з усіма іншими релігіями, 324 р. його було оголошено державною релігією Римської імперії. Відтоді почалися гоніння на римську релігію: руйнували античні храми й святилища, розбивали статуї богів. Під гаслом боротьби з язичництвом нищили античну культуру.

Але, давньоримська релігія, як і вся культура Давнього Риму, залишила глибокий слід в історії світової цивілізації.

Основні поняття

Астрологія, амулет, архонт, варвари, Дворіччя, жрець, ієрархія, магія, ном, пантеон, плебс, поліс, понтифік, політеїзм, храм.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте найголовніші спільні риси релігій Стародавнього світу.
2. У чому полягають особливості релігій Давнього Єгипту?
3. Назвіть богів та героїв у давньогрецькій міфології.
4. Які основні риси римської релігії?

Література: 41, 50, 64, 67, 85, 89, 91, 134

Тема 4. Національні релігії народів світу

План

1. Релігії народів Індії: індуїзм, джайнізм, сикхізм.
2. Найвпливовіші релігії Китаю: конфуціанство, даосизм.
3. Синтоїзм – національна релігія Японії.
4. Іудаїзм: особливості віровчення та культу.

4.1. Релігії народів Індії

Індуїзм

Релігія більшості народів Індії – *індуїзм* виникла VI ст. до н.е. в умовах активного формування феодальних відносин. Вона була орієнтована на конкретні умови кастової Індії з її численними культурними традиціями. Крім Індійської республіки, індуїзм поширений в *Пакистані, Бірмі, Малайзії, Шрі-Ланці* та в деяких країнах Африки серед вихідців із Індії. Усього послідовників індуїзму нараховується близько 720 млн віруючих. Індуїзм як релігія у своєму розвитку пройшов кілька періодів. *Першим періодом* вважається *ведичний* період, коли на півострів Індостан перенесли релігійні тексти стародавні племена аріїв. *Веди* (буквально – *знання*). Вони давали уявлення про навколишній світ, людину, її місце в природі. За своєю структурою *веди* не становлять єдиного цілого. Ще на початку I тис. до н.е. в джунглях і горах Індії з'явилися пустельники які звалися *муні*. Вони мало турбувалися про матеріальні умови свого існування, намагалися розгадати таємниці людського буття, проповідували містицизм і своє бачення світу. Серед цих пустельників було немало так званих *гуру* – учителів-наставників. Їм вірили як мудрецам, котрі знали більше. Індійські *гуру* зберігали записи своїх бесід, роздумів і поетичних творів, які пізніше були опубліковані окремою книгою “Упанішади”. За формою тексти Упанішади являли собою діалог мудреця-вчителя зі своїм учнем. Головний герой Упанішад – людина, яка постійно перебуває в пошуку істини, пізнає сама себе.

У I тис. до н.е. настає *другий – брахманський* період розвитку індуїзму. Саме в цей час виникають основи кастового устрою індійського суспільства. На перше місце в цю епоху виходить *бог Брахма*, якому і стали приписувати створення кастового устрою суспільства. Згідно з міфами, касти виникли із різних частин тіла Брахми: із його *вуст* – *брахмани-жреці*, із *рук* – *кшатрії-воїни*, із *стегон* – *воїни-землероби*, із *ніг* –

шудри. Брахма був визнаний головним богом. З'являються Вішну – бог охоронець і Шива – бог, що руйнує і творить одночасно. Вважалось, що ці боги стоять над людиною і наперед визначають долю кожного, його карму, яка може бути змінена відповідно до моральної поведінки людини. Ці два періоди заклали основу індуїзму.

У сучасному вигляді індуїзм охоплює багато вірувань і релігійних обрядів, які нерідко протилежні за змістом. Зміст індуїзму можна виразити у словах: *живи сам і давай жити іншим.*

Індуїзм – це пошук істини ненасильницькими засобами, релігія істини. Істина для індуса – це бог. Заперечення істини йому не властиве. Індуїзм не має ні засновників, ні пророків, у ньому відсутнє єдине вчення. Він немає також єдиної системи догматів і конфесійної організації. Однією з головних особливостей цієї релігії є відсутність однаковості. В різних регіонах Індії розповсюджені різні вірування та форми вшанування богів. *Релігія для індуса – це життя, а життя – це релігія*, яка допомагає індусові відчувати себе частиною всесвіту. Релігійний статус надається усім проявам життя. Обожнюється природа, тварини і, навіть, окремі органи людського організму.

Основи індуїзму становить ідея про те, що світ – це не випадковий хаотичний набір речей і явищ, а упорядкована цілісність.

Дхарма (буквально дхарма означає "те, що підтримує наше існування") – *це закон, який визначає долю індивіда і утримує всесвіт як одне ціле.*

Не дивлячись на багатоманітність форм і проявів індуїзму, його віровчення можна звести до кількох головних положень:

1. Вчення про початкову соціальну нерівність людей і неможливість перебороти цю нерівність сьогодні, під час земного існування.

2. Вчення про переселення душ. Людина після смерті може розраховувати на зміну свого соціального стану залежно від її поведінки під час земного життя.

3. Закон Карми – відплати (людина сама визначає свою роль). Перевтілення людини залежить від суми її добрих і злих справ, які мали місце в минулому й сьогоднішньому житті.

Погіршення становища у світі пояснюється не підступністю Сатани, а втратою порядності.

Морально-етична основа індуїзму базується на п'яти принципах, які схожі до 10 християнських заповідей:

1) не чинити шкоди всьому живому;

- 2) правдивість;
- 3) не наживатися за рахунок інших;
- 4) утримання від негативних почуттів;
- 5) непрелюбодіяння.

Релігійний етикет в індуїзмі містить багато заборон та приписів:

- 1) члени певної касты не повинні вступати в шлюб з членами іншої касты;
- 2) не можна харчуватися й спілкуватися з членами іншої касты;
- 3) займатися тільки тим видом занять, які визначені для кожної касты;
- 4) чіткі норми поведінки залежно від віку людини. У житті індуса виокремлюється чотири ступені духовного розвитку;
 - брахмачар'я – період дитинства й навчання; самодисципліна, контроль над бажаннями;
 - гріхастха – період верховенства в сім'ї;
 - ванапрастха – період самотництва;
 - сан'ясі – аскетичний період, відмова від усього земного.

Таким чином, кожний індуc повинен знати Веди, вступити в шлюб, отримати насолоду від життя, пізнати земні радощі, а наприкінці життя стати лісовим самотником, аскетом, мандрувати дорогами Індії, повчаючи інших людей і допомагаючи їм дотримуватись дхарми.

В індуїзмі немало різних течій і сект. Найпоширенішими з течій індуїзму є *вішнуїзм* і *шиваїзм*. Кожна з цих течій на перше місце серед інших богів ставить свого Бога, приписуючи йому особливі якості.

Індуїзму властиве поклоніння “священним тваринам”, “святим місцям”, окремим предметам і об'єктам природи. Особливою шаною, як священна тварина, користується в Індії корова. Широко практикується жертвоприношення у вигляді квітів, фруктів і деяких тварин – цапа, чорного буйвола та ін. Своєрідний характер в індуїзмі мають похоронний та поминальний ритуали. Після смерті людини її тіло обов'язково спалюється на вогнищі поблизу річки і попіл скидається у воду цієї річки.

Уряд Індії, поважаючи релігію, намагається якось модернізувати її, звільнити від найбільш диких звичаїв і вірувань, хоча на побутовому рівні зробити це все ще не вдається.

В Україні модернізований індуїзм репрезентують громади Міжнародного товариства Свідомості Крішни, Саї-Баби, Раджніша, Шрі-Чинмоя та ін.

Джайнізм

Ця релігія виникла в Індії в VI ст. до н.е. майже одночасно з буддизмом. Має 4,3 млн послідовників. Джайнізм має багато спільних положень із буддизмом: віра в перевтілення душі, вчення про карму, в те, що добрі справи врятують душу людини від подальших перевтілень, віра в обов'язковість періодичних з'явлень пророків і богів, які зміцнюватимуть релігію й посилюватимуть її вплив.

Послідовники джайнізму поклоняються 24 пророкам, останній з яких був засновник джайнізму Махавіра Вардхамана, званий Джина (переможець). Звідси назва цієї релігії. Розповідають, що він з 30 до 42 років був пустельником, вів аскетичний спосіб життя і отримав визнання як переможець над людськими почуттями. Джина проповідував п'ять істин: *не убий, не говори неправди, не кради, не прив'язуйся до земних речей, будь непорочним (для монахів)*. Джайністи заперечують авторитет Вед, жертвопринесення тварин, концепцію створення світу богами. Вони стверджують, що всі люди рівні, а людина є вмістилищем божественного. Бог – єдиний, найвищий, найбагородніший вияв існуючих у душі людини сил. Душа може досягти спасіння за допомогою правильних віри, знання й поведінки.

Джайнізм високо цінує аскетизм, заохочує пустельництво. Джайнізм гуманно ставиться до жінок, дозволяє їм читати священні книги і брати участь у молитвених зборах. Реальність джайністи розглядають як множинність, багатосторонність; усі судження людини вважають відносними; знання – тимчасовими та умовними.

У джайнізмі порівняно з брахманізмом значно спрощений культ. Під час молитовних зібрань відбувається читання священних текстів. Нескладними є й ритуали, в яких віруючі беруть участь оголеними. В наші дні робляться спроби модернізувати джайнізм, що виявляється в русі ануварт (моральне відродження суспільства), яке ставить за мету звільнити людину від вад виховання.

Сикхізм

Одне з релігійних вчень Індії, яке має 18 млн послідовників. Сикхізм – вчення, яке поєднує ідеї індуїзму та ісламу. Засноване Нанакком (Туру Нанак Дев) (1468 – 1539) – сином дрібного торгівця, який розробив усі основні положення цієї релігії. У молоді роки Нанак від-

чув на собі сильний вплив з боку мандруючих “святих людей”, які поширювали індуїзм і суфізм – абстрактну форму ісламу. Коли Нанаку виповнилось 36 років, він залишив свою родину, щоб повністю поринути в молитви, піст і роздуми. Він багато ходив по Пенджабу, здійснив далекі мандрівки до Мекки, Медіни, Багдада, де знайшов багато послідовників серед індусів і мусульман. Центральне місце в філософії сикхізму посідає поняття Бога. Нанак дійшов висновку, що всі релігії сповідають *єдиного Бога і лише називають його різними іменами*. Єдиного Бога він назвав Сат Нам (“істине ім’я”), а своїх учнів – *сикхи* (що означає “учень”). Нанак був проголошений першим великим гуру сикхів. Проповідники сикхізму виступали проти кастової системи, що приваблювало селян, ремісників, дрібних торговців. Організація сикхів була створена й удосконалена наступниками Нанака. П’ятий великий гуру – Арджуна (1581 – 1606) склав священну книгу сикхів – “Аді Грантх”, до якої увійшли афоризми, богословські міркування Нанака. Обряди сикхів значно спрощені. У них беруть участь усі посвячені, незалежно від кастової належності. Це відмежовує сикхів від індусів. Сикхам дозволено споживати м’ясо, але заборонено палити тютюн. Общини сикхів дуже згуртовані. Члени общини сплачують обов’язковий внесок, дотримуються принципу взаємодопомоги.

Сикхізм – впливова релігійна течія сучасної Індії. У ХХ ст. сикхи згуртувалися навколо гасла “Ми – не індуси”, виступили за відокремлення штату Пенджаб від Індії та створення незалежної держави. Це призвело до розгулу тероризму на релігійно-общинному ґрунті.

4.2. Найвпливовіші релігії Китаю

Конфуціанство

Найвідомішою і найвпливовішою релігійно-філософською системою Китаю є конфуціанство. Це *етико-політичне і релігійне вчення* давньокитайського мислителя VI – V ст. до н.е. Кун фу-Цзи (551 – 479 р. до н.е.). Кун – учитель, звідси й латинізоване Конфуцій. Його вчення протягом багатьох віків було офіційно визнано *державною релігією* Китаю, поширене в Японії та деяких інших країнах Східної Азії. Велич Конфуція полягає в тому, що він *вчив жити гідно, жити заради життя, а не в ім’я благополуччя на тім світі*. Основні настанови Конфуція, а також його найближчих учнів зібрано у двох книгах: “Лунь юй” (Бесіди й висловлювання) і “Лі цзи” (Книга настанов).

За його вченням, кожний китаєць повинен володіти двома гідностями: гуманністю й почуттям обов'язку. Поняття “гуманність” (жень) містить багато якостей: доброзичливість, скромність, стриманість, гідність, безкорисливість тощо. Обов'язок – це моральне зобов'язання, яке гуманна людина, завдяки своїм чеснотам, накладає на себе сама. Почуття обов'язку, як правило, зумовлене вищими принципами а не розрахунками. Конфуцій розробив і низку інших понять, а саме: вірність і щирість (*чжень*), самоповага й гуманне ставлення до інших (*сін*) доброта та взаємність, синівська пошана – *сяо*. За вченням Конфуція, *сяо* – це основа гуманності. Бути чемним сином зобов'язаний кожен, вважав Конфуцій. А особливо – людина письменна, освічена, яка повинна служити батькам і поховати їх за всіма правилами. Навіть коли батько злодій чи грабіжник, шанобливий син повинен лише покійно слухати його та просити повернутися на шлях добродеті. *Етика* Конфуція закликала жити за правилом : “*Не роби іншим того, чого не бажаєш собі*”. Вчення Конфуція сприяло розвитку культу сім'ї. Він вважав неминучим поділ суспільства на класи й стани і тільки за умови сумлінного й неухильного виконання кожним своїх обов'язків – може бути забезпечений добробут країни і кожного громадянина.

Однією з найважливіших основ соціального порядку, за Конфуцієм, було суворе підкорення старшим. Будь-хто зі старших (батько, чиновник чи імператор) є безперечним авторитетом для молодшого, підкореного, підданого. Слепе підкорення його волі – це елементарна норма для молодших. Конфуцій полюбляв говорити, що “*держава – це велика сім'я, а сім'я – це мала держава*”. Конфуцій відстоював ідею побудови суспільства на гуманних принципах, а не на насильстві, страхі. На його думку, людина за своєю природою більше схильна до добра, ніж до зла. Він постійно підкреслював необхідність морального авторитету правителів. “Правління є виправленням, – говорив він одному з владик. – Якщо Ви будете показувати приклад справедливості, то хто може бути несправедливим? Якщо Ви не будете жадібними – люди не будуть красти”. Правитель, вважав Конфуцій, повинен мати біля себе вченого, який буде голосом його сім'ї й охоронцем традицій. Він засуджував феодальну роздробленість тогочасного Китаю, постійні чвари й війни між феодалами.

Конфуціанство – це й політика, й адміністративна система, й верховний регулятор економічних і соціальних процесів – словом,

основа всього китайського способу життя. Понад 2 тис. років конфуціанство формувало свідомість і почуття китайців, впливало на їхні переконання, психологію, поведінку й мислення. У цьому розумінні воно не поступається жодній з великих релігій світу. Конфуціанська релігія доводила *божественність китайського імператора*, і тому вже в III ст. н.е. стала державною релігією Китаю і протягом століть була панівною ідеологією Китайської імперії. Як державна релігія припинила своє існування після революції 1911 р. із закінченням монархічного ладу в Китаї. Незважаючи на їх нереальність, морально-етичні норми Конфуція в умовах того часу були позитивним явищем. У сучасному Китаї, незважаючи на войовничий атеїзм китайських комуністів, конфуціанство продовжує зберігати свій вплив на велику частину віруючого китайського населення.

Даосизм

Це одна з провідних релігійно-філософських течій Китаю, яка виникла приблизно одночасно з конфуціанством (VII ст. до н.е.), а як цілісна релігійно-філософська система склалась у IV – III ст. до н.е. Засновником даосизму вважається Лао-Цзи (604 – 517 р. до н.е.). Легенди розповідають про його дивне народження (мати носила його в утробі кілька десятків років і народила старим – звідки й походить його ім'я “Стара дитина”). Провідною ідеєю його вчення було твердження, що всі зміни, порядок і гармонія у Всесвіті визначаються незмінною природною закономірністю, вічним процесом руху і перемін – *досо* (в перекладі шлях). Звідси його вчення – даосизм. На початку I ст. н.е. даосизм був досить поширеним у Китаї, привертаючи до себе увагу прихильників критикою соціальної несправедливості. У цьому вчення даосизму протидіяло конфуціанству. Лао-Цзи (ще перекладалось як старий мудрець) вчив, що мудра людина в усьому повинна керуватись принципом *дао: треба жити в гармонії з природою. Людська діяльність уявлялась Лао-Цзи безплідною суєтою*. Він казав, що не потрібно змінювати реальність, треба залишити речі такими, якими вони є, вести тихе пасивне життя, діючи тільки в разі крайньої необхідності. Також запобігати будь-якому насиллю. Людина, яка живе відповідно до принципів дао, досягає досконалості, простоти, спокою. За вченням даосистів, людина вважається об'єктом впливу 33 тис. духів, якою потрібно скеровувати впродовж життя. Цьому служать численні талісмани, ворожіння, фізичні вправи, системи дихання, норми харчування, які містять раціональний досвід. Безсмертя теж є темою дао-

ської міфології. Приміром, даосистами було створено міф про богиню безсмертя Сиванму, в саду якої квітнуть раз у 3000 років персики безсмертя. Проповідь довголіття й безсмертя забезпечила проповідникам даосизму популярність у народі й прихильність імператорів. Щоб стати безсмертним, вчили послідовники дао, людина повинна була здійснити не менш як 1200 *добродесних актів*, при цьому навіть один аморальний вчинок зводив все нанівець.

Ні Спасителя, ні Бога-Творця для даосистів не існує. Ця релігія за своє 2-тисячолітнє існування не створила чіткої церковної структури. Упродовж віків даосизм переживав злети й падіння, підтримку й гоніння, а іноді – ставав офіційною ідеологією якої-небудь з династій. Ця релігія ніколи не змагалась з конфуціанством і тому завоювала досить міцні позиції в китайському суспільстві. Даосизм був необхідний і освіченим верхам, і малоосвіченим низам китайського суспільства. Даосизм має 31,2 млн прихильників, громади даосистів є й в Україні, зокрема в Києві.

4.3. Синтоїзм – національна релігія Японії

Синтоїзм – національна релігія японців. У III ст. н.е. в Японії сформувався великий племінний союз Ямато, який став основою давньояпонської держави. З утворенням держави почала формуватися єдина для японців релігія Синто (“шлях богів”), яка, взявши за основу родоплемінні культури, з часом розвинулася в цілісну релігійну систему. Основа синто – в обоготворенні природних сил і явищ і поклонінні їм. Прихильники синтоїзму поклоняються багатьом духам (камі), які за уявленнями, оживляють природу, здатні перетворитися на будь-який предмет. Їх уявляли тваринами, рослинами, явищами природи і навіть людьми. *Камі* – сукупне уявлення про богів. Японці вважають, що *камі* – це все, що існує, і що існує, є камі. Це деякий божественний розум, що пронизує світ, це життєва сила світу.

Синтоїсти не називають ні засновника своєї віри, ні пророків, вони не знають Спасителя, у них немає навіть формального вчення. Вони вшановують землю, дощ, вітер, ліс, гори, пропагують відданість японській нації та імператору. Ця релігія є суто японською. “Щоб стати синтоїстом, треба бути японцем,” – говорять синтоїсти.

Японці вважали *магію* могутнім засобом впливу на надприродні сили, надаючи при цьому великого значення ролі жерців. Відправлення культу стало професійною справою каннусі (господарів камі),

які успадкували своє суспільне становище. У VIII ст. каннусі стають чиновниками департаменту в справах синто. Поступово в синтоїстському пантеїзмі налічувалося 3132 божества, на чолі яких була богиня сонця Аматерасу. Її було оголошено прародителькою нації, імператорської родини. З V – VI ст. синтоїзм став *державною релігією Японії, а імператор – верховним жерцем*. У V – VIII ст. було зібрано й письмово оформлено священні тексти, які в міфологічній формі описують виникнення японської країни. Синтоїзм сповідує поклоніння космосу й предкам. Синтоїст не думає про потойбічний світ, нічого не чекає від нього, він переймається лише тим, як *турбуватимуться нащадки про його дух після смерті*. Із синтоїзмом пов'язане життя японця – народження дитини, початок її навчання, повноліття, укладання шлюбу тощо. У будь-яких родинних святах дбають про участь камі й духів предків.

Синтоїсти вважають, що чистота відлякує злих духів і тому вони акуратні в побуті, часто миються. Спасінням вони називають такий стан, за якого людина недосяжна для злих духів і нещастя цього світу. Людина є доброю тому, що вона створена богами, вважають синтоїсти. Той, хто вмилює богів і духів померлих, дотримується табу і поклоняється камі, отримує спокій і безсмертя – переконані синтоїсти. Синтоїстські норми лежали в основі патріотизму й відданості імператору японських самураїв, з лав яких під час Другої світової війни набиралися кадри самогубців-камікадзе.

З 1946 р. синтоїзм офіційно відокремлено від держави, але зараз він нараховує 31 млн послідовників і має значний вплив на більшу частину населення країни. Формально був відкинтий культ імператора, хоча покійні імператори продовжують вшановуватися як “боги” і на їхню честь у країні споруджено чимало храмів. Центром релігійного життя синто є храм Ясукуні в Токіо, присвячений божествам жертв війни, до яких належать полководці й камікадзе.

4.4. Іудаїзм: особливості віровчення та культу

Монотеїстична релігія єврейського народу *іудаїзм* виникла у VII ст. до н.е. і нараховує 14 млн. своїх прихильників. В історії релігій іудаїзм відіграв надзвичайно важливу роль, увійшовши суттєвою частиною до складу християнства та ісламу – двох найбільших світових релігій. Ще в першій половині II тис. до н.е. предки євреїв жили патріархальним родоплемінним побутом і їхня релігія за своїм змістом

мало чим різнилася від інших племінних культів. Вони вірили в духів предків, культ місяця, блискавки й грому та інших природних явищ. Перехід євреїв від скотарства до землеробства сприяв формуванню рабовласницьких відносин і утворенню держави (X ст. до н.е.). Цар Іудеї, розуміючи потребу централізації культу, в інтересах централізованої держави, декретом 621 р. до н.е. запровадив релігійну реформу. Він проголосив бога племені Іуди – Ягве єдиним, всемогутнім, національним божеством. За цих умов виник монотеїзм (єдинобожжя) і назва релігії. Організаційним центром іудаїзму став храм на горі Сіон в Єрусалимі, жерці якого впродовж століть збирали й редагували міфи про Ягве та його пророків. При цьому залучалися асировавилонські, хетські, єгипетські, арабські та інші джерела. Багато міфів і легенд було викладено в “Старому заповіті”, який пізніше увійшов до Біблії.

Укладання перших п’яти книг Біблії, що отримали назву Тора (закон), або “п’ятикнижжя Мойсея”, було завершено 444 р. до н.е. Пізніше були написані інші книги Старого Заповіту.

Іудаїзму притаманні такі характерні риси:

- монотеїзм – віра в єдиного бога Ягве – творця небес і землі, віра в:
 - особливе покровительство Ягве щодо євреїв;
 - кінець світу;
 - потойбічну винагороду;
 - воскресіння з мертвих;
 - прихід божественного спасителя – месії та створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі.

Детально регламентована обрядовість і особливий ритуал.

Священною книгою іудаїзму є Талмуд (від староевр. “ламейд” – вивчення) – багатотомний збірник єврейських догматичних, правових, релігійно-філософських, моральних і побутових уявлень, які сформувалися протягом багатьох віків – з IV до н.е. до V ст. н.е. Структурними складовими Талмуда є Мішна та Гемара. Мішна – об’ємний коментар до Старого Заповіту. Гемара – збірник тлумачень до трактатів Мішни. Коментування Мішни здійснювалося в Палестині й Вавилоні, тому розрізняють два Талмуди: палестинський і вавилонський. Пристосовуючи Біблію до історичних умов, талмудисти розробили безліч правил, настанов і заборон. Талмуд вміщує роздуми про культ, догматику й різноманітні релігійні приписи. Через весь

Талмуд проходять ідеї залежності людини від Бога, непорушності існуючих порядків, а також проповідь покірності.

Усе життя віруючого єврея підпорядковане багатьом релігійно-обрядовим діям і заборонам. Їх нараховується 613, серед них 248 повелінь і 365 заборон.

Основою іудейської моралі вважається Декалог – 10 заповідей іудаїзму: 1) шануй єдиного Бога; 2) не створи собі кумира; 3) не поминай ім'я Бога без необхідності; 4) шануй день суботи; 5) шануй своїх батьків; 6) не вбивай; 7) не перелюбствуй; 8) не кради; 9) не свідчи брехливо; 10) не зажадай майна ближнього свого.

Уся їжа євреїв поділяється на дозволену (кашерну) й недозволену (грефну). Заборонено одночасно вживати м'ясну й молочну їжу, а на свинину та зайчатину накладено табу.

Давні євреї ототожнювали душу з кров'ю. Якщо з людини чи тварини витікає кров, разом з нею виходить і душа. Тому їсти м'ясо з кров'ю заборонено. Але є спосіб обійти цю заборону: почекати, щоб кров витекла. Обряд різання, щоб витекла кров, здійснюють спеціальні різники (шойхети), дії яких мають ритуальний характер.

Дотримання всіх обмежень, заборон, приписів у реальному житті неможливе. Тому кожен віруючий єврей є порушником божих настанов, він завжди винен перед Богом. Релігійної покірності вимагає вчення про потойбічний світ, за яким людей поділено на добрих і злих. Добрі – ті, що дотримуються релігійних вимог. Злі – ті, що мають багато гріхів. Після смерті душа людини переходить до Бога, а він, визначивши на терезах, скільки у неї гріхів, спрямовує душу в пекло чи рай. У Торі йдеться про те, що Ягве вирішив зробити євреїв обраним народом, узяв їх під свій захист, а вони повинні поклонятися лише Ягве. Тому всі народи, які не визнають Ягве, є ворогами євреїв. Цим мотивована заборона шлюбів між євреями й неєвреями.

За дотриманням Заповіту Ягве гарантує праведникам спасіння та царство Боже. Встановлення його пов'язане з приходом посланця Ягве – месії, який учинивши страшний суд, вершитиме долі живих і мертвих, знищить зло, установить на землі справедливість – царство небесне. В іудаїзмі тлумачиться ідея національної винятковості єврейського народу: месія прийде тільки до євреїв, лише вони будуть врятовані, всі інші народи приречені на загибель. А в майбутньому утвердиться панування єврейського народу над усім світом.

Найбільш значущий іудейській обряд – обрізання. Згідно з біблейськими оповідями Бог подарував єврейському патріархові Аврааму землю Ханаанську, а вдячні євреї повинні були в усьому йому підкорятися й на знак союзу з ним усі хлопчики на восьмий день після народження мусили відбути обряд обрізання. Згідно з Талмудом, цей обряд є символом належності до богообраного народу.

Релігійні свята в іудаїзмі присвячені певним подіям в історії єврейського народу або пам'яті вшановуваних ним святих. Певна їх кількість є водночас сімейними. Головне з них – щотижневий шабат (свято суботи). Святкування суботи має мотивацію в Біблії: Бог створював світ шість днів, а на сьомий відпочивав. У суботу віруючий єврей не працює, не користується своїм транспортом, не бере в руки знаряддя праці.

Головне свято іудеїв – *Пейсах* (Великдень), яке припадає на березень – квітень і триває сім днів. Означає воно відродження природи й народження нації. Його пов'язують з біблійним міфом про вихід євреїв з Єгипту. Це свято символізує вдячність Богові за те, що він зробив давніх євреїв обраним народом. Зараз Пейсах перетворене на сімейне свято. Друге за значенням є свято *Суккот* (кущі), яке триває вісім днів і святкують його восени після збору врожаю. Воно символізує вдячність Богові за врожай. Віруючі під час святкування будують курені з гілок, згадуючи ходіння ізраїльського народу в пустелі після звільнення з єгипетського полону. У цих куренях їдять і сплять, вчаться й моляться (якщо не йдуть до синагоги). Тобто все, що людина робить удома цілий рік, вона повинна робити тиждень у курені. Є й інші свята: Рош-Гашана (свято Нового року), Йом Кипур (день Спокути), Ханка (освячення) тощо.

Єврейський народ з волі римських імператорів у I ст. н.е. був позбавлений своєї держави. У 70 р. був остаточно зруйнований Другий Храм євреїв і їхня столиця Єрусалим, вони змушені були переселитися в чужі землі. За цих умов їхня релігія набирала особливого значення, ставала єдиною силою, що підтримувала їхнє існування як народу. Впродовж майже двох тисячоліть, розселений по всіх країнах світу, єврейський народ завдяки іудейській релігії зберігав свою національну самобутність, уникав асиміляції серед народів країн проживання. Не маючи ні своєї держави, ні своєї землі, євреї вимушені були займатись головним чином розумовою працею, торгівлею, фінансами, проявляючи при цьому працьовитість, відданість своїй професії, розум, досвід, раціоналізм – усе, що

було необхідне для його виживання. Все це породжувало серед деяких народів, спосіб життя й релігія яких відрізнялися від єврейського, недовірливе, вороже ставлення до них.

Єврейські погроми в деяких країнах, насильне виселення євреїв були не рідкістю як у середньовіччі, так і в недалекому минулому. Тому, євреї завжди бажали повернутись на свою батьківщину й відродити свою державу. 1948 року з утворенням Ізраїльської держави ця надія здійснилась. У сучасному Ізраїлі іудаїзм оголошений державною релігією. З іудаїзмом пов'язаний сіонізм – політична течія єврейської буржуазії, що сформувалася наприкінці ХІХ ст. До нього входять різноманітні організації на чолі з “Єврейським агентством”. Сіонізм запозижив і пропагує одну з провідних ідей іудаїзму – ідею “богообраності” євреїв як вищої раси.

В Україні єврейське населення сповідує іудаїзм. Служителі іудаїстського культу стоять на лояльних позиціях, підтримують політику й закони держави. У нашій державі діють 100 іудейських громад, в яких налічується більше 50 священнослужителів, працюють 32 недільні школи.

Основні поняття

Брахмани, Веди, вішнуїзм, Гемара, дао, Декалог, Джина, Дхарма, жрець, Камі, карма, каста, Мішна, сикхи, синти, сяо, Талмуд, Упанішади, ханука, шабат.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні джерела виникнення індуїстської релігії.
2. Сформулюйте головні положення віровчення індуїзму.
3. Згадайте трьох найбільш відомих богів індуїзму. Який зв'язок існує між ними?
4. Чим відрізняється ведичний та брахманський періоди розвитку індуїзму?
5. Які морально-етичні засади джайнізму?
6. Дайте характеристику віровченню “конфуціанство”.
7. Яке місце займає Дао і даосизм у Китаї?
8. Згадайте релігійні традиції Японії.
9. Як вплинула історична доля єврейського народу на процес формування та особливостях іудаїзму?
10. У чому виявився вплив іудаїзму на виникнення християнства?

Література: 57, 69, 70, 120

Тема 5. Буддизм – світова релігія

План

- 1. Виникнення буддизму та його поширення.*
- 2. Основи віровчення та моральні заповіді буддизму.*
- 3. Основні напрями буддизму: хінаяна, махаяна, ламаїзм.*

5.1. Виникнення буддизму та його поширення

Буддизм вважається найбільш стародавньою релігією світу, що виникла в VI ст. до н.е. в Індії. Пізніше, зберігши свій вплив не тільки в регіонах своєї батьківщини, буддизм завоював мільйони послідовників у країнах Центральної та Південно-Східної Азії. Нараховує 400 млн віруючих. Привабливість буддизму для широких верств віруючих пояснюється низкою його особливостей: досягне для всіх спасіння, відкритість віри, простота культу, духовна рівність. Назва релігії походить від імені її засновника Сіддхартхи Гаутами (563 – 483 рр. до н.е.), який належав до знатного роду. Під час своєї проповіді він дістав ім'я Будда (просвітлений). Маючи спільні з індуїзмом ідейно-філософські корені, буддизм радикально відрізняється від індуїстської релігії. Успадкувавши від брахманізму й індуїзму віру в переродження, буддизм не має посилянь на Бога. Будда не є Богом, а тільки наставником і вчителем для живих істот. Це людина, яка змогла самотійно пояснити життя й знайти власний спосіб досягнення своєї мети. За легендою, після численних перероджень, Будда прийшов на Землю, щоб виконати свою місію порятунку, вказати людству шлях до виходу зі страждань. До свого останнього переродження, а він пройшов їх 550 – він нібито 83 рази був святим, 58 разів – царем, 24 рази – ченцем, 18 разів – мавпою, 12 разів – куркою, 6 разів – слоном та ін. Останній раз Будда сам обрав місце свого народження й майбутніх батьків. Це були цар племені шакіїв і його дружина Майя. Через сім днів після пологів вона померла. Дізнавшись про народження царського сина, старий мудрець Асита відвідав палац повелителя шакіїв. Він побачив на тілі новонародженого 32 “риси величі”. Асита засміявся й заплакав. “Я сміюсь, – сказав він, – від радості, що рятівник явився на Землю, плачу тому, що мені не випадає щастя жити довго, щоб побачити звершення ним свого подвигу”. Новонародженого назвали Сіддхартхою, що означає “той, хто виконує своє призначення”. Повелитель Землі зовсім не хотів втратити сина, що обов'язково сталося б,

якби син вирішив присвятити себе релігії. Тому він оточив дитину піклуванням і багатством, старанно маскуючи похмурі сторони життя. Ще хлопчиком Сіддхартха вражав усіх своїми надзвичайними здібностями, силою, спритністю та розумом

Одного разу, проїжджаючи під час прогулянки містом в оточенні веселих дівчат, що співали й танцювали, Сіддхартха побачив вкритого гнійними виразками хворого, згорбленого роками старця, поховальну процесію, аскета, що поринув у думи. Ці “чотири зустрічі” все в ньому перевернули. Він дізнався про страждання, які припадають на долю людини. Тієї ж ночі він крадькома залишив свій дім, щоб на самоті знайти шлях, який звільнив би людей від страждань. Мрійливий за своїм характером Сіддхартха виявив бажання стати самітником-гуру й пішов у гори. Він зіткнувся при цьому з небаченими до цього бідністю, стражданнями людей, що стало найважливішим предметом його переживань і роздумів. Проповіді Будди, пізніше відредаговані його послідовникам, було опубліковано, як священну книгу Будди, під назвою Трипітака (три кошики). Будда чимало уваги приділяв філософському обґрунтуванню свого вчення. Він розглядав світ як єдиний потік руху, коли відбувається вічний процес виникнення й зникнення. Він заперечував святість і незмінність кастового ладу, догми індуїстської релігії про нерівну соціальну природу релігії. Будда вважав усіх людей духовно й соціально рівними між собою. На початку своєї проповідницької діяльності Будда завжди підкреслював, що життя – це суцільне страждання. Шлях до прозріння йому відкрився в містечку Урувіл’я під час відпочинку, коли зненацька його осяяла істина і він став Буддою.

Буддизм став швидко поширюватися по планеті. Ще в III ст. до н.е. індійський цар Ашока проголосив буддизм офіційною релігією імперії, надавши цим підтримку для її поширення.

У кінці I тис. до н., е. буддизм проникає на острів Цейлон, в I ст. н. е. з’являється в Китаї, з IV ст. – в Кореї, з VI ст. – в Японії, з VII ст. – в Тибеті, з XIII ст. – в Монголії, з XVII ст. – в Бурятії й Туві. В кінці XIX – на початку XX ст. ідеї буддизму розповсюджуються в країнах Європи та Америки.

5.2. Основи віровчення та моральні заповіді буддизму

В основі віровчення буддизму покладено вчення про “чотири благородні істини”, що були проголошені Буддою під час свого прозріння.

Перша істина. Жити – означає страждати. Будь-яке існування є стражданням. Найяскравішими формами вияву страждання є народження, хвороби, старість, смерть, необхідність терпіти навколо себе те, чого не любиш, чи, навпаки, відсутність того, кого любиш тощо.

Друга істина. Є причина страждання. Вона таїться в самій людині, яка має різні бажання – від прагнення жити до жадання насолод, влади, багатства тощо. Все це призводить до вчинків, що й створюють карму.

Третя істина. Можна припинити страждання шляхом вивільнення від бажань. Повне викоренення і добрих, і поганих бажань відповідає стану нирвани (заспокоєння), в якому сильних почуттів немає.

Четверта істина. Найважливішим способом, що дає можливість відмовитись від насолод, різних матеріальних потреб є просте споглядання, праведне життя, дотримання істинної віри й усіх божественних заповідей, прагнення до абсолютного спокою – нирвани.

Проголошуючи марність усієї діяльності людей, що виходить за рамки досягнення нирвани й виконання певних обрядів буддистської релігії, буддизм засуджував прагнення людей до влади та збагачення і цим завойовував схвалення й підтримку значної частини народних мас, хто особливо страждає від жорстокості влади й капіталу. Але разом з тим він засуджував діяльність, спрямовану на завоювання цього миру й виступав проти жорстокості та несправедливості. Буддисти кажуть: “У всіх стражданнях винен ти сам”. Необхідно терпіти й миритися з усіма бідами. Буддизм, таким чином, є релігією пасивності й примирення зі злом як неминучістю, консервативною силою, що затримує соціальний і духовний поступ його послідовників. Проте в деяких країнах Азії буддизм і сьогодні зберігає значний вплив на народні маси тому, що їх приваблюють моральні заповіді, які викладені в “шляху восьми сходинок”:

- 1) праведне знання може дати тільки вчення Будди про “чотири благородні істини”;
- 2) праведне прагнення – вияв співчуття до всіх живих істот;
- 3) праведна мова (утвердження правди);
- 4) праведна поведінка, що містить п’ять принципів:

- не шкодити живим істотам (не вбивати);
 - не красти;
 - утримуватися від заборонених статевих контактів (не торкатись чужої дружини);
 - не обманювати, не проголошувати марних промов;
 - не вживати хмільних напоїв;
- 5) жити за принципами безкорисливості;
- 6) праведні зусилля – зусилля, які спрямовують до добра й віддаляють від зла;
- 7) праведна концентрація (самоаналіз) – уникнення стану, коли спонукання й бажання визначають ставлення до життя;
- 8) праведна техніка медитації (раджа-йога). Це опанування свого тіла й дихання, яке сприяє духовній концентрації, при цьому тіло не відділене від духу.

5.3. Основні напрями буддизму: хінаяна, махаяна, ламаїзм

Перші буддійські громади склалися з жебрущих ченців. Вони носили простий одяг жовтого кольору (ознака нижчої касты), жили з милостині, їли один раз на добу – перед заходом сонця, тобто вели суворий аскетичний спосіб життя. Чернечий буддизм отримав назву ***хінаяна***.

Хінаяна – початковий філософський буддизм, який сформувався на межі I – II ст. н.е.

Послідовники хінаяни відмовляються від усього мирського, вважаючи, що досягти святості та нирвани можливо лише через чернецтво, шляхом багатьох перероджень. Звідси й проповідування “вужького шляху спасіння”. Будда постає у цьому вченні як людина – носій виняткових моральних чеснот, великий учитель. Тому вся обрядовість хінаяни пов’язана з його культом, вшануванням місць його життя.

Але не всі послідовники Будди погоджувались бути ченцями, а залишалися “у миру”. Вони склали другий напрям у буддизмі – ***махаяну***. Махаяна стала самостійним напрямом у буддизмі ще в I ст. н.е.

Послідовник махаяни мусить дбати передусім не про особистий порятунок, як це властиво прибічнику хінаяни, а про допомогу всім живим істотам, щоб привести їх до визволення. В махаяні по-новому тлумачиться статус Будди – він тут уже не людина, а Бог. У великій пошані тут бодхісатви – особи, які заслужили перехід до нирвани, але

вирішили залишитися на Землі заради спасіння інших людей. У вченні махаяни з'являються судження про рай та пекло, яких не було в ранньому буддизмі. Протягом VII – XIV ст. в Тибеті й Монголії буддизм, увібравши в себе елементи місцевої релігії, сформувався в своєрідну течію буддистської релігії – *ламаїзм*.

Його засновником є тибетський лама Цзонхаву (1357–1419). Ламаїзм став панівною релігією Тибету й Монголії, згодом, з XVII ст. – бурято-калмицьких племен. Особливе місце в ламаїзмі відводиться прийдешньому Будді – Майдарі, який покарає грішників, нагородить за релігійні послуги гідних і встановить справедливе життя.

Головними текстами ламаїзму є канони Ганджур і Данджур. *Ганджур* – це збірник “одкровенень” Будди, який складається зі 108 томів. Ще більше зібрання – *Данджур*, що складається з 225 томів, які вміщують окремі самостійні твори про вчення Будди.

Унаслідок поєднання філософських ідей буддизму з традиційною китайською мудрістю на початку VI ст. в Китаї виникла течія *чань-буддизм*. Мета чань-буддизму – досягти відчуття всіх прихованих глибин і знайти істинне прозріння. Наприкінці XX ст. у США та країнах Західної Європи набув популярності такий різновид буддизму як *дзен-буддизм*. Головний принцип цього вчення викладено в афоризмові “Усе в одному й одне в усьому”. Дзен не визнає крайнього аскетизму, бо вважає, що людські бажання треба не пригнічувати й знищувати, а спрямовувати до сфер духовних.

Буддизм в Україні репрезентують більше 30 громад, котрі нараховують близько 500 членів і 10 тис. симпатиків. Він поширюється переважно в модернізованих формах (різні школи тибетського буддизму і дзен-буддизму).

Основні поняття

Бодхісатва, Ганджур, Данджур, дзен-буддизм, карма, ламаїзм, махаяна, нирвана, Трипітака, хінаяма, чань-буддизм,.

Питання для самоконтролю

1. Що вам відомо про засновника буддистської релігії?
2. У чому суть чотирьох “благородних істин” буддизму?
3. Які існують головні напрями буддизму?

Література: 33, 35, 37, 41, 86

Тема 6. Іслам: історія та сучасність

План

1. Виникнення та основні віросповідні принципи ісламу.
2. Морально-етичні норми та культ ісламу.
3. Основні напрями ісламу: сунізм, шиїзм, хариджизм.

6.1. Виникнення та основні віросповідні принципи Ісламу

Іслам – наймолодша світова релігія й водночас впливова ідеологія сучасного світу. Нині на планеті нараховується приблизно 1 млрд його послідовників. У 35 країнах вони становлять 95 – 99% населення, у 28 країнах іслам є державною релігією, зокрема в Алжирі, Єгипті, Іраку, Ірані, Лівії, Сомалі, Тунісі. Майже половина мусульман світу живе в чотирьох країнах: Індії, Пакистані, Бангладеш, Індонезії. Термін “іслам” у перекладі з арабської мови означає “покірність”, а того, хто прийняв цю релігію називають мусульманин (відданий). Звідси – друга назва цієї релігії мусульманство. У Європі її називають ще *магометанство* (від зміненого імені її засновника – Мухаммед-Магомет).

Мухаммед (570–632 рр.) належав до могутнього арабського племені курайшитів. Рано ставши сиротою, він спочатку пас чужі череди, потім супроводив торгові каравани свого дядька Абу Таліба. Під час далеких торговельних поїздок він мав можливість знайомитись з культурою й віруваннями різних народів. У 25-річному віці він одружився з 40-річною багатою вдовою на ім'я Хадіджа, яка народила йому шість дочок.

Із 610 р. він почав виступати як релігійний проповідник, закликаючи звернутися до єдиного Бога – Аллаха. Його проповіді відзначались прагматизмом, були зрозумілі й відповідали інтересам і потребам широких верств арабського народу.

Віровчення ісламу формується просто й дохідливо: Бог єдиний і всемогутній, він подарував людям своє одкровення – Коран, який передав через чоловіка на ім'я Мухаммед.

Коран є святою книгою мусульман. У перекладі з арабської мови означає “читання”. Написаний у VII ст., але протягом тривалого часу в нього вносилися доповнення й зміни. Другим після Корану джерелом віри мусульман є *Сунна* (у перекладі з арабської: поведінка, приклад).

Положення Корану і Суни покладено в основу феодального мусульманського права – *шаріату*, в якому чітко виявлено суть ісламу.

Шаріат (правильний шлях до мети) – комплекс юридичних норм, принципів і вчинків мусульманина, дотримання яких вважається угодним Аллаху та таким, що приводить віруючих у рай.

Першим і основним догматом ісламу є віра в єдиного Бога – Аллаха та пророка Мухаммеда. Роз'яснюється, що Аллах є одним великим творцем. Він мудрий і всемогутній. Людське життя має сенс тільки в тому випадку, якщо воно цілком присвячене поклонінню й служінню аллаху. Людина відповідає перед Господом за всі свої добрі й погані вчинки на цьому світі. За непослух Аллах може покарати як за життя, так і після смерті. Кожен мусульманин зобов'язаний вірити Мухаммеду тому, що він – останній пророк, який прийшов до людей від Всевишнього. Шлях його “правдивий”, без “недоліків і помилок”. Мухаммед заповів вірити в Судний день. Це означає:

- Аллах знищить цей світ і всі створіння в день воскресіння;
- Аллах оживить їх і збере в одному місці;
- на суд Аллаха буде виставлено всі діяння людей – добрі й погані;
- Аллах зважить добрі й злі вчинки кожного. У кого добро переважить, буде прощеним, і навпаки – у кого переважать злі діяння – буде покараним.

Другим значним догматом мусульманської віри є шанування Святого письма – Корану. У ньому записані всі Божі веління та всі події, що відбуваються й мають відбутися. Архангел Джебраїл передав цю книгу Мухаммеду частинами, що мали відношення до певних подій. Перший текст Корану був складений у 632–634 роках особистим секретарем Мухаммеда – Зайд ібн Бабітом. Друга редакція з'явилась у 644–656 роках. Остаточо канонізований текст Корану був створений у Каїрі 1923 року й має 114 глав. Коран – джерело морального вчення мусульман у всіх життєвих випадках. Доповненням до Корану є Суна, що складається з висловлювань Мухаммеда та хадисів (оповідей) про його діяння людей, які близько знали пророка.

6.2. Морально-етичні норми та культ ісламу

Іслам подібно до інших великих релігій пропонує етичне вчення, яке дійсне в будь-який час і за будь-яких обставин. Джерелом його є Коран.

Суть ісламської моралі:

- страх перед Аллахом примушує існувати й працювати без втручання зовнішніх факторів;
- іслам не створює нову моральну доктрину. Він пристосовує норми моралі до всіх сфер людського життя: побуту, права, навчання, економіки, суспільних відносин тощо;
- іслам вимагає вести такий спосіб життя, який би у своїй основі мав тільки принцип добра.

Іслам робить мораль панівною. Він засуджує будь-яку діяльність, яка шкодить іншим людям, а також може завдати моральних чи матеріальних збитків усьому суспільству.

Категорично заборонені спиртні напої, наркотики, заборонені азартні ігри, лотереї, лихварство. Заборонено їсти свинину. Необхідно закривати ті частини тіла, оголення яких вважається безсоромністю.

Не можна сидіти без діла, жебракувати, морити себе голодом, застосовувати силу, вдаватися до самогубства. Заборонено грабіжництво, брехня, наклепи, вбивство. Не можна завдавати шкоди тваринам. Вбивати тварину дозволяється тільки для їжі. Іслам не вітає тих, хто тримає птахів у клітках, хто марно проливає воду.

Особливу увагу іслам приділяє *сім'ї* як найважливішому елементу людського суспільства. Сім'я – джерело оновлення людей, основа людства. Тому іслам наполягає на всебічному зміцненні й розвитку інституту сім'ї за правильними й здоровими принципами. Іслам забороняє статеву розпусту, яка вважається злочином і передбачає суворе покарання. У суспільстві мають бути усунені всі фактори, які б так чи інакше сприяли аморальним стосункам чоловіка й жінки. Обмежено співи, танці – все, що може спонукати до гріховних вчинків. Мета й принципова суть цих заборон – зміцнення сім'ї. Іслам заохочує шлюб, вважає його добром, праведністю й актом поклоніння Творцю. Процедура шлюбу максимально проста: взаємна згода суб'єктів у присутності двох свідків. Іслам призначив чоловіка наставником жінки, яка має йому підкорятися та служити. Діти повинні підкорятися батькам і доглядати за ними. Чоловік повинен використовувати свій вплив для того, щоб у сім'ї панували добробут та щастя. Якщо ж у родині нормальних стосунків немає, іслам надає можливість вибору: або чоловік дає згоду на розлучення, або жінка викупляє себе у свого чоловіка.

В ісламі велику роль відіграє складна релігійна обрядовість.

1. Мусульманин повинен п'ять разів на день здійснювати молитву – намаз. Одну на світанку, другу в обід, третя о 3-й годині дня, четверта при заході сонця, п'ята – перед настанням ночі. Перед намазом обов'язкове ритуальне омивання водою. Іслам передбачає зокрема колективну щотижневу молитву в п'ятницю. У цей день у мусульманських країнах не працюють установи й крамниці. Колективна молитва має викликати у віруючих почуття спільності, любові й братерства. Заклик до молитви називається *азан*. Полуденна молитва щоп'ятниці вважається обов'язковою. Іслам не має священників у християнському розумінні. Кожен мусульманин є священником сам для себе. Очолити молитву може кожен, хто добре знає Коран.

2. Сплата податку (закят). У давньому ісламі цей податок йшов на користь бідних (чим іслам завоював симпатії пригноблених). Закят доповнюється садакою – добровільним пожертвуванням.

3. Раз на рік протягом дев'ятого місяця – Рамадан або Рамазан – повних 30 днів треба дотримуватися посту (ураза): мусульманин від світанку до настання темряви не їсть і не п'є, а з настанням ночі й до світанку може їсти й пити, але в міру. Рамадан вважається особливим часом для мусульман, оскільки в цей місяць Аллах закликав Мухаммеда до пророцтва. Тому багато мусульман беруть зобов'язання прочитати під час посту весь Коран.

4. Здійснити паломництво (хадж) до Мекки, щоб засвідчити цим самим свою любов і відданість Аллаху. Хадж здійснюється в четвертий після Рамадана місяць. Виконати його повинен кожний мусульманин хоч би один раз в житті. Це не кожному під силу, оскільки паломництво вимагає значних матеріальних затрат і міцного здоров'я. Тому окремі мусульмани можуть замовляти здійснити хадж від їхнього імені іншими особами. Об'єктом паломництва, крім Мекки, є також мусульманські святині в Іраку, Ірані, Сирії, Афганістані, пов'язані з життям і діяльністю мусульманських подвижників.

5. Священна війна з невірними (джихад або газават). З давніх часів цей елемент ісламського символу віри насаджував ненависть і ворожнечу серед віруючих різних релігій. Зараз цей догмат не висувається, замовчується, але духовенство звертається до нього, залежно від політичної ситуації.

Важливе місце в ісламі посідає й учення про джихад — боротьбу, зусилля в справі поширення, панування ісламу. У період становлення ісламу джихад тлумачили як газават (араб. – набіг, війна за ві-

ру). Боротьба за віру визначається настановами Мухаммеда: не єднатися з язичниками і приводити їх до віри словом, “мудрістю напучування”; вести з ворогами ісламу захисну війну. Згодом зміст цього поняття значно розширюється, і починають розрізняти джихад великий і малий: великий – духовне самовдосконалення, малий – війна проти невірних.

Свята

Мусульманський культ передбачає також дотримання мусульманських свят. Серед них особливе значення має *Ураза-байрам* – свято розговин, закінчення посту, яке справляється в перший день наступного за Рамаданом місяця. Під час цього свята (воно триває три дні) віруючий повинен звітуватися за минулий піст, почати відбувати покарання в разі порушення й заплатити так зване “очищення свята перерви – фітр-садака”.

Найголовнішим святом мусульман є *Курбан-байрам* (жертвоприношення), яке відзначається через 70 днів після закінчення Ураза-байрам і триває три – чотири дні. Центральною ритуальною дією Курбан-байраму є принесення кривавої жертви (ягняти, вівці, верблюда) на згадку про те, що Ібрагім був готовий принести в жертву свого сина Ізмаїла, забивали в це свято найкращий скот. За шаріатом вівця й коза можуть бути заколоті за “гріхи” однієї людини, корова й бик за сімох, а верблюд – за десятиох. За ісламською традицією, жертвоприношення є необхідною умовою потрапляння до раю. Шлях до нього лежить через Сірат-міст, перекинутий над пеклом. Він тонший за жіночий волосок, гостріший за лезо шаблі й гарячіший від вогню. Біля входу на Сірат стоять тварини, заколоті під час свята. На них віруючі й переїжджають через міст. Вважається, що той, хто не приносив жертви, самостійно не зможе утриматися на мосту та впаде в пекло. Ритуал свята передбачає відповідну молитву, відвідування могил предків і поновлення одягу. У цей час здійснюється паломництво до Мекки.

В особливій шані й свято *Мірадж* (свято вознесіння чи подорож пророка на небо). Для цього використано легенду, за якою в 27 ніч місяця реджебу пророк Муххамед, піднятий з ліжка ангелом Джебраїлом, здійснив на білій фантастичній істоті – Бураці (блискавка) прогулянку до Єрусалима й звідти на сім небес, до престолу Аллаха. Тут він нібито говорив з Аллахом, сказавши при цьому 99000 слів. Відбулося це так швидко, що, повернувшись, Махаммед переконався в тому, що

ліжко його ще було тепле, а з перекинутого ним ковша не встигла витекти вода.

Урочисто відзначають мусульмани й свято Маулюд (“день народження пророка”). Мусульманські богослови докладно розповідають про понеділок, коли народився Мухаммед, і чудеса, пов’язані з цією подією, але замовчують, коли конкретно був той понеділок. З часом його віднесено до 12 числа місяця рабі-аль-авваль

Важливу роль в ісламі відіграє обряд *Суннат* – ритуальне обрізання. Подібні мученицькі обряди існували ще в сиву давнину у стародавніх арабів, африканців, австралійців і пов’язані з випробуванням мужності юнаків. В ісламі цей обряд вселяє віруючим фанатичну ідею мусульманської винятковості.

6.3. Основні напрями ісламу: сунізм, шиїзм, хариджизм

Іслам не становить неподільної цілісності, у ньому існують різні напрями й секти. Його внутрішній поділ обумовлений кількома причинами.

По-перше, в ісламі немає релігійної установи, рішення якої з релігійних питань мали б силу закону подібно до християнських вселенських соборів.

По-друге, єдиної, загально визнаної в мусульманському світі богословської концепції теж немає.

По-третьє, іслам значно більше, ніж інші релігії, прагне до регулювання всіх аспектів суспільного життя й часто втягується в політичну боротьбу. Тому історія ісламу наповнена конфліктами, в яких переплітаються політичні й релігійні чинники, і стає зрозумілим, чому іслам має кілька течій.

Через три десятиліття після смерті Мухаммеда мусульманська громада розкололася на три основні напрями: *сунізм, шиїзм і хариджизм*.

Сунізм – релігійно-філософська система ортодоксального ісламу, що охоплює 90% мусульман. Вони шанують Коран, святість Суні й оповіді про діяльність пророка Мухаммеда. Назва сунізм походить від слова “Сунна”, тобто “шлях” або “приклад”. Так зветься оповіді про різні епізоди з життя пророка. Суніти мають їх за єдиний взірць поведінки.

Його прибічники не визнають можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда. Вони заперечують ідею

про особливу природу двоюрідного брата Мухаммеда – пророка Алі та його нащадків на імамат – управління громадою. Імамат – інститут верховного керівництва мусульманською спільнотою в якому поєднуються світська й духовна влада. Світського й духовного главу, вважають вони, повинні обирати члени громади. Більшість сунітів проживає в Афганістані, Індії, Пакистані, Китаї, Туреччині, Єгипті. Мусульманські громади в Україні також здебільшого є сунітськими.

Шиїзм – виник як політична течія у другій половині VII ст. в Іраку. У VIII ст. особливо поширився в Ірані. Засновниками шиїзму вважається група прихильників двоюрідного брата Мухаммеда – Алі (Алі ібн Абу Таліба), яка домоглася обрання Алі – Халіфом (спадкоємець) духовним і світським главою мусульманської держави. Шиїти переконані в тому, що Алі та його нащадки є єдиними законними спадкоємцями пророка Мухаммеда. Вони визнають 12 імамів (духовний керівник). Дванадцятий імам Махді народився 873 року і після смерті свого батька таємничо зник. Шиїти вірять, що він з волі Аллаха має з'явитися в ролі спасителя. Тоді нібито й настане час соціальної рівності й справедливості. Коран для них є “божественним одкровенням”. Але вважають, що в основній його редакції немає аятів (вірші в Корані), які стосуються Алі. Тому тут Коран доповнюється аз баром – святим переказом.

Обряди шиїтів мало відрізняються від обрядів сунітів. Шиїти вірять у можливість переселення душ і впевнені, що в тілах імамів втілиться пророча душа Мухаммеда.

Основна відмінність між шиїтами та сунітами полягає в тлумаченні поняття “імамат”. Якщо для сунітів імам є головою світської й духовної влади, яка обирається й призначається людьми, то шиїтський імам повинен бути тільки нащадком Алі.

Окремі послідовники шиїзму є практично в усіх мусульманських країнах. Шиїтського віровчення дотримується більше половини населення Іраку, значна частина мусульман Лівану, Йємену, Бахреїну.

Хариджизм (у перекладі з арабської – виступаючий, повстанець) виник у середині VII ст. Представники цього напрямку вважають, що однієї тільки віри в догмати ісламу й виконання всіх передбачених норм замало, аби бути правомірним мусульманином. Віра повинна поєднуватися з конкретними добрими справами.

Хариджити впевнені, що халіфом – імамом може бути будь-який повноправний член громади, який добре знає догмати ісламу й дотримується їх. Допускається, що громада може існувати й без імама.

Поширився хариджизм в арабському світі в VII – IX ст. Найбільшої могутності він набув у IX – XII ст. у Тунісі. Хариджити відігравали велику роль в ісламізації народів Нігеру й Нігерії. Представники хариджизму нині мешкають в Тунісі, Лівії, Омані, на півдні Алжиру, на о. Занзібар.

Іслам в Україні має давню історію. Його масове поширення концентрується переважно в Криму, який було ісламізовано ще в часи Золотої Орди. Нині в Україні діє 182 мусульманські громади. Вони діють у структурі трьох об'єднань: Духовне управління мусульман України, Асоціація незалежного духовного управління мусульман України та Духовне управління мусульман Криму.

Основні поняття

Азан, Аллах, ахбар, закят, джихад, імам, іслам, Коран, Курбан-байрам, мірадж, намаз, Суна, сунізм, садак, рамазан, Ураза-байрам, хадж, халіф, хариджизм, шаріат, шиїзм.

Запитання для самоконтролю

1. Порівняйте основні догми ісламу й християнства. Що в них є спільного?
2. Що ви знаєте про символ мусульманської віри?
3. Поясніть, чому кожен мусульманин зобов'язаний вірити в пророка Мухаммеда?
4. Які особливості структури Корану?
5. Чим вирізняються основні напрями в ісламі?
6. Охарактеризуйте становище жінки в ісламі. Як воно виражається в шлюбному обряді?

Література: 4, 41, 68, 72, 83, 99

Тема 7. Християнство – одна з найпоширеніших світових релігій

План

- 1. Виникнення та основні етапи розвитку християнства.*
- 2. Біблія – священна книга християн.*
- 3. Особливості християнського віровчення та культу.*

7.1. Виникнення та основні етапи розвитку християнства

Християнство є однією з найпоширеніших релігій світу, яка має 1 млрд 756 млн послідовників у Європі, Америці, Африці, на Близькому Сході та в інших регіонах.

Зародилось християнство в середині I ст. н.е. у східних провінціях Римської імперії серед єврейського населення Палестини. Одним із головних чинників його виникнення був соціально-політичний стан, що виявився в глибокій кризі Римської імперії, що супроводжувалась незадоволенням населення порядками, повстаннями й навіть громадянськими війнами. Світська влада в особі царя Ірода та духовна влада жерців Єрусалимського храму поступово втрачали вплив на широкі верстви населення. У формуванні християнства відіграла значну роль і централізація державної влади, що потребувала відповідної релігійної опори – уявлення про єдиного Бога. Економічне й політичне спілкування народів Римської імперії сприяло уявленню про наднаціонального Бога – спасителя всіх людей незалежно від національності.

Християнство тісно пов'язане з іудаїзмом, від якого воно успадкувало найдавнішу частину Біблії – Старий Заповіт, вчення про єдиного Бога, пришествя месії, створення світу за шість днів.

Тоді палестинськими землями мандрувало немало проповідників, які провіщали наближення месії, який стане царем іудейським і врятує народ.

Один із таких проповідників – Ісус Христос – привернув до себе увагу людей надзвичайно виразними промовами, що містили в собі основи нового релігійного вчення та проникали в глибини людської душі. Послідовники Ісуса Христа – християни – вірять в єдиного Бога, який виступає в трьох іпостасях: Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа Святого (Свята Трійця). Бог – безначальна, безкічна істота, яка іс-

нує вічно й немає початку в часі. Бог-Отець своїм словом створив весь видимий і невидимий світ. Бог-Син (логос, слово) народився від Отця до початку часів, тобто Син співвічний Отцю. Заради спасіння людства Бог-Син зійшов з небес і втілювався від Духа Святого та Діви Марії й став Боголюдиною – Ісусом Христом, який за гріхи людства був розп'ятий, а згодом похований. На третій день Ісус воскрес, а потім вознісся на небо. Християни очікують, коли Ісус прийде вдруге і стане судити всіх живих і мертвих, кожному за його заслугами, після чого встановиться Царство Боже. Християни вірять в існування пекла й раю, де, відповідно, грішники й праведники проводять своє загробне життя. Після смерті Ісус воскрес, а на сороковий день у присутності учнів-апостолів він вознісся на небо, пообіцявши повернутися на Землю наприкінці існування світу, щоб вчинити суд над живими й мертвими. Після цього апостоли розійшлися по світу й заснували релігійні общини, що об'єднували людей, які вірили в Христа як земне втілення Бога. Зараз більшість учених вважають Ісуса Христа історичною постаттю. Його знали реальні апостоли Павло, Петро, Іоанн Хреститель та інші. Саме він сформулював своє віровчення, згуртував послідовників, община яких з часом трансформувалася у світову релігію. Про зовнішність Ісуса Христа можна судити за відбитками обличчя й тіла на полотні Туринської плащаниці. Найхарактерніші риси Христа втілені в іконописних зображеннях. Попервах християнські общини існували розрізнено, не мали спеціальних місць для богослужінь. Нерозвинутою була й культова система християнства.

Антична доба розвитку християнства охоплює три етапи: *первісне* християнство (середина I ст. – середина II ст.); *раннє* християнство (середина II ст. – початок IV ст.) *пізнє античне* християнство (початок IV – кінець V ст.).

До общин етапу *первісного християнства* належали соціальні низи. Тому первісне християнство вважають релігією пригноблених. Церква тільки формувалася.

На етапі *раннього античного християнства* до общин активніше почали залучатися заможні люди, прибравши згодом до своїх рук керівництво ними. Общини в цей час стали називатися парафіями, які очолили єпископи та митрополити. Церква стала на захист існуючих порядків.

У період *пізнього античного християнства* до нього приєдналися рабовласники.

За імператора Костянтина (272–337) християнство було урівнене з усіма іншими релігіями, а 324 року стало державною релігією, користуючись економічною, політичною та ідеологічною підтримкою Римської держави. Почалася централізація церкви: єпископії та митрополії об'єднались у патріархії на чолі з патріархом. У першій половині IV ст. на території Римської імперії діяли три патріархії – Римська, Олександрійська та Антіохійська. Наприкінці IV ст. до них приєдналася Константинопольська, а у V ст. Єрусалимська.

З II ст. керівництво справами християнських общин здійснювали єпископи, з III ст. вищим органом влади в християнстві стали з'їзди єпископів – собори. Значною подією в історії християнської церкви був перший Вселенський собор 325 року в м. Нікеї (Мала Азія). Вселенським він був названий тому, що на ньому було представлено вище духовенство усієї імперії. Собор зафіксував створення єдиної християнської церкви. Тоді ж було скріплено союз держави й церкви. Хоча Вселенські собори скликали порівняно рідко (з IV по VIII ст. – всього 7), вони об'єднували зусилля духовенства, регулювали церковне життя, сприяли виробленню єдиної ідеології та обрядовості. На етапі античного християнства сформувалася священна книга християн – *Біблія*. Вона є однією з найвизначніших пам'яток світової релігійної думки, яка міцно вросла в духовність і культуру багатьох народів.

7.2. Біблія – священна книга християн

Біблія (грец. Βιβλία – книга) – Святе Письмо, священна книга християн. Християни її ще називають Словом Божим, Книгою спасіння, Книгою книг тощо. Створювалася вона від XII ст. до н.е. по II н.е., тобто впродовж майже півтори тисячі років. Писали її сотні відомих і невідомих авторів, редакторів, переписувачів, перекладачів, яким Бог явив своє слово. Складається Біблія із двох частин – Старого та Нового Заповітів. Слово “заповіт” означає договір, союз Бога з обраним народом і всім людством. Ту частину Біблії, в якій йдеться про союз Бога з іудейським народом, називають Старим Заповітом. Він містить 50 книг.

У Новому Заповіті йдеться про союз Бога з усім людством. Його вважають Законом Божественної любові й благодаті, який об'єднує 27 книг. Новий Заповіт описує небесне життя Христа, поширення християнства, тлумачить віровчення, в ньому йдеться про Страшний суд і кінець світу. Біблія містить різні за змістом і формою релігійні

та світські твори, які засвідчують осмислення дійсності, різноманітність способів пізнання, формування світоглядних засад, спроб заглянути в майбутнє людства. Учені вважають, що більшість оповідей має під собою реальну основу та є справжньою історією. Ці оповіді об'єднані могутнім духовним змістом. Саме тому Біблію вважають Книгою книг. Біблія перекладена майже всіма мовами світу, сумарний її тираж найбільший у світі. На українську землю Біблія прийшла з Візантії у добу Київської Русі. Вона поширювалася в перекладі старослов'янською мовою, здійсненому в IX ст. братами Кирилом і Мефодієм. Незважаючи на те, що в Україні було розвинуто книгодрукування, Біблію переписували до XIX ст. Таких книг існує кілька тисяч. Серед найвідоміших – Остромирове Євангеліє, Рейнське Євангеліє, привезене дочкою Ярослава Мудрого Анною в м. Реймс для вінчання з французьким королем Генріхом I. Серед друкованих перекладів першим в Україні був “Львівський апостол” (1574), виданий друкарем Іваном Федоровим, а “Острозьку Біблію” (1581) вважають першим церковнослов'янським перекладом.

Переклад Біблії українською мовою вперше був здійснений у другій половині XIX ст. членами Кирило-Мефодіївського братства. Над перекладом Біблії працювали Маркіян Шашкевич, Пантелеймон Куліш, Михайло Максимович, Іван Нечуй-Левицький. 1903 року була перекладена на українську мову вся Біблія. Через кілька десятків років до цієї роботи взявся Іван Огієнко, який у липні 1940 р. завершив її редагування. Повністю Біблію українською мовою було видруковано 1962 року.

7.3. Особливості християнського віровчення та культу

Основні положення християнського віровчення, які склалися протягом багатьох століть, сформульовані в Біблії та постановах християнських Вселенських соборів. Їхня сутність викладена у 12 пунктах Символу віри, прийнятого на Нікейському (325 р.) та Антіохійському (381 р.) Вселенських соборах.

Основи віровчення становлять такі настанови Біблії.

Десять заповідей Божих:

1. Я Господь Бог твій, не будеш мати інших богів, крім мене.
2. Не роби собі ідола, або чогось подібного до того, що на небі вгорі, або на землі долі, або у водах під землею і не вклоняйся їм, і не служи їм.

3. Не взивай даремно імені Господа Бога твого.
4. Пам'ятай день святий святкувати: шість днів працой і роби в них усі діла свої, а день сьомий – свято Господу Богу твоєму.
5. Шануй отця свого і матір свою, – добре тобі буде і довго житимеш на землі.
6. Не вбивай.
7. Не перелюбствуй.
8. Не кради.
9. Не свідчи неправду на свого ближнього.
10. Не жадай жінки приятеля свого, не жадай дому ближнього свого, ані поля його, ані слуги його, ані вола його, ані осла його, ані всякої скотини його, ні чогось іншого, що є в ближнього твого.

Дві головні заповіді Божі:

1. Возлюби Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею, і всією думкою твоєю.
2. Возлюби ближнього твого, як самого себе.

Основи віри, які кожний християнин повинен знати і в них вірувати:

1. Є один Бог, Який з любові Своєї все створив.
2. Бог є справедливий Суддя, що за добро нагороджує, а за зло карає.
3. Бог – Один в трьох Особах: Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий, або Пресвята Трійця.
4. Син Божий став людиною, страждав, вмер на хресті й воскрес для нашого спасіння.
5. Господь Ісус Христос заснував Єдину Соборну й Апостольську Церкву, в якій здійснюється спасіння людини.
6. Благодать Божа конче потрібна для нашого спасіння.
7. Є вічне життя й воскресіння мертвих.

Обов'язки християнина:

1. Неділі й свята святкувати.
2. У неділю та свята відвідувати церкву й побожно брати участь у службі Божій та інших церковних богослужіннях.
3. Установлених святою Церквою постів дотримуватися.
4. Принаймні один раз на рік, у святій Великий піст, сповідуватися й причащатися.
5. Весілля в заборонений термін Св. Церквою не справляти.

Одночасно зі становленням віровчення відбувається процес формування християнського культу – сукупності таїнств, ритуалів, свят, звичаїв, обрядів.

Найважливіші елементи християнської обрядовості називають таїнствами:

Таїнства – обрядові дії в християнстві, через які, за вченням церкви, віруючим передається Божа благодать. Вважається, що вони встановлені Ісусом Христом для забезпечення зв'язку між Богом і людьми.

Сім святих таїнств визначають повноту й досконалість благодаті Божої: 1) хрещення; 2) миропомазання; 3) сповідь; 4) євхаристія; 5) священство; 6) шлюб; 7) елеосвячення (соборування).

Таїнства можуть бути одноразовими – прийматися людиною тільки раз у житті (таїнства хрещення, миропомазання, священство) і багаторазовими – прийматися людиною більше одного разу в житті (таїнства євхаристії, шлюбу, сповіді, елеопомазання); обов'язковими (хрещення, миропомазання, євхаристія, сповідь, елеопомазання) та необов'язковими (шлюб, священство).

Хрещення. Це таїнство означає прилучення людини до християнства зануренням у воду або окропленням. Здійснюється священнослужителем. Слову “хрещений” рівнозначне слово “християнин”, впроваджене з IV ст.

Миропомазання. Означає передавання віруючому “благодаті Святого Духа” змазуванням його ароматичною речовиною – миром, що символізує освячення й зміцнення духовних сил на шляху до спасіння. У православних здійснюється над немовлям після хрещення, у католиків – над 7 – 12-літніми дітьми.

Сповідь. Символізуючи примирення віруючого з Богом, вона відбувається у формі його покаяння у власних гріхах перед священником, який відпускає гріхи. Впроваджена з IX ст. Якщо православ'я та католицизм вважають сповідь таїнством, то протестантизм використовує прилюдне покаяння й таїнством його не вважає.

Євхаристія (причастя). Його виявом є частування віруючих, після сповіді, хлібом і вином, які символізують тіло й кров Христа. Православні причащаються квасним хлібом, бо прісний вживали тільки на Пасху. Католики з огляду на те, що Христос роздавав своїм апостолам під час таємної вечері прісний хліб, причащаються саме ним. Тих, хто причастився, вважають “співтілесниками Ісуса Христа”. У протестантських церквах і сектах специфічною формою прича-

стя є хлібопереломлення – розламування й роздавання хліба (символу зраненого, замученого тіла Христового) та причащення вином.

Священство (рукопокладення). Це таїнство символізує передавання Божої благодаті для здійснення таїнств і богослужінь. Процедурно воно є посвятою у сан диякона, священника або єпископа. У православної і католицької церквах, священство є таїнством, у протестантизмі – обрядом. Рукопокладений служитель культу після цього визнається посередником між Богом і людьми. У християнстві священство здійснюється лише чоловіками і має три ступені: диякон, священник, єпископ. Диякон бере участь у богослужінні, прислужує при таїнстві, але не має права робити це самостійно. Священник (пресвітер) може самостійно проводити богослужіння.

Шлюб. Символізує освячення подружнього союзу іменем Божим, надання нареченій благодаті, єдинодушності в народженні та вихованні дітей. Таїнство шлюбу утвердилося в XVI ст.

Єлеосвячення. Це таїнство символізує зцілення тіла і душі людини. Формально воно відбувається як помазання хворого освяченою оливою – елеєм. Згідно з ученням православної церкви маслосвяття зцілює духовні й тілесні хвороби, які є наслідком гріхів.

Християнські свята

Умовно їх поділяють на *всехристиянські* (визнані православною, католицькою, більшістю православних церков) та *конфесійні* (відзначаються окремими конфесіями). При цьому, православні дотримуються юліанського календаря – всупереч католикам, які, починаючи з 1582 р., використовують григоріанський календар. Різниця в часі між цими календарями становить 13 днів.

Культурна система православ'я, окрім таїнств, передбачає молитви, поклоніння хресту, іконам, мощам і святим, а також до дванадесятих) свят, які церква відзначає урочистими богослужіннями.

Різдво Христове. Це одне з основних свят християн, пов'язане з народженням Ісуса Христа. У католицизмі воно відзначається 25 грудня, у православ'ї – 7 січня. Своїм походженням воно зобов'язане Євангельським оповідям про дивне народження Ісуса Христа – сина Божого і водночас людини, який з'явився для того, щоб взяти на себе людські гріхи та вказати шлях до порятунку.

Хрещення Господнє. Воно є одним з найголовніших свят у християнстві. Католики відзначають – 6, православні – 19 січня. Запроваджене в

пам'ять про хрещення Ісуса Христа в річці Йордан Іоанном Хрестителем. Його ще називають Богоявленням, оскільки, згідно з Євангелієм, під час хрещення на Ісуса зійшов з небес Бог-Дух Святий у вигляді голуба.

Це свято завжди відзначали дуже урочисто. Головний його обряд – освячення води в церкві та в ополонках.

Стрітення. Відзначають його 15 лютого з нагоди зустрічі праведних Симона з немовлям Ісусом, якого батьки принесли в Єрусалимський храм на сороковий день після народження для зустрічі з Богом. Саме тоді Симеон сповістив Ісусові посланницьку його місію Спасителя людей. У народній свідомості Стрітення знаменувало кінець зими й початок весняних господарських турбот, про що свідчить і народне повір'я: “на стрітення зима з літом зустрічається”.

Вхід Господній в Єрусалим (вербна неділя). За календарем воно примикає до Пасхи і не має постійної дати. Відзначається в останню неділю перед Пасхою. Запроваджене воно в IV ст. як важливий етап підготовки до Пасхи. В основі його – біблейська легенда про в'їзд Ісуса Христа з апостолами в Єрусалим. Освячення в цей день гілок верби, які розпускаються на цей час, згідно з народним повір'ям, захищають від злих духів.

Вознесіння Господнє. Святкується на 40-й день після Пасхи. Християнська теологія запевняє, що вознесіння Христа відкриває праведникам шлях на небо, до воскресіння після смерті. Своїм змістом породжує у віруючих думки про тлінність земного заради досягнення “життя вічного”.

Трійця (п'ятидесятниця). Відзначається на п'ятидесятий день після Пасхи. Свято встановлено на честь сходження Святого Духа на учнів Христа у п'ятидесятий день після його воскресіння, внаслідок чого вони заговорили різними мовами, яких раніше не знали. У більшості східних слов'ян свято Трійці злилося з місцевим святом “зелені свята”. Давні слов'яни пов'язували його із завершенням весняних робіт, намагаючись задобрити духів рослинності в період цвітіння й кошіння хлібів.

Пасха (Великдень). Це одне з найзначущіших християнських релігійних свят. Встановлене воно першими християнами в пам'ять про страждання, смерть і воскресіння Ісуса Христа. Тиждень перед Великоднем називається Великим, або Страсним, оскільки його дні пов'язані зі страстями Господніми. Особливо важливі дні настають із

четверга, який назвають “чистим”. Він пов’язаний з Тайною Вечерею Ісуса Христа з Апостолами. Матеріальним утіленням воскресіння є пасхальні яйця – символ життя, весни, сонця. Оскільки в ранньому християнстві воскресіння Христа збігалося з іудейською Пасхою, на Нікейському (325 р.), Антіохійському (381 р.) соборах було вирішено святкувати Великдень першої неділі після повного місяця, яка наставала в день весняного рівнодення (21 березня), або після нього. Але обов’язковим було святкування Пасхи іншого дня, ніж в іудеїв. За місячним календарем, весняний повний місяць припадає на одне й теж число, за сонячним – на різні числа й навіть на різні дні тижня. Тому Великдень не має точно встановленого календаря. Відзначають його у межах 35 днів – від 4 квітня до 8 травня.

Воздвиження Хреста Господнього. Свято Хреста Господнього, присвячене культу хреста – символу християнської віри. З хрестом церква пов’язує кілька подій. За переказами, римський імператор Костянтин перед однією з найбільших своїх битв мав видіння: на небі осяяний хрест із написом “Ним перемагай!”. Тієї ж ночі імператорові з’явився уві сні сам Ісус Христос і порадив узяти в битву прапор із зображенням хреста. Костянтин так і зробив, крім того, наказав своїм легіонерам намалювати знак хреста на щитах. Костянтин здобув перемогу в битві і з того часу увірував у чудодійну силу хреста.

Церква встановила це свято в пам’ять про здобуття матір’ю Римського імператора Оленою в IV ст. хреста, на якому був розіп’ятий Ісус Христос. Щоб його бачив народ, хрест підняли на горі Голгофі, де був Христос страчений, а на місці, де хрест було знайдено, збудували храм, освячення якого відбулося 13 вересня 335 р. Воздвиження Хреста урочисто відзначається 27 вересня. Воно супроводжується пишними ритуалами. Під час богослужіння виносять прикрашений квітами хрест і встановлюють його посередині храму. Церемонія супроводжується дзвоном, церковними піснями. Віруючі вшановують хрест як символ християнства.

Свято Покрови (14 жовтня) – присвячене культові Божої Матері. Воно не пов’язане із “земним життям” Діви Марії, а встановлене в пам’ять чудесного явлення Богородиці, яке нібито відбулося 910 року у Влахернському храмі Богородиці в Константинополі.

Під час нічного богослужіння юродивий Андрій, зарахований згодом до святих, бачив як Богоматір, котру обступили ангели й святі, з’явилася на небі. Вона молилася про спасіння світу від страждань

і розпростерла над усіма свій покров у вигляді широкого тонкого серпанку.

З християнськими святами тісно пов'язані *пости*: *Великий піст* (розпочинається за 49 днів до Паски), *Петрів піст* (триває від дня усіх святих – 19 червня до 12 липня), *Успенський піст* (14 до 28 серпня), *Різдвяний* (27 листопада до 7 січня).

В особливій пошані у християн щотижневі пости – середа та п'ятниця.

Пости передбачають не стільки утримання від певних видів їжі, скільки духовне очищення та самовдосконалення віруючих християн.

Висновок: християнство є релігія, яка пододала національну обмеженість етнічних і племенних культур і сприяла ідеї єдності історичного процесу, оскільки його віровчення відповідало потребі часу.

Основні поняття

Біблія, таїнства, миропомазання, євхаристія, священство, елеосвячення, конфесія, апостол, Воздвиження.

Запитання для самоконтролю

1. Чому християнство – найпоширеніша релігія світу?
2. Обґрунтуйте роль Ісуса Христа в заснуванні християнства.
3. Що є основою моральної доктрини християнства?
4. У чому полягає значення Вселенських соборів?
5. Яка молитва християнського культу є центральною? Проаналізуйте її зміст.
6. Які таїнства визнає ортодоксальна християнська традиція? У чому полягає їх догматичний зміст?

Література: 39, 47, 51, 76, 107, 160

Тема 8. Основні напрями християнства

План

1. *Розкол у християнстві.*
2. *Православ'я.*
3. *Католицизм.*
4. *Протестантизм.*

8.1. Розкол у християнстві

Від свого народження християнство не було ідеологічно та організаційно монолітним. Культурні особливості в різних общинах були зумовлені дохристиянськими традиціями. Але тривалий час воно зберігало цілісність завдяки тому, що існувало й розвивалося в межах жорсткої централізованої Римської імперії. Проте, Римську імперію вже тоді розривали відцентрові політичні процеси, що позначилися й на релігійному житті. Вони призвели до того, що 1054 року християнська церква розкололася на дві частини – Східну, з центром – столицею Константинопіль, яку імператор Костянтин заснував 330 року (1453 року був завойований турками) й Західну з центром у Римі, яка 476 року припинила своє існування від повстань рабів і ударів варварських племен. Наявність двох політичних центрів серед “єдиновірного” населення спричинила до того, що в царині християнської церкви на заході та сході почали формуватися різні традиції. Після перенесення столиці до Константинополя різко почав зростати його авторитет як політичного та релігійного центру. До імператора значно частіше почали звертатися духовенство й миряни, які шукали заступництва в нього. Усе це викликало намагання у константинопольських патріархів добитися автокефалії – незалежності від Риму.

Римські єпископи вважали Рим колискою християнства, найсвятішим місцем світу й не мали наміру миритися з таким розвитком подій. Тому на початку XI ст. між Візантією та Римом почалася боротьба за першість у християнському світі. Почалось суперництво, пов'язане з авторитарністю глав Західної та Східної церков.

На межі III – IV ст. серед єпископів Західної церкви став поширюватися титул “папа”, а в VI ст. цим титулом стали наділяти їх главу, який був “єпископом усіх єпископів”, тобто очолював усе християнство. Зверхність константинопольського патріарха папство заперечувало.

Між церквами виникли богословські суперечки: східна дотримувалася Нікейського символу віри, згідно з яким Святий Дух походить тільки від Бога-Отця. Західна стверджувала, що походить він і від Бога-Сина. Східна церква не визнавала й причащення прісним хлібом, посту в суботу, заперечувала целібат (безшлюбність) священнослужителів.

Були суперечності й щодо територіальної сфери впливу обох церков. У середині XI ст. ця боротьба переросла в гострий конфлікт, який завершився тим, що посланець Папи Льва IX кардинал Гумберт 16 липня 1054 р. піддав анафемі візантійського патріарха Михайла Керуарія. У відповідь собор візантійських єпископів оголосив анафему папським посланцям, звинуватив Рим у тому, що він перекрутив символ віри. Так стався поділ християнства на Західну (римську) церкву, яка пізніше стала зватися *Католицькою* (грец. *Katholikos* – вселенський) і Східну (Константинопольську), що стала іменуватися *православною*.

Розкол у християнстві був породжений ще й різним становищем церкви в Західній та Східній Римських імперіях. Відсутність централізованої влади в Західній імперії сприяла посиленню ролі римських пап. У Східній імперії патріарх підпорядковувався імператору, який був і главою церкви. Західна церква була політично незалежною та централізованою. Особливості функціонування й розвитку Західної та Східної церков зумовили відмінності в церковній догматиці, богослужінні, церковній організації. Тому розкол 1054 р. лише організаційно оформив розбіжності, які існували між християнськими церквами впродовж століть.

У XVI ст. стався ще один великий церковний розкол, коли у Західній Європі в процесі реформації від католицизму відокремилися протестантські церкви. Таким чином у християнстві виникли три основні течії: *православ'я, католицизм і протестантизм*.

Багато мирян і священнослужителів вважають ці розколи історичною недоречністю. На цих засадах на початку XX ст. виник *єкуменічний рух* (грец. *οἰκουμένη* – вся Земля), метою якого є об'єднання християнських церков. Він має багато прихильників серед протестантів, православних і католиків.

8.2. Православ'я

Православ'я є одним з основних відгалужень у християнстві, що офіційно сформувалось на території Візантії після розколу церкви 1054 року. Має 308 мільйонів послідовників, переважно в країнах Східної Європи й Близького Сходу. Отриманий у IV ст. статус державної релігії узалежнив його від імператорської влади. Католицька церква намагається перебувати над нею. На відміну від католицизму, православ'я не має єдиного церковного центру. Якщо католицька церква є інтернаціональною щодо тлумачення канонів, обрядів і свят, то в православ'ї домінують національні особливості. Кожна з церков виробляє свою традицію, має свої свята. Наприклад, для української церкви Покрова є великим святом, в російському церковному календарі нічим особливим не виділяється, в грузинському – його немає взагалі.

В основі православного віровчення – Святе Письмо (Біблія), Святий Переказ (рішення вселенських і помісних соборів V – VIII ст., праці отців церкви). Символ віри – визнання триєдності Бога, боговтілення Ісуса Христа, загробного “воздаяння”, також визнання церкви як посередника між Богом і людьми. Особливе значення мають відвідування храмів, молитва, дотримання постів, таїнств. Велика роль належить культу святих, церковним святом, вшануванню ікон. Православ'я визнає хрещення, причастя, миропомазання, сповідь, шлюб, священство, елеосвячення й богослужіння. Заперечує католицькі догмати про чистилище й непогрішимість Папи Римського. З розпадом Римської імперії утворились перші православні центри, які згодом стали контролювати діяльність віруючих на великих територіях. Вони ставали самостійними церковними утвореннями. З розпадом Римської імперії вони сформувалися в Олександрії, Константинополі, Єрусалимі, Антіохії. Внаслідок відцентрованих сил, кожний церковний центр став самостійним у православному світі. У сучасному світі п'ятнадцять автокефальних і п'ять автономних православних церков. Кожна з них посідає точно визначене місце в структурі Вселенського православ'я.

8.3. Католицизм

Католицизм, що остаточно сформувався як віровчення після поділу церков 1054 року, сьогодні є найпоширенішим напрямом у християнстві. Він об'єднує 900 млн віруючих Європи, Азії, Африки та Америки. У питаннях віровчення католицизм має багато спільного з

православ'ям. Його віровчення ґрунтуються на двох основних джерелах – Святому Письмі (Біблії) й переказах отців церкви. Обидві гілки християнства єднає віра у Святу Трійцю, у рятівну силу церкви, у наявність безсмертної душі, у потойбічне життя. Є багато спільних рис і в обрядовості.

Водночас католицизм має низку особливостей у віровченні, культурі й структурі релігійної організації. Тлумачити Біблію в католицизмі має право тільки духовенство. Віруючим заборонено читати Біблію. Якщо православ'я визнає рішення тільки перших семи Вселенських соборів, то католицька догматика розвивалася і на наступних соборах. Їх утворюють постанови 21 Вселенського собору, офіційні документи глави католицької церкви – Папи Римського.

Католики вірять в існування, крім раю і пекла, ще й *чистилища* – особливого місця, де душі померлих очищаються від гріхів, після чого дістають право на переселення в рай. Церква, користуючись “скарбницею добрих справ” може, на думку католиків, скоротити перебування грішників у чистилищі.

Особливе шанування в католицизмі має Богородиця. Прийнято догмати про непорочне зачаття Діви Марії (1854), про її тілесне вознесення на небо (1950).

Однією з прикметних особливостей католицизму є *вчення про главенство Папи Римського над усіма християнами*, якого проголошено намісником Христа на Землі, спадкоємцем апостола Петра, що засвідчує намагання католицької церкви уособлювати все християнство.

Певним розвитком цього вчення став догмат про непогрішимість Папи Римського, що визнає непогрішимими офіційні його виступи, оскільки нібито його устами глаголить Бог.

Як і православ'я, католицизм визнає сім таїнств, але деякі з них відправляються в Римській церкві своєрідно. Наприклад, таїнство хрещення здійснюється й через занурювання, й через обливання водою. Таїнство миропомазання виконується, коли дитині виповнюється 7 – 12 років і обов'язково єпископом.

Духовенство в католицизмі має особливі права на причастя. Якщо миряни причащаються лиш “тілом Божим” (хлібом), то духовенство – його кров'ю (вином), що підкреслює його особливі заслуги перед Богом.

У католицизмі, крім історично усталених трьох ступенів священства (диякони, пресвітери, єпископи), виокремлено особливу гру-

пу – *кардинали*. Для всіх церковнослужителів введено обов'язкову безшлюбність – *целібат*.

Католицька догматика встановлює необхідність систематичної сповіді віруючих перед духовенством. Кожен католик повинен мати свого духівника й регулярно звітувати йому про свої думки та вчинки. Сповідь здійснюється в особливій сповідальні, де священник відгороджений від того, хто сповідається. Без системної сповіді спасіння людської душі вважається неможливим.

Значного поширення набув культ святих, поклоніння реліквіям і мощам. За час існування католицької церкви було проголошено до 20 тис. святих і майже 200 тис. блаженних.

Особливо урочистим є католицькі богослужіння, що супроводжуються органною музикою, хоровими й сольними співами. Відбуваються вони латинською мовою. Вважається, що під час літургії відбувається перетворення хліба та вина на тіло й кров Ісуса Христа. Саме тому поза таїнством євхаристії (причастя), а отже, і поза церквою спасіння неможливе.

Главою Римської католицької церкви є Папа Римський. За всю історію Римської католицької церкви було обрано 264 папи. Впродовж 1523–1973 років папський престол посідали тільки італійці. 1978 року Папою Римським було обрано краківського архієпископа Кароля Войтилу, який прийняв ім'я Іоанн Павло II. 2005 року Папою Римським було обрано німецького архієпископа Бенедикта XVI. Католицизм є єдиною релігією, що має не лише централізовану систему управління, а й свою суверенну державу – Ватикан, що має 44-гектарну площу. Ватикан має всі державні атрибути (герб, прапор, гімн, збройні сили, гроші, тюрму), дипломатичні відносини із 100 країнами світу. Згідно з Конституцією Ватикану, Папі Римському належить вища законодавча, виконавча й судова влада, тобто він є абсолютним монархом Ватикану, якого офіційно титулюють єпископом Риму, намісником Ісуса Христа, верховним понтифіком (главою) Вселенської церкви. Обирає папу Колегія кардиналів (конклав) пожиттєво. Вибори відбуваються в знаменитій Сікстинській капелі Апостольського палацу в ізольованому приміщенні, всі входи до якого на той час опечатують. Після обрання папи над пічною трубою Сікстинської капели в'ється білий дим, що означає спалювання бюлетенів. Чорний дим свідчить, що папу не обрано, і разом з бюлетенями спалюють сиру соломку.

Символом папської влади є *Святий престол*. Згідно з канонічним правом церкви до Святого престолу належать державний секретар, відомства папської адміністрації, які утворюють *Римську курію* – центральний виконавчий апарат католицької церкви. Вона керує церковними та світськими організаціями, що діють у всіх країнах світу. Очолює її кардинал – статс-секретар (він і міністр закордонних справ), а також дорадчий орган – Синод. Ватикан керує 34 міжнародними політичними позацерковними об'єднаннями, координує діяльність багатьох газет і журналів, закладів освіти. Ватикан є активним учасником міжнародних організацій із прав людини, наради з безпеки й співробітництва в Європі, переговорів з проблем роззброєння тощо. Його позиція істотно впливає на формування поглядів з найважливіших соціально-економічних, суспільно-політичних і моральних проблем.

8.4. Протестантизм

Це третій напрям у християнстві, який генетично пов'язаний з *реформацією* – суспільно-політичним рухом у Європі XVI–XVII ст. Він знаменував перехід суспільства від Середньовіччя до Нового часу, від феодальних до капіталістичних відносин. Поширився він і на сферу релігійного життя. В епоху Відродження католицька церква, будучи монополною, зіткнулась із багатьма проблемами: розпустою частини священиків, компромісами деяких єпископів із політичною владою, торгівлею індульгенціями, що стало джерелом фінансових махінацій. Усе це не могло не спричинити протесту простого християнина, пройнятого духом Євангелія.

Тому реформа, спрямована на відновлення чистоти церкви, була вкрай необхідною. Ще до реформації професор Оксфордського університету Джон Вікліф (1320–1384) і професор Празького університету Ян Гус (1369–1415) висловлювали сумніви щодо правомірності відпускання гріхів і видачі індульгенцій священиками, критикували їх непомірну пристрасть до наживи, заперечували реальність перетворення хліба на тіло, а вина на кров Господню.

Початком реформації є 1517 р., коли проти офіційної церкви виступив монах і богослов Мартін Лютер (1483–1546). Він склав маніфест, який мав 93 тези та був спрямований проти торгівлі індульгенціями та претензій пап на контролювання віри й совісті на правах посередників між Богом і людьми, і вивісив його на дверях однієї з

церков м. Віттенберг у Німеччині. Діяльність Лютера дала поштовх до початку Селянської війни в країні (1524–1525) під проводом Тома-са Мюнцера.

Реформаційний рух швидко вийшов за межі однієї країни й набув поширення в Австрії, Швейцарії, Скандинавії, Польщі, Франції, Великобританії. Він висунув зі свого середовища талановитих лідерів. Найвідомішими серед них були Жан Кальвін (1509–1564) і Цвінглі (1484–1531). Навколо них виникли школи, згуртувались послідовники, що підготувало появу автономних церков.

У розвитку протестантизму можна виділити 2 етапи: 1) ранній (XVI ст.), пов'язаний із появою таких напрямів, як *лютеранство*, *кальвінізм* й *англіканство*; 2) пізній (постреформаційний), що тривав із кінця XIX – впродовж XX ст., пов'язаний із виникненням таких об'єднань як *баптисти*, *адвентисти*, *свідки Єгови*, *п'ятидесятники*.

Ранній протестантизм

Лютеранство – протестантський рух, що виник в Німеччині. Походить від прізвища його засновника – Мартіна Лютера (1483–1546). Поширений згодом в Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, США. Має 75 млн послідовників. Основою богослужіння є читання Біблії та проповідь, що відбувається не латиною, а національною мовою. Супроводжується богослужіння органною музикою, співами; запалюються свічки, вшановується хрест. У лютеранських церквах немає ікон, але зберігаються розп'яття, використовується богослужбове вбрання. Окрім Біблії, як Святого Письма, лютерани традиційно вшановують “Книгу Згоди”, куди увійшли великий та малий катехізиси Лютера, а також інші богословські твори. Визнаються лише два таїнства – хрещення й причастя. Лютеранську громаду очолює виборна церковна рада і пастор. З'явившись в Україні разом з німецькими переселенцями, лютеранство нараховує сьогодні понад 60 громад.

Кальвінізм – виник на початку XVI століття у Швейцарії, очолив його французький монах Жан Кальвін. Основний догмат його вчення – “абсолютне приречення”. Кальвін вчив, що Бог ще до створення світу визначив одних – до вічного блаженства, інших до загибелі. Жодні зусилля людини не зможуть цього змінити. Життя – це виконання обов'язку, визначеного Богом. Ікони, свічки в богослужінні скасовані. Чільне місце в богослужінні посідають читання Біблії і співи псалмів.

Англіканство. 1534 року парламент Англії проголосив незалежність церкви від Папи, а короля Генріха VII її главою. Церковні сто-

сунки з Ватіканом були розірвані, закриті монастирі, їхнє майно конфісковане. Прихильники руху заперечували догмат про чистилище, торгівлю індульгенціями, папську владу, поклоніння іконам, святим, безшлюбність духовенства. Святе писання – єдине джерело віри. За раз у світі 68 млн прихильників англіканства.

Пізній протестантизм

Баптизм – найпоширеніший різновид протестантизму, який нараховує понад 35 млн послідовників у всьому світі. В Україні баптисти становлять 80% від загальної кількості членів протестантських церков. Баптизм виник 1609 р., розвинувся у XVIII ст. Назва пішла від запровадження хрещення дорослих занурюванням у воду (грецьк. βαπτίζω – занурюю, хрещу). Баптисти пропонують релігійну свободу, віротерпимість, надання права проповіді всім громадянам держави. Особливого значення надається догмату “спасіння лише через особисту віру”. Єдиним джерелом віровчення вважають Біблію. Культ значно спрощений: не вшановуються ікони, хрест, святі. Богослужіння замінені молитовними зборами. Баптисти вперше в історії висунули вимогу свободи совісті та відокремлення церкви від держави. Сенс життя баптисти вбачають у тому, щоб врятувати власну душу від гріха й підготуватись до гідної зустрічі з Ісусом Христом на тому світі. В Україні зараз налічується 1872 громад християн-баптистів.

Адвентизм. На початку 30-х років XIX ст. у США від баптизму відокремилася релігійна течія адвентистів (від лат. adventus – пришествя). Проповідник У. Міллер влітку 1831 р. оголосив, що йому вдалося обчислити дату другого пришествя Ісуса Христа – 21 березня 1843 р. Його пророчтва сповіщали про те, що після другого пришествя Ісус Христос встановить тисячолітнє царство для праведників, які воскреснуть, і покарає неправедних. За віруваннями адвентистів, безсмертя душі та пекла немає. Пекло з’явиться лише після Страшного суду. Адвентисти хрестять тільки дорослих. Богослужіння здійснюють 3–4 рази на тиждень.

В Україні діють 676 громад, що налічують понад 52 тис. осіб, які ведуть активну місіонерську роботу, працюють у лікарнях, сиротинцях, будинках для людей похилого віку тощо.

П’ятидесятники – протестантський рух, що утворився в США на рубежі XIX–XX століть, головним постулатом якого є безпосереднє, інтуїтивне спілкування віруючих з Богом внаслідок хрещення

Святим Духом. Після такого хрещення вони отримують особливі духовні дари – харизми. Це особливий обряд, коли учасники молитовних зборів доводять себе до стану колективного трансу і кожний отримує здатність до пророцтва, зцілення хворих, спілкування з Богом іншими мовами. Вчення базується на оповіді “Діяння апостолів”, про те як на 50-й день після Пасхи на учнів Ісуса Христа зійшов Святий Дух і кожний отримав можливість безпосереднього спілкування з Богом і одержання від нього дарів святого Духа: здібності говорити іншими мовами, пророцтва, зцілення. Нині в Україні нараховується майже 1 тис. громад п’ятидесятників.

Свідки Єгови – релігійна течія, заснована 1872 року в США Ч. Расселом (1852–1916) з невеликого гуртка “Дослідники Біблії”. “Свідки Єгови” вважають себе християнами, але християнську догматику заперечують, вірять в єдиного Бога Єгову, готуються до “Армагеддону” – кінця світу. За радянської влади зазнавали масових репресій, бо відмовлялись брати в руки зброю, служити в радянській армії, брати участь у виборах, вступати до піонерів, комсомолу, вступати до профспілкових організацій, політичних партій. Радянською владою це сприймалось як антирадянська ворожа позиція, тому цей рух змушений був існувати в підпіллі. У 90-х роках ХХ століття вони легалізують свою діяльність, видають часописи “Вартова башта”, “Пробудись” та ін. Нині в Україні діють понад 700 громад “Свідків Єгови”, які об’єднують біля 60 тис. прихильників.

Більшість церков і сект у протестантизмі поділяє спільні для всіх християн фундаментальні віросповідні принципи. Водночас щодо низки проблем вони мають свою думку.

Віруючий у протестантизмі – це людина, що усвідомлює гріховність своєї природи і через молитву прохає Бога про порятунок. А щоб він прийшов, молитва мусить бути підсилена сумлінним виконанням мирських справ. За мірою такої сумлінності Бог судить про міць віри й бажання порятунку. Тобто всі сфери життєдіяльності людини розглядаються як різноманітні форми служіння Богу.

Протестантизм оголосив особисту віру єдиним шляхом спасіння, Біблію – єдиним джерелом одкровення. Через ідею Божої благодаті обґрунтовано принцип загального священства віруючих, відкинуто інститут чернецтва, закладено основи демократизму церковного життя, зокрема впроваджено виборність і підзвітність священика.

Протестантизм заперечує частину католицьких догматів. Із таїнств більшість протестантів визнають лише хрещення та євхаристію (причастя). Оздоблення церков спрощено, скасовано наряджання священників, дзвони, вівтар, ікони, багато свят, спеціальних служб, пов'язаних із вшануванням святих.

Богослужіння зведене до проповідей, молитов, співу. Відкинуто поклоніння іконам, мощам та святим. Визнається можливість особистого спілкування віруючого з Богом, заперечується посередницька роль церкви, священства у спілкуванні людини з Богом.

Реалії в протестантизмі дають підставу для твердження, що з огляду на різні соціальні, економічні, політичні, духовні чинники його буття протестантизм є особливо впливовою силою в сучасному світі.

Основні поняття

Англiканство, Армагеддон, догма, екуменiчний рух, католицизм, православ'я, протестантизм, автокефалiя, чистилище, кальвінізм, кардинал, курiя, лютеранство, реформацiя, методисти, мормони, п'ятидесятники, Свiдки Єгови, Святий Дух, целiбат.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна було уникнути поділу єдиної християнської церкви на католицьку та православну?
2. Чим православ'я відрізняється від католицизму?
3. Розкрийте причини виникнення протестантизму. У чому його сутність?
4. Охарактеризуйте головні відмінності загальнохристиянського та протестантського віровчення й культу.
5. Який вплив справив протестантизм на соціально-економічний розвиток світу?
6. Чому, на вашу думку, ініційований у лоні протестантизму екуменічний рух не увінчався очікуваними результатами?

Література: 46, 49, 75, 97, 124, 126

Тема 9. Неорелігійні рухи та вчення

План

- 1. Головні причини утворення сучасних богошукань, та їх основні напрями.*
- 2. Богошукання орієнтального напрямку.*
- 3. Неохристиянські рухи.*
- 4. Синтетичні неорелігії.*

9.1. Головні причини утворення сучасних богошукань, та їх основні напрями

Нині у всьому світі набули поширення, так звані, нові культури або релігії “нового” віку. Вони виникли в 60-ті роки ХХ ст. і швидко поширилися в США, а згодом у Західній Європі. Ця нетрадиційна релігійність небезпідставна. Сучасне життя вимагає пошуку нових духовних начал і життєвих орієнтирів, нових цінностей. Такий пошук не може обминути релігію. Традиційні релігії з різних причин сьогодні не готові забезпечити духовну унію. Тому цю місію все активніше покладають на себе *неорелігії* – нетрадиційні вірування, що швидко поширюються по всій планеті. Неорелігії – універсальні утворення, що поєднують у собі як елементи багатьох існуючих релігій, так і сучасні філософські доктрини, астрологію, окультизм, біоенергетику, екстрасенсоріку, містичну уфологію тощо. На думку теоретиків і засновників неорелігій, прагнення до міжрелігійного синтезу забезпечить перехід людства до глобальної єдності, оскільки це дає змогу вирішувати світоглядні й практичні проблеми і служить еталоном наукового мислення. Вони не протиставляють культурні цінності планети, а показують шляхи їх співіснування. Поєднуючи мудрість Сходу й раціоналізм Заходу, неорелігії часто апелюють до нових відкриттів біології, генетики, психології, хімії, фізики, філософії, формують планетарний, загальнолюдський патріотизм. Вони намагаються також задовольнити вибагливість сучасних шукачів істини, які жадають душевного спокою, глибинного самоусвідомлення, цілісності та значущості власного буття. Зараз у світі нараховується понад 125 млн прихильників нових релігій, це понад 2% населення планети. Якщо з 1980 до 1993 рр. приріст кількості послідовників становив 33%, то, за прогнозами вчених, до 2010 р. він збільшиться ще до 68% при 20%

зростанні населення планети. У жодній із давніх релігій не очікується подібних масштабів зростання. Таке активне релігієутворення зумовлене низкою причин.

1. Криза західної цивілізації, що спонукає до спроб синтезувати західну та східну релігійні традиції.

2. Загальна демократизація суспільства та утвердження в ньому особи – “Я”, яке інколи робить світоглядні орієнтації та релігійні усвідомлення недостатньо зрілими й загартованими.

3. Криза традиційних церков і традиційної релігійності, які вже не відповідають релігійним потребам сучасного віруючого, особливо молодого.

4. Розрив наявних зв'язків поколінь, що дає змогу молодим не успадковувати релігію “батьків і дідів”.

5. Непереоніфікованість богів, що найчастіше виступають як абсолютний розум, об'єктивний закон, духовна сутність.

Неорелігії (нетрадиційні, нові, модернові) охоплюють:

- *релігії орієнтального напрямку*, або східні релігійні течії (товариство свідомості Крішни, Всесвітня чиста релігія, послідовники Саї-Баби, Дзен (чань)-буддизм та ін.);

- *неохристиянські рухи* (Богородична церква, церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), церква Христа, харизматичні об'єднання (Божий дар) тощо;

- *синтетичні неорелігії* (церква уніфікації, Віра Багаї та ін.);

- *езотеричні об'єднання* (всесвітнє теософське товариство, жива етика (Агні-йога);

- *саєнтологічні рухи* (діанетика, християнська наука, наука розуму);

- *неоязичництво* (друїдизм, рух чаклунів, арійський рух, собор рідної української віри, ведизм тощо);

- *демоністичні культу* (сатаніти).

Щоб сформувані нове віровчення, його творці поєднують одну або кілька релігій. Їхня мета – гармонізувати відносини людини з божественним світом, природою людини з божественним світом, природою та суспільства. Засновників неорелігій, їхні прибічники вважають пророками, рятівниками людства, живими божествами. Нові релігійні утворення мають жорстку систему управління, суворі правила поведінки віруючих. Місіонерську діяльність вони здійснюють через засоби масової інформації, у місцях тимчасової концентрації

людей – стадіонах, у громадському транспорті, на вулицях. Їхнє спільне прагнення: через віру в Бога досягнути таємниці буття всесвіту та місце людини в ньому; пошук шляхів розвитку духовності конкретної особи та суспільства загалом.

9.2. Богошукання орієнтального напрямку

Більшість релігійних організацій орієнтального напрямку базується на принципах неоіндуїзму або є буддійським течіями.

Товариство свідомості Кришни

Утворено в середині 60-х рр. ХХ ст. у США. Засновник – Бхактиведанта Свами Прабгупада (1896 – 1977). Це універсальний релігійно-культурний рух, який поширює “свідомість Кришни” (уявлення про Всевишнього та способи відданого служіння йому). Товариство пропагує *ведичні знання* (космологічні, медичні, соціальні, антропологічні) й *брахманську культуру* (чесність, контроль за почуттями, терпимість, віру в Бога тощо).

Головне завдання товариства – розбудити людську свідомість, допомогти звільнитися їй від оков тіла, поринути в чистий дух задля єднання з Богом. Цьому повинна сприяти як певна медитативна система, так і іудаїстське вчення, викладене в священних писаннях “Бхагават-Гіті”, “Бхагавад-Пурани”, “Брахма-Самміті”.

Кришнаїзм пропагує:

- любов до Кришни, віддане служіння йому, віра й надія на нього;
- любов до людей, милосердя (оскільки всі люди є діти божі, в кожному – відблиск його величі);
- рівність усіх людей перед Богом та між собою; чистота моральна й тілесна;
- покірність і скромність;
- стійкість і терпіння у випробуваннях.

Основні вимоги до поведінки кришнаїтів: вегетаріанство; відмова від вживання спиртного, наркотиків, кави, тютюну, чаю; уникання позашлюбних стосунків; ігнорування азартних ігор. Рух є політично нейтральним. Спеціальне поклоніння Кришні; ввів у XV – XVI ст. гуру Чайтанья, який стверджував, що заради спасіння необхідно слова “харе”, “Кришна”, “Рама” щоденно повторювати 1728 разів. Це приводить людину до екстазу й поринань у чистий дух. “Товариство” швидко зростало. 1973 року воно становило 3 тис., 1982 – 12 тис. віруючих, 1990 – 100 тис.

Рух має магазини й ресторани дієтичного харчування, велику кількість успішних підприємств, на яких майже безплатно працюють члени “товариства”. Послідовник вчення “свідомість Кришни” повинен відмовитися від усіх світських інтересів, суспільних обов’язків, їсти й спати стільки, скільки потрібно для задоволення мінімальних потреб організму. В кришнаїтських общинах панує деспотизм фізичний і духовний. Вільного часу протягом доби немає ані хвилини, вони постійно зайняті різними господарськими роботами, щоб у людини не виникло думок, що відвертають від спілкування з богом. Вегетаріанську їжу їм дають два рази на день, для сну відводиться 4–5 годин на добу. Віруючий зобов’язаний підкорятися духовному наставникові. “Міжнародне товариство свідомості Кришни” є одним з найбагатших центрів нетрадиційних культів. Тільки виторг від продажу кришнаїтської літератури становить щорічно понад 20 млн доларів. Великий прибуток приносять рядові кришнаїти, які цілими днями жебракують на вулицях міст. “Товариство” має 11 будівель в Лос-Анджелесі, 14-поверховий “Храм” у центрі Нью-Йорка, шість сільськогосподарських ферм площею від 100 до 1500 акрів, де експлуатується праця рядових кришнаїтів. Прагнення до накопичення сприймається як серйозне порушення “відданого служіння”. Проте, керівники секти ніколи не відмовляються від володіння “мерзенним металом”.

В Україні перші громади кришнаїтів з’явилися у 80-х роках ХХ століття й діяли нелегально. 1990 року діяльність товариства легалізовано. 1995 року зареєстрований Всеукраїнський центр громад свідомості Кришни, який складається з 32 об’єднань і діє в усіх областях України.

Дзень(чань)-буддизм

Дуже впливова релігія, яка стала надбанням західної культури в ХХ ст. Дзень(чань) – релігійно-містичний рух, який виник внаслідок поєднання на китайському ґрунті багатьох буддійських напрямів (мадхьяміків, йога-чарів тощо). Японське слово “дзень”, китайське “чань” – означає “медитація”.

Дзень-буддисти є прихильники медитації, яка, на їх переконання, здатна виявити первісну природу людини, сприяти пробудженню індивіда, досягнути істинну природу речей. *Медитація* – інтелектуальна діяльність, спрямована на досягнення стану поглибленої концентрації, коли людина звільняється від негативних переживань, емоцій, що сприяє піднесенню духу. Медитативна практика повинна відкрити шлях до пізнання своїх особливостей, забезпечити повну відкритість індивідів

і отримати раптове просвітлення. Послідовники цього напрямку є в США, Франції, Англії, Німеччині та багатьох інших країнах світу.

Послідовники Саї Баби

1926 року в Індії народився найвідоміший гуру Шрі Сатї Саї Баба, якого його послідовники вважають чудотворцем, втіленням Бога, що здатен зцілювати людей фізично й духовно. Головною метою послідовників Саї є відродження людства (повернення до духовності й об'єднання всіх в одну єдину сім'ю, яка б функціонувала на засадах істини, праведності, миру, любові й злагоди). Тому діяльність поширених по всьому світу центрів прихильників Саї Баби спрямована на розвиток духовної сфери, поширення освіти (безкоштовні школи, різноманітні освітні гуртки) та служіння нужденним, хворим, людям похилого віку, розумово відсталим. Кодекс поведінки й принципи життя послідовників Саї Баби мають загальнолюдський зміст і схожі на етичні кодекси інших релігій.

Товариство “Всесвітня чиста релігія”

Походить з Індії, де в 1979 р. її засновниця Шривастава Нірмала – Шрі Матаджи Нірмала Деві (1923 р. нар.) реанімувала давню забуту систему духовного сходження, відому як сахаджа-йога. Вчення Шрі Матаджи побудовано на переконанні, що в кожній людині є енергія чистого бажання (кундаліні), що відображує Святий Дух. Опанувавши спеціальний метод медитації та молитви, людина пробуджує в собі життєві сили кундаліні. Завдяки зростанню цієї сили-енергії, в людині нібито народжується світло й вона сама бачить, що їй слід робити на шляху самовдосконалення. На думку послідовників цієї віри, той, хто пробудив у собі таку енергію, з'єднується з космічною енергією всепроникаючою енергією божественної любові, і тоді в них виникає внутрішня потреба дотримуватися заповідей Бога. А відтак “Всесвітня чиста релігія” постає квінтесенцією всіх релігій, прагнучи поєднати в собі все найкраще, що в них є.

9.3. Неохристиянські рухи

На теренах поширення християнства виник неохристиянський рух, представлений різноманітними місіями й новітніми церквами. Вони критикують ортодоксальне християнство за те, що воно відійшло від початкових традицій і проголошують свої релігійні утворення єдино правильними.

Богородична церква

Сформувалася у 80-х роках ХХ ст. в Росії, була зареєстрована у 1992 р. як церква Божої Матері, що перевтілюється. Це об'єднання прагне синтезувати католицизм і православ'я з деякими елементами східних релігій і язичництва.

Прихильники Богородичної церкви проголошують себе Церквою царства Божого, яке Божа Матір, за дорученням Святої Трійці, повинна збудувати на Землі, підготувавши другий прихід Ісуса Христа. У культовій сфері церкви особливо шанобливе ставлення до образу Діви Марії. Практикуються щоденні молитви, медитації. Появу Богородичної церкви її організатори розглядають як вияв Божого провидіння й закликають інші християнські конфесії до визнання її постулатів і відмови від попередніх переконань. Російську православну церкву Богородична церква вважає “притулком Сатани”, а її патріарха – “червоним драконом”. Віруючі церкви переконані, що Росія завинила перед Богом і світом за спроби утвердити “диявольську цивілізацію” – комунізм, а тому має покаятися. Постійно підкреслюється месіанська роль Росії у світі, можливість утвердження на її території цивілізації, тотожної апостольському буттю “Духовного Ізраїлю III Заповіту”. Богородицька церква має свою громадсько-просвітницьку організацію “Фонд нової Святої Русі”, входить до Між-народної ради общинних церков.

Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони)

Заснована 1830 р. Джозефом Смітом (1805–1844) в США. За легендою, йому з'явився ангел і вказав місце, де зберігалися дошки з давніми письменами ізраїльського пророка Мормона. Послідовники Сміта визнають, хоч і у дещо своєрідному трактуванні, Святу Трійцю, жертву Христа, спасіння й Месію. Вірять у дар “іномовлення”, божественне одкровення, у райське царство на Землі. Прихильники церкви вважають себе не рабами Божими, а його дітьми. Переконані, що щастя приходить до людини не через страждання й постійне спокутування гріхів, а через праведні земні діяння. Визнають чотири таїнства: хрещення із досягненням 8-річного віку через занурення у воду; рукоположення (священство); таїнство шлюбу – земного й вічного; причастя хлібом і водою. Надзвичайно цінують родинні стосунки, які для них є священними. Церква мормонів має понад 10 млн прихильників у різних країнах Європи, Азії, Африки, Латинської Америки, Австралії. Очолює церкву президент, що вважається пророком. Головним адміністративним центром мормонів є м. Соят-Лейк-Сіті, що у штаті Юта (США).

Церква Христа

Представлена широкою мережею незалежних релігійних утворень, які мають спільну мету – повернутися до первісної простоти й ідеалів раннього християнства. З'явилася в США. Нині в багатьох країнах світу діють кілька тисяч громад. Церква відмежована від сучасного християнства. Поділ на три самостійні гілки привело до відходу християнства від ортодоксальних принципів і положень. Культурна практика передбачає п'ять ритуалів: спів і молитва, проповідь, складання дарів, ламання хліба та причастя вином. Хрещення визнається тільки у свідомому віці. Воно проводиться шляхом короткочасного занурення у воду. Церква не має бюрократизованої системи управління, оскільки місцеві громади існують автономно. Очолюють громади старійшини, яких обирають на зборах віруючі.

Харизматичні об'єднання

Харизма – (грец. χάρισμα – дар) Божий дар, дарований апостолам Святим Духом у єрусалимському храмі на П'ятидесятницю для подолання гріховності та спасіння. У всі часи були люди, які вірили в хрещення Святим Духом, ознакою якого вважалося здатність говорити різними мовами. Вічною батьківщиною для харизматів є небеса, звідки вони очікують Ісуса Христа. Головна мета харизматичного руху – повернути людей до церкви, до розуміння Біблії, як це робили Апостоли. Харизматичний рух проповідує церква “Нове покоління” – об'єднання п'ятидесятницького спрямування, що входить до Церкви повного Євангелія. Заснована церква у Ризі 1989 р. Там розташований її керівний центр. Члени церкви вірять в єдиного Бога й хрещення Духом Святим на 50-й день після воскресіння Христа. Визнають два таїнства – водне хрещення й причастя, а також священнодійства – шлюб, молитву, благословення дітей, молитву за хворих і рукоположення. Проповіді супроводжуються славленням Христа, музикою, співом.

9.4. Синтетичні неорелігії. Церква уніфікації

Серед нетрадиційних вірувань, чії прибічники інтелектуально-духовні пошуки зводять до філософського осмислення трансцендентного, чільне місце посідають і синтетичні неорелігії. До них належать Церква єднання (Церква уніфікації), Віра Багаї та ін.

Церква уніфікації – одна з найпоширеніших синтетичних неорелігій, що своєрідно поєднала елементи християнства та східних релігій. Заснував церкву 1954 р. південнокорейський євангеліст Сан

Мьонг Мун (1920 р.), який є її керівником. У Великодню неділю 1936 р., як твердить Мун, відбулася його зустріч з Ісусом Христом, який признався, що місія, яку він взяв на себе 2000 років тому не вдалася, і Мун повинен її завершити 1973 року Мун прибув у США, щоб поширити своє вчення. Стрижнем його віровчення є твердження, що Бог є батько, а люди – його діти. Через відсторонення дітей від батьків вони взаємно переповнені стражданнями. Позбутися страждань, досягти загальної гармонії можна лише через подолання трьох основних перешкод: морального егоцентризму, роз'єднання світових релігій та панування у світі безбожної ідеології.

Врятувати людство, переконаний Мун, може лише досконала людина, яка створить ідеальну сім'ю. Свою дружину й себе Мун проголосив істинними батьками, обраними Богом на роль нових Адама і Єви, а свою сім'ю – справжнім ідеалом Бога.

Мета прибічників церкви – створення вселенської сім'ї, яка б поєднала людей на принципах істинної любові та добра. На Україні мунівці з'явилися в 70-х роках ХХ ст. Своє організаційне оформлення церква уніфікації розпочала на початку 90-х років. Її громади існують в Києві, Харкові, Донецьку.

Віра Багаї

Релігія послідовників Багаулли (перекл. “слава Господа”). Виникла ця релігія 1844 року в Ірані. Сьогодні об'єднує до 7 млн прихильників, котрі живуть у 232 країнах. Багаїцьку літературу перекладено на 800 мов світу. Провісником багаїзму вважається Багаулла – Мірза Алі-Мухаммед (1819–1892), якому в 25 років шляхом божественного прозріння було відкрито, що Всевишній Господь обрав його своїм посланцем, і він прийняв титул “Баб” (Врата). Оригінальність віровчення багаїзму полягає в його основоположному принципі єдності людства. У ході свого соціального розвитку, людство проходить різні стадії, подібно до того, як людське тіло проходить різні етапи фізичного розвитку. За стародавніх часів люди жили ізольованими сімейними групами. Згодом ці групи перетворилися на племінні одиниці, з яких вийшли міста-держави, а потім і нації. Світова єдність, вчить Багаулла, є на шляху до зрілості. Тому й віра Багаї вважається такою, що належить усім, і жодна людина не може залишатися поза нею. Єдність світу буде тільки тоді, коли буде реалізоване гасло Багаулли: “Світ – єдина країна, і всі люди – її громадяни”. Єдність досягається через визнання існування єдиного Бога. Пізнавати Бога можна тільки через його посланців, таких як Кришна, Мойсей, Будда, Ісус, Мухаммед, Бабу й Бага-

улла. Через них Бог дає людям єдину релігію і поступово відкриває свою волю. Віра Багаї вчить розвивати в собі високу духовність, позбавлятися заздрощів, жадібності, людиноненависництва, підтримувати талановитих і здібних людей, оскільки таланти – це божья іскра всесвітнього прогресу. Найтяжчим гріхом вважається вбивство й лихослів'я.

Вчення Багаї проповідує принцип несуперечності науки й релігії, бо наука відкриває фізичні закони, релігія – духовні. Розум – це божественний дар і гріх ним не користуватися. Наука – плід розуму. Заповіді Багаї забороняють вживати алкоголь і наркотики, осуджують поневолення, жебрацтво й чернецтво. Підкреслюється святість шлюбу, рівність чоловіків і жінок у їхніх правах. У Багаї немає професійних священиків, не передбачається певних ритуалів чи церемоній. Раз на рік багаїсти постяться, утримуються від їжі від сходу до заходу сонця, щоденно раз на день читають одну з трьох молитв, кожного 19 дня проводяться спільне богослужіння. Верховним міжнародним органом Багаї є Всесвітній будинок справедливості у місті Хайфа (Ізраїль). Керують діяльністю громад національні духовні збори.

В Україні громада Багаї організована 1990 року. У 1999 р. були зареєстровані національні Духовні збори Багаї України. Віруючих більше 1000, проживають в усіх областях. Найбільші громади в містах Київ і Дніпропетровськ.

Нині в умовах незалежної держави відкрилися сприятливі можливості для розвитку різних церков і релігійних об'єднань. Мета їх полягає в тому, щоб на засадах релігійної моралі допомогти в розбудові економічного, політичного й духовного процвітання нашого народу.

Основні поняття

Неорелігії, астрологія, окультизм, біоенергетика, екстрасенсорика, містика, уфологія, харизма.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть основні причини виникнення й масового поширення неорелігій.
2. Чим нові релігійні течії відрізняються від традиційних віросповідань?
3. Як вплинув науково-технічний прогрес на релігійну картину сучасного світу?
5. Які неорелігійні спільноти функціонують у вашому місті?
6. Які, на вашу думку, мотиви вступу до неорелігійних спільнот?

Література: 19, 21, 56, 66, 111, 119, 132, 133, 151, 159

Тема 10. Релігія та церква в історії України

План

- 1. Основні етапи церковного руху в Україні (IX–XIX ст.).*
- 2. Утворення греко-католицької церкви та її роль в історії України.*
- 3. Церковний рух в Україні XX – початку XXI ст.*

10.1. Основні етапи церковного руху в Україні (IX – XIX ст.)

Релігійне життя на території сучасної України залишається дуже складним. Воно представлене двома світовими релігіями – християнством та ісламом. Найсуттєвішу роль в історичній долі нашої країни відіграє православ'я. Іслам сповідується корінним татарським населенням Криму, а також представниками етносів Поволжя, Північного Кавказу, Середньої Азії, які проживають на території України. Помітним явищем у сучасному релігійному житті нашої країни стали різноманітні східні культури. Останнім часом усередині християнства втрачається єдність. У православній церкві відбувається відхід віруючих до місіонерських релігійних угруповань, що прибули з метою залучення населення України до свого руху.

Передумови хрещення Русі

До Київської держави християнство потрапляє завдяки військово-дипломатичним, торговельним зносинам з Візантією. Першим із київських князів прийняв хрещення 867 року Аскольд, 955 року в Царгороді хрестилася княгиня Ольга. Але офіційне хрещення Русі було пов'язане з діяльністю князя Володимира, його намаганнями провести релігійну реформу задля посилення державної влади.

Київська Русь була державою, до складу якої, поряд зі слов'янськими, входили також угро-фінські, литовські, тюркські племена. Князь Володимир добре усвідомлював необхідність для своєї країни спільної віри, яка відповідала б потребам феодального розвитку, освячувала владу й підносила статус князя. Володимир намагався провести релігійну реформу на основі синтезу родоплемінних культів на чолі з богом Перуном. Але цей пантеон богів більше відповідав інтересам феодалів окремих східнослов'янських князівств і лише частково – загальнодержавним інтересам.

У другій половині IX ст. Русь вже була могутньою ранньофеодальною державою, що розташувалась на перехресті важливих торговельних шляхів із Європи до держав Малої Азії та Близького Сходу. І для цієї держави потрібна була нова, уже зріла релігія, відповідна новому для слов'ян типу суспільства – феодальному. Через своїх послів у Римі, Хазарії, Волзькій Булгарії та Візантії князь Володимир ознайомився з християнською вірою, ісламом, іудаїзмом і обрав для Русі релігію Візантійської імперії, яка цілком відповідала потребам феодальної верхівки, сприяла створенню єдиної держави, освячувала єдиновладдя київського князя. До того ж східне християнство визнавало можливість відправлення культу місцевою мовою, що полегшувало його засвоєння неслов'янськими народами. Запроваджуючи християнство, князь Володимир мав на меті поєднати племена за допомогою єдиної релігії та відкрити можливість до спілкування східних слов'ян з християнським світом. 988 року князь Володимир офіційно проголосив християнство державною релігією й активно сприяв його утвердженню. Так почався перший етап відносин церкви з державою та народом.

Боротьба за незалежну Руську церкву (XI-XVI ст.)

Руська церква після свого заснування перебувала під юрисдикцією Константинополя й не мала власних національних церковних кадрів. Візантія була зацікавлена в тому, щоб посилати на Русь своїх церковнослужителів: багаті східнослов'янські землі були джерелом збагачення візантійської церкви. Своєю владою константинопольські патріархи призначали на Русі своїх священнослужителів, а також вище духовенство. У XI–XII ст. Руська православна церква за своїм статусом була настільки залежною від Візантії, що константинопольський патріарх навіть не радився з київськими князями щодо кандидатури на митрополічу кафедру. Але церква, яка залежала від іноземців, не могла піднятися до розуміння національних проблем, сприяти формуванню національної самосвідомості, патріотизму.

З XI–XII ст. у Київській державі почали готувати власне духовенство. Центром підготовки майбутніх священників руського походження став Києво-Печерський монастир. За часів правління великого князя Ярослава Мудрого в 1051 р. собор єпископів у Києві обрав митрополитом руського священника Іларіона, автора “Слова про закон і благодать”, без затвердження Константинопольським патріархом. Це була перша спроба вивести Руську церкву з-під впливу Візантії.

Пізніше, 1147 р. князь Ізяслав Мстиславович поставив на Київську кафедру русича Климента Смолятича. Однак згодом Константинопольський патріарх відновив своє право посилати митрополитів до Києва. Князь Юрій Долгорукий 1157 р. сам погодився на кандидатуру грецького митрополита.

За часів монголо-татарської навали можливість отримання Руською церквою автокефалії стає ще більш проблематичною. Русь була в політичній залежності від Золотої Орди, а в релігійній – від Візантії. Зруйнований монголо-татарами Київ втратив роль політичного, культурного, релігійного центру Русі. Київський митрополит Максим, грек за національністю, 1298 р. втік до Володимира-на-Клязьмі. Його наступники тепер перебуватимуть у Володимирі, а потім переберуться до Москви, зберігаючи титул Митрополита Київського. Галицькі князі домоглися створення власної кафедри, але й її керівники перемістилися до Володимира, а потім до Москви.

У XIV ст. відновлюється митрополія в Києві, який стає центром православ'я в Литовському князівстві.

Таким чином, упродовж XIII–XIV ст. на київській кафедрі переважали грецькі митрополити, хоча були й руські. Майже все XV ст. було часом правління греків у руській церкві.

Стан церковного життя в цей час погіршувався, що було зумовлене існуванням Руської церкви на території двох різних держав. Поступово під тиском мусульманського світу та внаслідок хрестових походів Візантія занепала і всі церковні питання почали вирішуватися руськими митрополитами самостійно. Константинопольський патріарх зберігав лише право затвердження київських митрополитів. Захоплення турками Константинополя підірвало авторитет Константинопольського патріарха.

Цим скористався Собор єпископів у Москві, який 1459 р. затвердив автокефалію своєї церкви. Київська митрополія була остаточно поділена на Московську й Литовську (Київську). Становище українських єпархій залишалося невизначеним. Литовське князівство, до складу якого були приєднані українські землі, прихильно ставилося до католицької церкви. Українське православ'я, зберігаючи свою сполуку з Константинополем, поступово починає набирати рис української національної церкви. Церква стає символом національної боротьби проти католицизму й реформації, яка поширювалася в Литві. З 1494 р.

Константинополь втрачає право затверджувати митрополитів на київську кафедру аж до 1596 р. Їх призначає польський король.

З прийняттям Люблінської унії про об'єднання Польщі та Литви розпочинається наступ на українську мову та православ'я. Серед українського панства та частини ієрархії виникає думка щодо унії з католицизмом, що й було здійснено 1596 року. Українська православна церква опинилася в скрутному становищі, виникла загроза втрати ієрархії. Поновлюється православна церква тільки 1620 року стараннями Єрусалимського патріарха за підтримки братств, міщан і запорізького козацтва. Київським митрополитом було обрано Іова Борецького, висвячено шістьох єпископів. Відновлення православної ієрархії відбулося завдяки появі когорти визначних київських митрополитів: Іова Борецького (1620–1631), Ісаї Копистянського (1631–1632), Петра Могилы (1633–1647). У цей час православ'я виступило духовним чинником боротьби за національну незалежність від польсько-литовського панування і стало сприйматися як синонім українського.

Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату

У XVII ст. багато українських ієрархів вважали, що тільки Московська держава та Московський патріархат є реальною силою, яка допоможе православ'ю встояти проти покатоличення й уніатства. Тому після Переяславської Ради постало питання про перехід Київської митрополії з-під юрисдикції Константинопольського патріарха до Московського. Від вірнопідданої присяги Московському царю щосили ухилявся митрополит Київський Сильвестр Косів. Він домагався, щоб місцеве духовенство, яке залишалося у віданні Константинопольського патріарха, обиралося з українців. У цьому йому було рішуче відмовлено. Наступні митрополити не хотіли визнавати влади Москви й орієнтувалися на Польщу.

Питання про перехід Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарха вирішилося під час гетьманства Івана Самойловича (1672–1687). Він намагався заручитися підтримкою царя, щоб затвердити митрополитом свого родича князя Гедеона-Святополка Четвертинського. Посвячення Гедеона в сан митрополита Київського відбулося 8 листопада 1685 р. в Московському Успенському соборі. Того ж року було отримано (хоча й з великими труднощами) згоду Константинопольського патріарха на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху.

Таким чином, фактично з 1685 р., а канонічно з 1686 р., Київська митрополія підпадала під владу Москви. Значення Києва як релігійного центру зменшується, хоча 1701 року тут була заснована Києво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад в Україні. З її стін вийшли такі визначні діячі як Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Дмитро Туптало, які визначали в XVIII ст. культурну політику Росії.

Згодом російський цар Петро I скасував патріаршество і створив для відання церковними справами Священний Синод. Від цього часу митрополії втратили своє значення. Приєднання української церкви до Московської патріархії спричинило скасування національних особливостей українського православ'я, повну її залежність від самодержавства.

10.2. Утворення греко-католицької церкви та її роль в історії України

Вирішальний вплив на церковне життя України справили політичні обставини, в яких опинилися українські землі внаслідок Люблінської унії 1568 р., внаслідок якої Польща та Велике князівство Литовське утворили Річ Посполиту. Це були часи, які мали суттєвий вплив на всю історію християнства в Україні.

У новій польсько-литовській державі – Речі Посполитій – православ'я мало статус другорядної релігії. Священики української церкви здебільшого були людьми неосвіченими, бо держава не дбала про українське богослов'я. Константинопольський патріарх не міг надати підвладній йому українській церкві належну допомогу.

Щоб вивести українське православ'я з кризи, українське міщанство почало створювати братства, які ставили за мету відновлення моралі та канонічних засад церковного життя. Загостренню католицько-православних відносин сприяло впровадження календарної реформи, започаткованої папою Григорієм XIII. Православні продовжували дотримуватися старого юліанського календаря, незважаючи на спроби католиків нав'язати новий календар (григоріанський) православним громадам.

Український єпископат розумів необхідність оновлення внутрішнього церковного життя. Вихід із кризи вони бачили в розриві зв'язків з Константинополем і підпорядкуванні митрополичої кафедри Риму. Вони мріяли про зрівняння в правах з католицькими єпископами, про обмеження прав православних єпархій, про скасування братств. Королівська влада дала зрозуміти, що українські єпископи,

які підуть на унію з папою, зрівняються у правах з католицьким єпископатом.

Православні ієрархи заходилися рятувати своє становище на шляхах церковної унії з Римом.

Очолив унійний рух майбутній митрополит Іпатій Потій. Він погоджувався визнавати зверхність папи, але ніяк не поглинання своєї церкви Римом. Для підтвердження зв'язку з Римом прибічники унії пропонували запровадити висвячення папою митрополита. Значну увагу вони приділяли підвищенню соціального статусу православного єпископату, посиленню його влади в церкві.

Підготовка унії наштовхнулася на опір з боку братств і деяких світських діячів, у першу чергу князя Костянтина Острозького. Він очолив українську православну шляхту та об'єднане в братство українське міщанство, що були проти унії.

У жовтні 1596 р. у церкві св. Миколая в м. Берестя митрополит та єпископи підписали декларацію унії, засудивши супротивників і тих, хто не приєднався до унії. У відповідь противники унії провели свій Собор, на якому засудили та змістили єпископів та митрополита, що прийшли до унії. Король відразу став на бік уніатської церкви, а православну церкву поставив поза законом.

Таким чином, у XVI ст. в історії української церкви завершилося утворення уніатської, або греко-католицької церкви, яка, поєднавши східну обрядовість і католицьку догматику, перейшла під зверхність Риму.

Новостворену греко-католицьку церкву не визнавав православний світ, а католицька церква не допускала думки про її рівність у католицькій ієрархії. Антиунійні настрої були поширені серед козацтва. У часи Хмельниччини від греко-католицької церкви відійшло багато духовенства. Але незабаром на Правобережжі після Андрусівської угоди 1687 р. між Росією та Польщею позиції греко-католицької церкви посилилися.

Навертання до унії стало державною політикою Речі Посполитої. Православних священників проганяли з храмів, руйнували їхні садиби, єпископські кафедри стали віддавати уніатам. Поділ Польщі знову призвів до антиуніатських заходів царського уряду на західно-українських землях. Проте намір знищити греко-католицьку церкву царський уряд не міг здійснити, бо вона вже пустила досить глибоке коріння на правобережній Україні. Але уряд Росії хотів мати на пра-

вобережжі церкву, яка б обслуговувала політику самодержавства та яку б очолював не папа, а російський цар. Ще у 20-ті роки XIX ст. царський уряд намагався злити в західних губерніях греко-католицьку церкву з православною. Цю ідею підтримала група священників-уніатів, яка від імені 25 млн віруючих виступила із заявою про перепідпорядкування греко-католицької церкви російському синоду. Це відбулося 17 березня 1839 р. Внаслідок царської політики уніатська церква залишилася лише в Галичині, яка була в складі Австро-Угорщини.

Уряд Австрії почав піклуватися про підвищення культурно-освітнього рівня свого духовенства. У Відні та Львові у 80-х роках XIX ст. були відкриті семінарії для уніатів, що сприяло формуванню західноукраїнської інтелігенції. Найбільш свідомі представники уніатської церкви чимало робили для піднесення національної самосвідомості галичан-українців. Уніатський митрополит Михайло Левицький ще 1816 р. заснував “Товариство галицьких священників для поширення освіти і культури”. Митрополит домогся дозволу у властей викладати в школах українською мовою, видавати українські книжки. У 30-ті роки XIX ст. у Львівській семінарії виник демократично-просвітницький гурток української інтелігенції, очолюваний Маркіяном Шашкевичем. Члени гуртка поширювали знання про українську історію, збирали український фольклор. Вся їхня діяльність сприяла пробудженню національної свідомості українців Західної України, а молодь перестала цуратися рідної мови. Уніатська церква незабаром стала для Західної України такою ж національною, якою перед тим була церква православна. З іншого боку, її поява була першим широкомасштабним розколом усередині українського православ'я.

Особливий розвиток греко-католицької церкви пов'язаний з ім'ям уніатського митрополита Андрія Шептицького (1865–1944), який понад 50 років докладав зусиль для поширення уніатства.

Засуджуючи діяльність уніатського митрополита, радянська влада вирішила взагалі знищити греко-католицьку церкву. 1946 року у Львові було зініційовано Собор, що приєднав уніатство до російської православної церкви, а непокірне уніатське духовенство було заслано до Сибіру.

Оцінюючи роль уніатської церкви в історії України, можна зробити такі висновки:

- унію українському народові було нав'язано, але потім її священники зробили багато для української культури;
- незважаючи на католицьке оточення, греко-католицька церква зберегла українську мову й східну обрядовість у житті західних українців;
- унія сприяла пробудженню національної самосвідомості завдяки діяльності уніатських священників-патріотів.

З отриманням державної незалежності України уніатська церква поновила свою діяльність. Зараз до її складу входять понад тисячу єпархій, головним чином на Галичині.

10.3. Церковний рух в Україні ХХ – початку ХХІ ст.

Після революції 1917 р. в релігійному житті України відбуваються значні зміни. У православ'ї виникають три течії: автономісти, автокефалісти та обновленці. Автономісти прагнули поновити старі автономні права Української церкви у складі єдиної Руської православної церкви. Автокефалісти ідею державної та національної незалежності України пов'язували зі створенням автокефальної (самостійної) української церкви з владою власного патріарха. Обновленці виступали за реформи церковного життя й були як серед автономістів, так і серед автокефалістів.

Українську церкву тоді очолював митрополит Київський – Володимир Богоявленський. Він обстоював єдність із Московським патріархатом.

Питання про те, якою повинна бути православна церква в Україні гостро було поставлене на Всеукраїнському Соборі в січні 1917 р. Собор прийняв рішення зберегти канонічні зв'язки з Московським патріархатом. 25 січня 1918 р. митрополита Володимира було вбито. Обраний замість нього митрополит Антоній Храповицький продовжив лінію свого попередника. Всеукраїнський Собор, що затвердив Антонія, наголосив на автономних правах української церкви в межах Московського патріархату. Це рішення 7 вересня 1918 р. затвердив Всеросійський Собор Російської православної церкви. Згодом Московський патріарх Тихон 1922 р. підтвердив права автономії Української церкви.

Подальші події склалися несприятливо для Української церкви. Несподівано митрополит Антоній Храповицький емігрував. Для зміцнення церковної влади на Україні Московський патріарх Тихон вво-

дить посаду екзарха (управителя), але спеціального Соборного рішення про утворення екзархату прийнято не було.

Тільки 31 січня 1990 р. архієрейський собор Російської православної церкви прийняв “Положення про екзархати”, але життя вимагало подальших змін. Проголошення суверенітету України, національне відродження, підвищення ролі церкви в суспільному житті поставили питання про необхідність узаконення самостійної Української православної церкви. 9 липня 1990 р. єпископат УПЦ звернувся до Московського патріарха Алексія II й до Священного Синоду з відповідним проханням. Після цього звернення Українській Православній Церкві було надано автономію й самостійність управління під юрисдикцією Московського патріархату.

27 жовтня 1990 р. у Софійському соборі митрополиту Філарету й Синоду було вручено Грамоту на право бути Предстоятелем Української Православної Церкви. УПЦ є самостійною, незалежною в управлінні, єпископи мають обиратися й призначатися на посаду Синодом УПЦ. Голова УПЦ – митрополит Київський і вся України обирається Українським єпископатом, а патріарх Московський лише благословляє це обрання. Всі організаційні питання української церкви – фінансові, господарські, миротворчі – вирішуються синодом УПЦ.

Після прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. рішення про проголошення України незалежною державою, за ініціативою митрополита Філарета 1-3 листопада 1991 р. відбувся Всеукраїнський Помісний Собор УПЦ, який одногolosно прийняв рішення про повну канонічну незалежність, тобто автокефалію Української Православної Церкви. Собор звернувся до Патріарха Алексія II і єпископату Російської Православної Церкви з цим рішенням, але Архієрейський Собор РПЦ 1, 2 квітня 1992 р. відмовив надати Українській Православній Церкві автокефалію.

Після прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності на території України поновила діяльність Українська Автокефальна Православна Церква, яка в часи радянської влади діяла за кордоном.

26 червня 1992 р. відбувся Всеукраїнський Православний Собор, що оголосив про об'єднання УАПЦ з частиною УПЦ Московського патріархату в єдиний київський патріархат.

Очолив нову УПЦ-КП патріарх Володимир (Романюк), а після його смерті – патріарх Філарет (Денисенко), що мав титул митрополита київського, але не був обраний Собором Російської православної церкви. Тож Філарет, заручившись підтримкою певних політичних сил, пориває з Московським патріархатом всупереч канонам церковного життя. Це загострює відносини українського православ'я з іншими православними церквами, сприяє розколу. Через діяльність Філарета питання про канонічну автокефалію українського православ'я й досі не вирішено.

Отже, зараз ситуація в українському православному житті залишається складною.

Зараз у нашій країні діють три православні церкви: 1) Українська Православна церква в юрисдикції Московського патріархату, до якої належить більшість приходів; 2) Українська Автокефальна Православна церква; 3) Українська Православна церква Київського патріархату.

Основні поняття

Автокефалія, автономісти, богослов'я, екзархат, ієрархія, конфесія, Люблінська унія, православ'я, патріархат, митрополія, обновленці, хрещення, юрисдикція.

Питання для самоконтролю

1. Хто зробив християнство державною релігією Київської Русі?
2. Чому православ'я стало державною релігією Київської Русі?
3. Хто поновив у 1620 р. православну ієрархію в Україні?
4. Коли Київська митрополія стала підпорядкованою Московському патріархату?
5. Коли виникла греко-католицька (уніатська) церква?
6. Які православні церкви діють зараз в Україні?

Література: 30, 82, 131, 148, 156

Тема 11. Конституційні гарантії та правове регулювання свободи совісті в Україні

План

1. *Поняття свободи совісті як конституційно-правової категорії.*
2. *Особливості українського Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”.*
3. *Релігія і церква в Україні сьогодні.*

11.1. Поняття свободи совісті як конституційно правової категорії

Як форма суспільної свідомості, релігія тісно пов’язана з правом. Цей зв’язок існує як на рівні релігійних, так і правових нормативних систем. Ця тема набуває особливої актуальності за умов демократизації суспільно-політичного процесу в Україні, пов’язана з практичними питаннями установаження міжрегіональної злагоди, паритетності між релігійними й вільнодумними ідеями. У сучасному суспільствознавстві, релігієзнавчій і юридичній літературі досить актуальною є проблема свободи совісті, яка має теоретичний і практичний аспекти. Зміст категорії “свобода совісті” – це право громадян сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої, відправляти релігійні культу або додержуватися гуманістичного світогляду. Свобода совісті є одним із конкретних проявів людини в суспільстві. Вона виступає важливим світоглядним, етичним і правовим принципом і є найбільш цінною з усіх свобод. Її ядром слід вважати совість, яка є мірилом моральної самосвідомості особи.

Совість характеризується ще й інтелектуальними та емоційно-психологічними складовими і має індивідуалізований характер щодо її існування в суспільстві. Совість виховується й формується суспільством через вплив безпосереднього соціального середовища, в якому знаходиться індивід. Людина в певному середовищі сприймає й за-своює соціальні норми, правила поведінки, необхідну інформацію для реалізації усіх життєвих потреб. Індивід також завжди перебуває в певних відносинах з іншими членами суспільства. Між державою та громадянином створюються правові відносини. У демократичному суспільстві держава є офіційним представником інтересів громадянського суспільства, охороняє й забезпечує права громадян. Це її пря-

мий конституційний обов'язок. Держава через механізм примусового впливу, систему правовиховної роботи виражає в законах те соціальне становище, яке займає особа в громадянському суспільстві й державі, забезпечує громадянам реалізацію їхніх прав і свобод. Основний зміст правового статусу особи – це її права, обов'язки й відповідальність за їх виконання. Тому свобода совісті як соціальна цінність доповнюється ще й юридичною характеристикою.

Свобода совісті – це разом і правове явище – свобода переконань, право людини відстоювати свої власні переконання та здійснювати їх. За певних історичних часів принцип свободи совісті мав різні форми втілення.

Свобода совісті існувала вже в первісному суспільстві, яке регламентувало ставлення громади до первісної релігії лише моральними нормами, що добровільно визнавалися усіма членами.

У рабовласницькому суспільстві релігія перетворюється на форму суспільної свідомості з певними обмеженнями й тому з'являється вільнодумство (Демокрит, Епікур, Лукрецій).

У середньовіччі сповідання певної релігії вважалося обов'язковим. За цих умов принцип свободи совісті не виступав як право. Одними з перших захисників свободи совісті виступали відомі філософи й вчені – Монтень, Спіноза, Вольтер, Мельє, Гольбах, Дідро.

У західному суспільстві свобода совісті трактується як право вільного вибору того чи іншого віросповідання.

У колишніх соціалістичних країнах свобода совісті мала деформований характер. Атеїстично-просвітницька діяльність фактично перетворилась на засіб контролю тоталітарної держави над свідомістю громадян, що призвело до численних порушень прав людини.

В умовах переходу до правової держави свобода совісті отримує свій чіткий законодавчий статус, захищає невід'ємні права людини. Свобода совісті тісно пов'язана зі становищем релігії й церкви в суспільстві, співвідношенням цього становища з державою. Це питання в різних політичних регіонах вирішується по-різному. У Саудівській Аравії, Пакистані державною релігією є іслам. Мусульмани зобов'язані виконувати всі приписи Корану, судова влада здійснюється шариатськими судами, атеїзм заборонений і переслідується за законом. Мусульманське право підкорює світську владу впливу релігійної влади.

В Ізраїлі іудаїзм змішується з сіоністською ідеологією. Ізраїльське громадянство надається тільки євреям. Євреями називаються особи, що народилися від матері єврейської національності і сповідають іудаїзм.

В інших країнах формально декларується свобода віросповідання, але існують привілейовані релігії. У арабських країнах це іслам, в латиноамериканських і західноєвропейських – католицизм, в Греції та Росії – православ'я. У конституціях 42 держав зафіксоване особливе становище тієї чи іншої релігії, у 32 країнах заняття вищих постів у державі зобов'язується прийняттям релігійної присяги, у 22 країнах посаду глави держави можуть займати тільки особи, що належать до офіційної церкви. У цих країнах механізми конституційного закріплення й правового регулювання принципу свободи совісті не відповідають дійсності.

Існують країни, в яких офіційної державної релігії не існує. В США панівної релігії взагалі не було. У Франції й Туреччині церква відокремлена від держави, але їй надається право брати участь у політичному житті. За часів буржуазних революцій у Європі виник рух – вільнодумство, який поставив перед собою завдання боротися проти духовного диктату церкви, за здійснення свободи совісті. У наш час у західних країнах діють товариства вільнодумців, що об'єднують атеїстично й антиклерикально зорієнтованих людей, що входять до Всесвітнього союзу вільнодумців.

Предметом нашого розгляду є конституційно-правовий зміст свободи совісті. Свобода совісті – це сукупність правових норм і реальних гарантій. Тобто, свобода совісті є правовою категорією.

Згідно з Конституцією України, свобода совісті – це право на свободу світогляду й віросповідання, свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Конституція надає рівні можливості щодо реалізації власних духовних потреб віруючим і невіруючим.

Стаття 35 Конституції України закріплює відокремлення церкви від держави. Ця стаття є вирішальною передумовою для досягнення юридичної рівності в релігійній сфері, звільнення церкви від виконання невласливих для неї функцій. Конституція проголошує:

1) рівність громадян перед законом незалежно від їхнього ставлення до релігії, їх рівні права в економічному, політичному, соціальному й культурному житті;

2) здійснення громадянами прав і свобод не повинні перешкоджати інтересам суспільства і держави, правам інших громадян;

3) здійснення прав і свобод невід'ємне від виконання громадянином своїх обов'язків.

Таким чином, категорія “свобода совісті” має багато аспектів. У сукупності юридичних норм свободи совісті, особливого значення набуває конституційна заборона підбурювання ворожнечі й ненависті у зв'язку з релігійними віруваннями. Така норма покликана сприяти формуванню дружніх відносин між представниками різних конфесій, між віруючими й невіруючими. Соціальним фундаментом будь-якої свободи, в тому числі свободи совісті, виступає економічна, політична природа суспільства, наявність широких демократичних процесів у ньому.

11.2. Особливості українського Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”

Відокремлення церкви від держави не означає того, що закони держави не регулюють відносини між державними організаціями й релігійними органами. Суспільство складається з релігійних і нерелігійних груп населення, тому держава зобов'язана через законодавство регулювати відносини між цими категоріями. Держава надає можливість сповідати будь-яку релігію за умов, що відправлення певного релігійного культу не порушує законів, не посягає на права інших громадян і не зашкоджує здоров'ю людей. Законодавче регулювання релігійних відносин існує практично в усіх країнах. Приміром, конституція Японії визнає свободу віросповідання тільки в межах, сумісних із суспільним спокоєм і порядком. У конституції Швеції, відправлення релігійних обрядів забезпечене за умови, якщо не порушуються вимоги суспільного порядку”. Конституція Бельгії підкреслює, що свобода віросповідання гарантується за умов відсутності правопорушень. Релігійні переконання не звільняють від виконання громадянських обов'язків. У нашій країні в Конституції законодавчо закріплені права, свободи та обов'язки людини й громадянина. Свобода совісті оберігається цивільним, кримінальним, адміністративним та сімейним правом. Забезпечення свободи совісті передбачено в законах про працю, народну освіту, інших законодавчих актах.

Забезпечуючи свободу совісті, держава дозволяє діяльність релігійних організацій за умов, що вони додержуються чинного законо-

давства, відправлення культів не призводить до порушення громадянського порядку й не супроводжується посяганням на права усіх громадян.

У нашій країні діє Закон “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р., з подальшими доповненнями, в якому підкреслюється, що не можна усувати церкву, яка виконує лише релігійні функції, від тих складних проблем, що хвилюють паству, суспільство й людство. Закон забороняє застосовувати адміністративний тиск для нав’язування матеріалістичних поглядів, будь-які форми переслідування за релігійні переконання. Цей закон сприяє налагодженню суспільного діалогу з церквою й віруючими, єдності, толерантних взаємин, плюралізму. Законом чітко регламентуються відносини між церквою й партіями, участь духовенства в громадсько-політичному житті нарівні з усіма громадами. Стаття 6 Закону формулює питання відокремлення школи від церкви. Відповідно Закону переглянуто програму навчання на всіх рівнях державної освіти, створюється система навчання й освіти в релігійних закладах з використанням для цього церковних приміщень. Закон “Про освіту” (травень 1991 р.) підкреслює, що доступ до різних форм і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їхнього ставлення до релігії. Священнослужителі нарівні з іншими працівниками освіти, науки, культури за рішенням ради навчального закладу можуть брати участь у формуванні інтелектуального, культурного розвитку учнівської, студентської молоді. Духовна особа зобов’язана готувати молодого громадянина до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма національними, релігійними угрупованнями. При цьому слід пам’ятати, що система народної освіти має світський характер. Викладання релігієзнавчих дисциплін повинно вестись у формі, що не призводить до їхньої пропаганди, викладатися з науково об’єктивних позицій. У Законі підкреслюється, що релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян. Вони приймають свої статuti, які відповідно до цивільного законодавства визначають їхню правоздатність, підлягають реєстрації. Як юридична особа релігійна організація користується правами й виконує обов’язки відповідно до чинного законодавства та свого статусу. Законодавство про релігійні культу регламентує користування майном, що є власністю держави, громадських організацій або громадян. Культіві будівлі, які становлять історичну, художню або культурну цінність, переда-

ються релігійним організаціям і використовуються ними згідно з правилами охорони й використання пам'яток історії та культури. Самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається. Релігійна організація має право приймати на роботу громадян. Умови праці визначаються трудовим договором, який укладається в письмовій формі. Богослужіння, релігійні обряди безперешкодно проводяться в культових будівлях й на прилеглий території, у місцях паломництва, на кладовищах, в установах за ініціативою трудових організацій. Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів. Релігійні обряди дозволяються в лікарнях, притулках для людей похилого віку та інвалідів, у місцях відбування покарання. Громадяни та релігійні організації мають право на придбання релігійної літератури й матеріалів релігійного призначення, вони можуть здійснювати добродійну й культурно-освітню діяльність релігійних організацій, виїжджати за кордон для паломництва, брати участь у зборах і релігійних заходах.

Таким чином, основними принципами свободи совісті вважається: надання державою гарантій права на свободу совісті, рівноправність громадян незалежно від їхніх віросповідань.

11.3. Релігія і церква в Україні сьогодні

За роки існування незалежної України відбувається бурхливий процес відродження релігійно-церковного життя.

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
10810	12992	14334	15468	16666	17610	18482	19600	21134	22518	24311	25942

Найбільше новоутворених релігійних громад з'явилося в Криму (143), Київській (80), Донецькій (65), Вінницькій (55), Хмельницькій (53) областях.

Сьогодні Україна – багатоконфесійна держава (21 тис. релігійних громад, 82 конфесії). Найпомітнішими серед них є: Українська православна церква (УПЦ), Українська православна церква – Київський патріархат (УПЦ – КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська греко-католицька православна церква

(УГКПЦ), Римо-католицька церква (РКЦ), Євангельські християни-баптисти (ЄХБ), християни віри євангельської (ХВ.), адвентисти сьомого дня (АСД), свідки Єгови, мусульманська, реформатська та іудаїстська церкви, що становлять 97,1% всієї релігійної мережі України.

Найвпливовішим у релігійному житті України залишається православ'я. Воно об'єднує 11,5 тис. громад, що становить 54% загальної кількості релігійних об'єднань. Українська православна церква (Московського патріархату) нараховує 35 єпархій (8 тис. громад), 105 монастирів, 14 духовних навчальних закладів, 37 періодичних видань, 2109 недільних шкіл, 16 братств. Церковну службу здійснює 6,5 тис. священників. У 1991 р. церква отримала від Московської патріархії самостійність в управлінні, але канонічно підпорядкована Патріарху Московському і всієї Русі. Управління церквою здійснює Синод УПЦ на чолі з митрополитом Володимиром. Найбільш питома вага громад УПЦ у Вінницькій (69%), Хмельницькій (64,4%), Луганській (60,8%), Волинській (59,3%), Полтавській (58%) областях.

Українська православна церква – Київський патріархат – керує митрополитом Філатером, нараховує 28 єпархій, 2,3 тис. громад, має 17 монастирів, 1745 служителів культу, 13 духовних навчальних закладів, 19 періодичних видань, 507 недільних шкіл. Ця церковна організація виникла у червні 1992 р. в результаті об'єднання частини релігійних громад УПЦ і УАПЦ. Управління церквою здійснює Вища Церковна Рада на чолі з патріархом. Найбільш питома вага громад УПЦ – КП в Київській (24%), Івано-Франківській (21,2%), Рівненській (21%), Миколаївській (17,5%) областях.

Українська автокефальна православна церква нараховує біля 1000 парафій, 83,5% яких знаходяться у Львівській області. Церковну службу здійснюють 543 священники. Структурне оформлення цієї релігійної організації було здійснено 1990 р. на чолі з патріархом Мстиславом. 1992 р. частина єпископату УАПЦ об'єдналась з окремими представниками УПЦ, утворили УПЦ – КП. Противники цього об'єднання на чолі зі Мстиславом не визнали здійсненого акту й невдовзі після смерті патріарха (вересень 1993 р.) провели свій собор і обрали нового патріарха УАПЦ Дмитрія.

Активно відбувається відродження *Української греко-католицької церкви*, яка має 3212 громад і займає друге місце в Україні. Більшість парафій розташована у Львівській (1333), Тернопільській (721), Івано-Франківській (629), Закарпатській (280)

областях. Громади УГКЦ діють в Донецькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській областях і в Криму. З моменту легалізації 1989 р. УГКЦ створила 15 єпархій, 73 монастирі, 10 духовних навчальних закладів, 27 періодичних видань. До цієї церкви належать 19 греко-католицьких єпархій, що діють серед української діаспори в Австралії, Аргентині, Бразилії, Великій Британії, Канаді, Німеччині, Польщі, Франції, Хорватії, США. Очолює церкву Верховний архієпископ Святослав Шевчук.

Римо-католицька церква. Утворено Львівську архідієцезію, Житомирську та Кам'янець-Подільську. Відкрито Київський духовний коледж, Кам'янець-Подільську духовну семінарію та Київський український римсько-католицький університет. Діє 700 католицьких громад в усіх областях України, за винятком Полтавської. Римо-католицька церква має 33 монастирі, 307 недільних шкіл, 12 періодичних видань, 400 священнослужителів, серед яких 240 – іноземці. Будується 86 нових культових споруд.

Досить широко представлені в Україні церкви *протестантського напрямку*. Вони об'єднують 4712 релігійних громад: євангельські християни-баптисти – 1871; християни віри євангельської (п'ятидесятники) – 1282; свідки Єгови – 514; адвентисти сьомого дня – 676; реформатські церкви – 100; лютерани – 45. Найбільш поширені баптистські громади в Чернівецькій (108), Київській (101), Вінницькій (94), Хмельницькій (89) областях.

П'ятидесятницькі громади в Рівненській – 158; Волинській – 100; Тернопільській – 62.

Єговістські – в Чернівецькій – 70; Вінницькій – 55; Черкаській та Хмельницькій – по 2.

Громади реформатської церкви діють лише в Закарпатті.

Протестантські церкви мають свої управлінські структури, які діють на підставі статутів, зареєстрованих в установленому законом порядку. Ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська робота, підтримуються зв'язки з братніми церквами за кордоном. З-за кордону завозяться: релігійна література, медикаменти, одяг, які розподіляються по лікарнях, будинках сиріт, серед малозахисених верств населення.

Зросла в Україні кількість мусульманських громад (281). Єдиної церковної структури ця конфесія не набула. Діють три зареєстровані самостійні центри в Києві, Донецьку, Криму.

Діють в Україні 102 іудейські громади. Це об'єднання іудейських релігійних організацій (рабин Блайх). Об'єднання релігійних громад іудейського віровчення (президент Дубинський).

Останніми роками в Україні особливого поширення набули релігійні організації нетрадиційних культур: громади харизматичного напрямку – 113; церкви повного Євангелія – 191; Товариства свідомості Крішни (32); Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (мормонів) – 47; буддистів – 30, бахаїв – 9. Крім того, діють понад 200 малочисельних об'єднань віруючих 46 релігійних напрямів і течій.

На Україні 10752 культові споруди, 280 монастирів, 19312 священнослужителів, 94 духовних навчальних закладів, 173 періодичних видань.

Основні поняття

Архієпископство, віросповідання, демократія, духовність, культові споруди, право, світогляд, свобода релігії, свобода церкви, совість,.

Питання для самоконтролю

1. Чому, на вашу думку, свобода совісті належить до невід'ємних прав людини?

2. Яку роль відігравав атеїзм у функціонуванні духовної культури людства?

3. Охарактеризуйте особливості забезпечення свободи совісті в Україні після проголошення її незалежності.

4. Чому поняття “свобода совісті” є ширшим, аніж поняття “свобода релігії”?

5. У чому особливість релігійної толерантності?

Література: 1, 2, 3, 8, 136, 145

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон Української РСР “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. № 987 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 277.
2. Закон України “Про внесення доповнень і змін до Закону УРСР “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 грудня 1992 р. // Голос України. – 1993. – 12 січня.
3. Конституція України. – К., 1996.
4. Абу Аля аль-Маудуди. Принципи ісламу. – Львів, 1995.
5. Абу Аля Аль- Маудуді. Спосіб життя в ісламі. – Львів, 1995.
6. Адвентисти сьомого дня в Україні. – К., 1996.
7. Академічне релігієзнавство. – К., 2000.
8. Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні. – К., 2001.
9. Аляєв Г.Є. та ін. Лекції з релігієзнавства : навч. посібник. – К., 1996.
10. Антоненко В.Г. Мистецтво, релігія, дійсність. – К., 1973.
11. Антонов О.А. Католицизм и искусство: XX век. – М., 1985.
12. Апокрифы древних христиан. – М., 1989.
13. Аринин Е.И. Философия религии. Принципы сущностного анализа. – Архангельск, 1998.
14. Арістов В.М., Мудрик І.О. Нетрадиційні релігії: суть і спрямування. – К., 1990.
15. Арутюнов С.А., Светлов Г.Е. Старые и новые боги Японии. – М., 1968.
16. Аширов Н. Ислам и нации. – М., 1975.
17. Аширов П. Мусульманская проповедь. – М., 1978.
18. Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. – К., 1994.
19. Балагушкин Е.Г. Критика современных нетрадиционных религий. Истоки, сущность, влияние на молодежь. – М., 1983.
20. Балагушкин М.А. Православие в наши дни. – М., 1990.
21. Бардон М. Кто такие мормоны. – М., 1992.
22. Бартольд В.В. Ислам и культура мусульманства. – М., 1992.
23. Библейская энциклопедия. – М., 1991.

24. Библейские имена: люди, мифы, история. – Ростов-на-Дону, 1997.
25. Білоусенко О. Новий Завіт: Біблійна історія. – К., 1999.
26. Боа К. Лабиринты веры. – М., 1994.
27. Бог и мы. Учение преподобного Муна. – М., 1992.
28. Боги, брахманы, люди. Четыре тысячи лет индуизма (перевод с чешского). – М., 1969.
29. Бойе М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М., 1998.
30. Борисова З.О. Основы религієзнавства. – К., 2006.
31. Боровский Я. Світогляд давніх киян. – К., 1992.
32. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. – К., 1989.
33. Будда: история о перерождении. – М., 1991.
34. Буддизм : словарь. – М., 1992.
35. Буддизм: Четыре благородные истины : сборник /сост. Я.Боцман). – М., 2001.
36. Буланже П.А. Будда, Конфуций: жизнь и учение. – М., 1999.
37. Бхагават-Гіта як вона є. – 1990.
38. Бычко А.К. У истоков христианского иррационализма. – К., 1984.
39. Валько А. Первісне християнство. – Львів, 1997.
40. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. – М., 1970.
41. Васильев П. История религий Востока. – М., 1999.
42. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
43. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. – М., 1991.
44. Великие мыслители Востока. Выдающиеся мыслители, философские и религиозные произведения Китая, Индии, Японии, Кореи, исламского мира / под ред. Я.П.Мак-Грилла. – М., 1998.
45. Вероучение евангельских христиан-баптистов. – М., 1998.
46. Гараджа В. Протестантизм. – М., 1971.
47. Гарнак А. Сущность христианства. – М., 2001.
48. Геге Г. Библейские истории. – М., 1988.
49. Гергей И. История папства. – М., 1996.

50. Герои Эллады. Мифы Древней Греции. – Екатеринбург, 1992.
51. Головащенко С. История христианства. – К., 1999.
52. Горський В.С. Філософія в українській культурі. – К., 2001.
53. Григулевич И.Р. Пророки “новой истины”. – М., 1983.
54. Грушевський М.С. Духовна Україна : збірник творів. – К., 1994.
55. Грюнбаум Г.Э. Классический ислам. – М., 1988.
56. Гуревич П.С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные религиозные культуры. – М., 1985.
57. Гусева И.Р. Индуизм. – М., 1977.
58. Гусева Н.Р. Познакомимся с индуизмом. – М., 1999.
59. Дао и даосизм в Китае. – М., 1992.
60. Демьяненко С.П. Религиозно-философские аспекты современного дзен-буддизма. – М., 1993.
61. Джадалла М.А. Течения в исламе. – М., 1992.
62. Доманицький В. Современные колядки и щедривки. – К., 1905.
63. Донини А. У истоков христианства. – М., 1987.
64. Древние цивилизации: от Египта до Китая. – М., 1997.
65. Дубровская О.Н. Древние религии мира. – М., 2003.
66. Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії в Україні : український контекст. – К., 2000.
67. Ерастов Б.С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. – М., 1990.
68. Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. – М., 1990.
69. Еришев А.О. Релігієзнавство. – К., 2001.
70. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм : Словарь. – М., 1986.
71. Ислам : словарь. – М., 1988.
72. Ислам : энциклопедический словарь. – М., 1991.
73. Калінін Ю.А., Харьковченко Е.А. Релігієзнавство : підручник. – К., 2000.
74. Карташов А.В. Вселенские соборы. – М., 1994.
75. Католицизм : словарь. – М., 1991.
76. Каутский К. Происхождение христианства. – М., 1990.

77. Керимов Г.М. Ислам: происхождение, история и современность. – М., 1984.
78. Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность. – М., 1978.
79. Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М., 1988.
80. Книга Мормона. – М., 1988.
81. Ковальский Я.В. Папы и папство. – М., 1991.
82. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні. – Львів, 2003.
83. Коран. – М., 1986.
84. Корнев В.И. Буддизм – религия Востока. – М., 1990.
85. Коротовцев М.А. Религия Древней Греции. – М., 1992.
86. Кочетов А.Н. Буддизм. – М., 1986.
87. Кочетов А.Н. Ламаизм. – М., 1973
88. Культура і побут населення України. – К., 1993.
89. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. – М., 1992.
90. Лазаренко Т.Г. Духовність і прогрес. Короткий нарис історії духовності. – К., 2004.
91. Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима. – 1990.
92. Лобовик Б.А. Религиозное сознание и его особенности. – К., 1989.
93. Лобовик Б.О. Вірування давніх українців та інших пращурів. – К., 1996.
94. Лобовик Б.О. Религия и атеизм как слагаемые культуры //Культура, религия, атеизм. – К., 1991.
95. Лобода Е.Б. Даосизм: история возникновения и развития. – М., 1993.
96. Лозко Г. Українське язичництво. – К., 1994.
97. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні. – К., 1996.
98. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство. – К., 2003.
99. Лубський В.І. Коран, шаріат, їх соціальна суть. – К., 1990.
100. Лубський В.І. Релігієзнавство. – К., 1997.
101. Мавлюстов Р.Р. Ислам. – М., 1984.

102. Малерб М. Религии человечества. – М., 1997.
103. Мамай Н.М. Релігієзнавство : навч. посібник. – Запоріжжя, 2010.
104. Малиновский Б. Магия. Религия. Наука. – М., 1998.
105. Матвеев В.О. Проблема самореалізації в сучасному кришнаїзмі. – К., 1999.
106. Мень А. Истоки религии. – Брюссель, 1981.
107. Мень А. История религии. – М., 1991. – Кн. 2. Пути христианства.
108. Миляк С. Ислам: введение и подход. – Минск, 1996.
109. Миркина З., Померанц И. Великие религии мира. – М., 1995.
110. Митрохин Л.Н. Религии “нового века”. – М., 1985.
111. Модернизм: анализ и критика основных направлений. – М., 1989.
112. Морозов Н.А. Христос. – М., 1997.
113. Народы и религии мира. Энциклопедия /под ред. Тишкова В.А. – М., 2000.
114. Новітні релігійні течії і рухи в Україні. – К., 1997.
115. Новый Заповіт / Біблія. – К. : Нове життя України, 1992.
116. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України. – К., 2000.
117. Павлов С.В., Мезень К.В., Любимцева О.О. Географія релігій. – К., 1998.
118. Панова Е.Ф., Вахин Ю.Б. и др. Жизнь Мухаммеда. – М., 1990.
119. Пилипович Л. Нові релігії в Україні: поява, типологія, перспектива // Релігійна свобода, історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. – К., 1998.
120. Пилкингтон С.М. Иудаизм. – М., 1998.
121. Попович М.В. Мироззрение древних славян. – К., 1993.
122. Православный словарь. – М., 1986.
123. Прибутько П.С. Релігієзнавство: посібник для підгот. до іспитів. – 3 вид. – К. : Вид. Паливода А.В., 2009.
124. Протестантизм : словарь. – М., 1990.

125. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии. – М., 1996.
126. Рашкова Р.Т. Ватикан и современная культура. – М., 1998.
127. Релігієзнавство : курс лекцій /за ред. Баканурського А.Г. – К., 2004.
128. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. – К., 1996.
129. Релігієзнавство : курс лекцій /за ред. Баканурського А.Г.; Одеський нац. політ. інститут. – К., 2006.
130. Релігієзнавство /Слов'янський держ. пед. університет. – К., 2006.
131. Релігієзнавство /за ред. О.П.Сидоренка. – К., 2008.
132. Релігієзнавство : навч. посібник /за ред.В.Л. Петрушенка. – Львів, 2009.
133. Релігієзнавчий словник. – К., 1996.
134. Религии Древнего Востока. – М., 1995.
135. Религиоведение : учеб. пособ. для студентов /Т.В. Войцеховская и др. – Донецк : Вебер, 2009.
136. Релігійні свободи: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. – К., 1998.
137. Релігія в духовному житті українського народу. – К., 1994.
138. Релігія і політика в сучасній Україні. – К., 2000.
139. Рибачук М., Уткін О., Кирюшко М. Національне відродження і релігія. – К., 1995.
140. Рожков В. Очерки по истории Римско-католической церкви. – М., 1994.
141. Рукайя М. Ислам. – М., 1999.
142. Савчук Б. За українську церкву. – Івано-Франківськ, 1999.
143. Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – М., 1987.
144. Світогляд і духовна культура. – К., 1992.
145. Свобода віросповідання. Церква і держава в Україні. – К., 1996.
146. Свободомыслие и атеизм в древности. – М., 1986.
147. Сінь Тін. Буддизм – для досконалості цього життя. – К., 1999.
148. Стоколос Н. Уроки трагічної історії церковно-релігійного життя в Україні //Українське релігієзнавство. – 2002. – № 22.

149. Судзуки Д. Основы дзен-буддизма. – Бишкек, 1993.
150. Телушкин Й. Еврейский мир: Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии. – М. ; Иерусалим, 1992.
151. Теорія та історія світової і вітчизняної культури : курс лекцій. – К., 1993.
152. Тихонравов Ю.В. Религии мира. – М., 1996.
153. Токарев С.А. Ранние формы религий. – М., 1990.
154. Токарев С.А. Религии в истории народов мира. – М., 1977.
155. Ханиф С. Что должен знать каждый об исламе и мусульманах. – К., 1995.
156. Харитин М., Мордвінцев В. Російське самодержавство та Київська метрополича кафедра або як Українська православна церква позбулася автокефалії. – К. : Братство УАПЦ “Світло для світу”, 1999.
157. Християнство і проблеми сучасності. – К., 2000.
158. Черній А.М. Релігієзнавство : підручник. – К., 2003.
159. Шестаков В. Массовая культура. – М., 1990.
160. Щекин Г.В. Религии мира. – К., 1995.
161. Яблоков М.Н. Религиоведение. – М., 1998.
162. Яртысь А.В. Релігієзнавство : навч. посібник. – К. : Знання, 2010.

Навчальне видання

Рибалко Володимир Степанович

Релігієзнавство

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск Г.В. Дячук
Редагування та
комп'ютерне верстання С.М.Суходольська

Підп. до друку _____ Формат 60×84 1/16. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. _____ Зам. _____. Наклад 100.

Видавець і виготівник

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

01015, м. Київ, вул. І.Мазепи, 21

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

ДК № 3953 від 12.01.2011.

